

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Hárs József: A soproni idegenforgalom története 1937-től 1945-ig

Hárs József: A soproni idegenforgalom története 1937-től 1945-ig

1937 augusztusában némi vitát és feltűnést keltett egy Hitler-kép az Idegenforgalmi Iroda kirakatában. A kép egy prospektus tartozékaként került oda, a Szent Korona és Mussolini közé. A polgári liberalizmus képviselői, a részvénytársaság politikamentességét hangoztatva, tiltakoztak ellene, de voltak nem éppen hatalom nélküliek, akik mégiscsak elérték, hogy a kép kint maradjon. Ausztriának azonban nem jutott hely a kirakatban.

Valaki aggódva hívja föl a figyelmet arra, hogy ez nem vidéki történet a kánikula idejéből, komoly veszélyek rejlenek mögötte. A polgári közönséget azonban inkább izgatják azok a repülőgépek, amelyek sarlót és kalapácsot rajzolnak a Fertő fölé, sokkal inkább mint Hitler, akinek „vannak súlyos hibái, emberi fogyatékségei, de az ázsiai romboló erővel szemben rendíthetetlenül áll.”¹⁽¹⁾

A polgárok az osztrák autóbuszokat számolgatják, s örülnek annak, hogy szilveszterkor is telt ház van a Lövér-szállóban. Azonban továbbra is óvatosak, ha a város pénzéről, birtokáról van szó. Hernfeld fogorvos Lövér-penziójának építésére megadják ugyan az engedélyt – és bizonyos kedvezményeket is –, de Horváth Imrének nem biztosítanak ingyen telket.²⁽²⁾ A Lövér-szálló bérlője a Sörházdombon akart penziót építeni. Vele szemben egy korábbi határozatra hivatkoznak: ezt a parknak fenntartott erdőrészt nem szabad megbontani. Valószínű, hogy az elutasítás mögött az az aggodalom rejlik, hogy a bérlő – saját penziója előnyére – kevésbé fog törődni a szállóval, s ennek a város jövedelme vallja kárát.

¹⁹⁴Lehetséges, hogy a Lövér-szálló forgalmának féltése abban is közrejátszott, hogy a külföldi tőke jelentkezését nem pártolta eléggé Sopron.

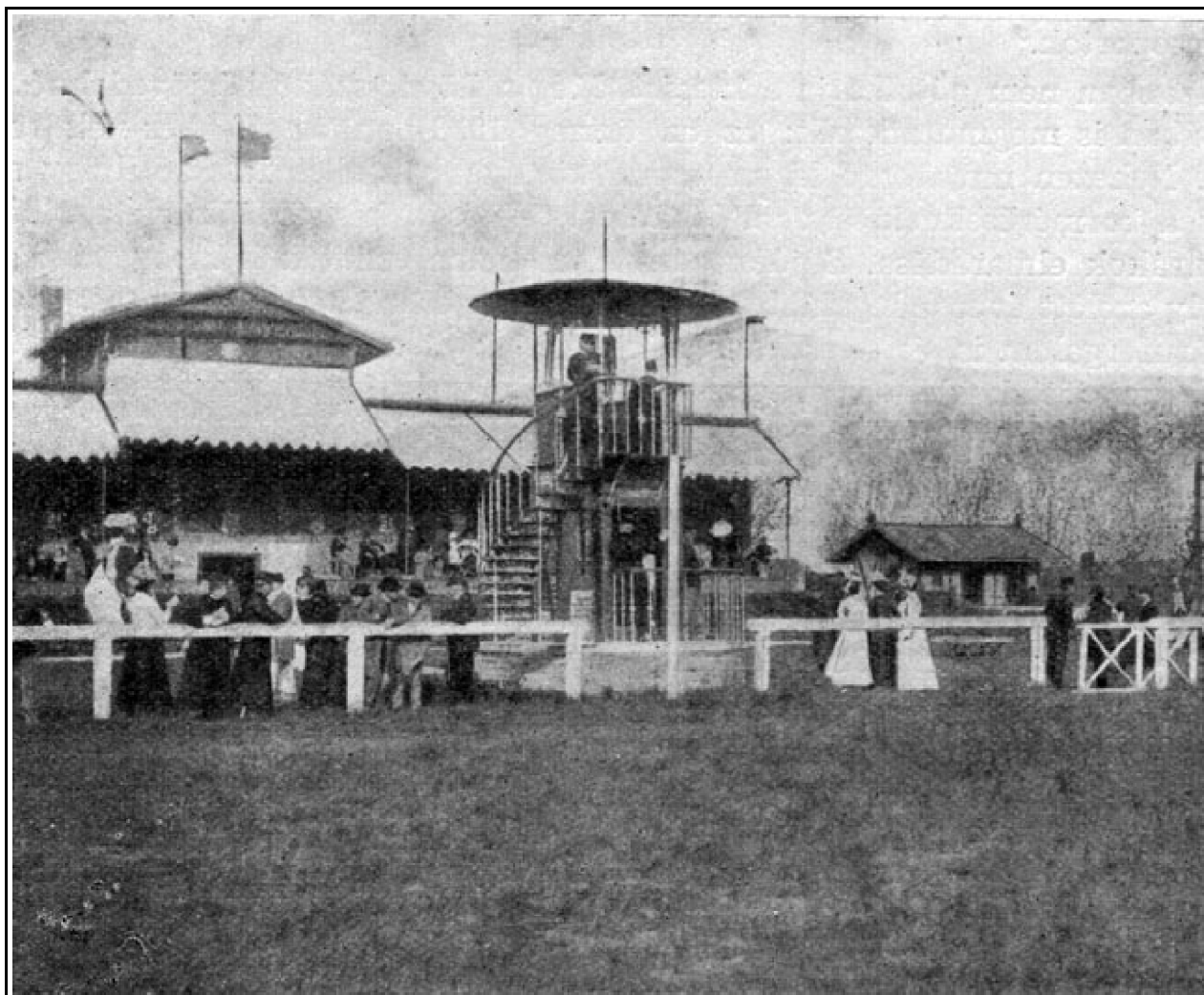
1937. augusztus 20-án cikk jelenik meg a Sopronvármegyében: egy svájci tőkeérdekeltség 1 millió pengős 200 ágyas luxusszállót tervez a Károlymagaslatra. A cikkben megszólaltatott svájci szakember vagyonos külföldieket, főként angol vendégeket ajánl Sopronnak. A választ Pinezich István adja meg, szeptember 8-án, egy interjúban: a város nem épít több Lövér-szállót, de a svájci terv – szerinte – megvalósulhatna. További hírlapi előkészítés után, a társaság szeptember 24-i, zürichi keltezéssel memorandumot juttat el az illetékesekhez. Ennek egyik másolata a levéltárban megtalálható.³⁽³⁾ A svájci személyzettel működtetni kívánt luxushotel évi 3–400 000 pengős hasznót jelentene Magyarországnak, nem beszélve arról a hatásról, amit egy ilyen létesítmény a magyar idegenforgalomra tenne. A pénzt (2 500 000 P-t) az építésre és berendezésre a befagyasztott svájci követelésekből kéri.

Pinezich (aki mint a Dunántúli Turista Egyesület elnöke természetesen érdekelt abban, hogy a nagy költséggel épült Hatvan-ház és a Muckon éppen akkor avatott István-menedékház forgalma elég nagy legyen a kölcsönök törlesztésére) futólag még említi a tervet a város október 11-i közgyűlésén, de hogy aztán mi lett a memorandum sorsa, arról – egyelőre – többet nem tudunk. Látnivaló, hogy lelkesedés nincs íranta, mert akkor legalább harcolnának érte. Talán félnek a külföldi tőke behatolásától? Ezt a kérdést kár is felvetni, annyi példát találhatunk az ellenkezőjére. Tény, hogy egyes nagy befolyású törvényhatósági bizottsági tagoknak nem tetszett a „mondain nyaralóhely”, a luxushotel-építés gondolata, és az is igaz, hogy a polgármester – Horváth Imre visszaemlékezése szerint – soproni szállóban nem kívánt svájci személyzetet látni, a Városszépítőknak pedig megvolt a maguk elképzelése a Károlymagaslat kiépítéséről, de az igazi magyarázat valószínűleg városon kívüli, országos okokban keresendő.⁴⁽⁴⁾

Az idegenforgalom virágkorához szokott város 1938-ra megint csak nagy vendégjárásra számított. Még 1936-ban felavatják a Károlymagaslat új kilátóját (a Városszépítők megbízásából Winkler Oszkár tervezte), ott büfét létesítenek és belépődíjat szednek. Felújítják a Pannóniát, és mint Sopron idegenforgalmi látványosságát hirdetik az újságban. (A Pannónia rt. vezetői kérik és megkapják a jogot, hogy használhassák a városi címet.) Nagy vitát kavart az Idegenforgalmi rt. irodájának bővítése. Dr. Kamenszky szerint ez nem oldja meg az egységes irányítás kérdését, mások jobb helyet ajánlanak, végül is 7 000 P-t szavaz meg a közgyűlés a felújításra.

Sopronban ekkor tizennégy helyen összesen kb. 700 ágy állt az idegenek rendelkezésére, s a kiegészítő létesítmények – kocsimák, cukrászdák, kávéházak – majdnem tízszer annyi férőhelyet tudtak biztosítani. A nyári idény örömeiről pedig a modernizált Lövér-fürdő, a régi, de használható Nagyuszoda és a kicsi ¹⁹⁵Sportuszoda mellett, nemcsak a városi kölcsönrel szépülő Tómalom, hanem a jól vezetett, romantikus Fertő-strand is gondoskodott.⁵⁽⁵⁾

A tervezetéseik azonban hiába jelentek meg az újságok hasábjain, az osztrákok – (közel negyvenezen voltak itt 1937-ben) – nem jöhettek. A Wehrmacht csapatai 1938. március 12-én bevonultak Ausztriába. Hitler kimondja az Anschluss-t, és sem Mussolini, sem a magyar kormány nem tiltakozik ellene.

A hajdani lóversenytér. 1910-es felvétel

A határt lezárják; egy időre megszűnik minden forgalom. Csak augusztus 2-án írhatja a Sopronvármegye, hogy „vasárnap megjelent két osztrák kiránduló autóbusz Sopronban.” Rendezik a fertői határforgalmat is. Nagy tömegek azonban nem jöhetnek, részben politikai, részben a valutával kapcsolatos okokból.

Az elmaradt osztrákok helyett feltűnnek az angolok és a hollandok a Lövér-szálló folyosóin és a Soproni Lovas Egyesület bérebevehető lovainak hátán. Ez 196 az egyesület 1937 végén – lovainak átteleltetésére – segélyt kér a várostól. Ezzel kapcsolatban újságban és közgyűlésben is támadás éri, hogy egyrészt csak gazdag kevesek társulása (tehát nincs szükségük az adófizetők pénzére), másrészt annyira a Lövér-szállótól függenek, hogy adjon annak bérlője segélyt nekik. Mégis kapnak 2 500 P-t (ebből 500 P-t ismertető füzetekre), mert emelik a szálló utáni bérjövédelmet. Az is sokat nyomott a latban, hogy a 18–20 lovon óránként 2 P-ért lovagoló idegenek napi 25 P-t is költenek a városban. A szórakozásnak ez a formája népszerű volt a vendégek körében. „Utazzon lóháton Magyarországra!” – hirdeti egy angol napilap, és sorra érkeznek az angol távlovagló csoportok.⁶⁽⁶⁾

Ez azonban nem pótolhatja a kiesést. Még a Lövér-szálló bérjövödelmének alakulásában is megmutatkozik: ez az összeg 1938-ban az 1937-esnek csak 84,9%-a. Nehezen mutatható ki, de annál könnyebben elképzelhető, hogy mit jelentett a borméréseknek, a vendéglátóiparnak és a kereskedőknek a víkendező osztrákok elmaradása. S jóformán teljesen megszűnt a kézipoggyász export, mely azelőtt évente legalább 150 000 P-t mozgatott meg. Visszaesett az átvonuló áruforgalom is, és – érdekes bizonyítékként annak, hogy a külföldiek nemcsak inni jöttek ide –, 3 vagonnal kevesebb méz fogyott el 38-ban, mint előbb.⁷⁽⁷⁾

A határzár elrendelése és a nemzetközi léghör romlása szélesebb körben is károsan hatott. A fővárosnak szerencséje volt: 1938-ban tartották a XXIV. Eucharisztikus Világkongresszust 303 172 bel- és külföldi résztvevővel. A Balatonon azonban kedvezőtlen a kép. Mindössze 6171 külföldi érkezett ide az előző évi 13 084-gyel szemben. (1939-ben pedig ennek a számnak is csak a fele.)⁸⁽⁸⁾

A belföldiek forgalma Sopronban, ha nem is növekedett, elég volt ahhoz, hogy lassacskán betöltse azt az űrt, amit a külföldi nyaralók és szállóvendégek számának csökkenése okozott. A Pannónia bevétele némi emelkedést mutat. Fokozni kell az eddig jelentéktelen belföldi propagandát – javasolják. Állandó vendégek kellene. Ha nyugatról nincsenek, hozzuk őket keletről.⁹⁽⁹⁾ Pinezich megint előhossa régi kedvenc tervét, és családi penziók építését javasolja. Az 1937-ben indult Soproni Nyári Egyetemre kiemelkedő szerep vár a minőségi belföldi idegenforgalom terén, és ezt a szerepét be is tölti.¹⁰⁽¹⁰⁾ Friedrich Károly ¹⁹⁷soproni tárgyú filmjeivel kelt érdeklődést belföldön Sopron iránt.¹¹⁽¹¹⁾ S valóban, mintha kiheverné a város az elszenvedett veszteségeket: „Rekord idegenforgalom volt vasárnap Sopronban” – írja megnyugodva a Sopronvármegye 1938. szeptember 20-án.

Nyugalomra pedig semmi ok. Néhány hét múlva olyan események történtek, amelyek jó időre elhomályosították a Civitas fidelissima hírét.

1938. október 1-én a német csapatok megkezdik bevonulásukat a Szudéta-vidékre, kilenc nappal később pedig csehszlovák–magyar tárgyalások kezdődnek Komáromban. November 2-án a német és az olasz külügyminiszter első bécsi döntése Magyarországnak ítéli a Felvidék egy részét. Megindul a „Magyar a magyarért”-mozgalom, s a város már november 10-én 6 000 P-t szavaz meg a birtokba vett területek felségélyezéséért indított akcióra (valamivel többet, mint amennyit az idegenforgalmi propagandára évente kifizetni szokott). A felszított nacionalizmus lelkesedése közepette kúszott magasabbra Sopron országzászlaja, de ugyanakkor ez a zászló lengett jónéhány Sopronhoz hasonló felvidéki városban is, ahová most már könnyebben el lehetett jutni, meglátogatásuk divattá lett, sőt: az állam támogatta.¹²⁽¹²⁾

A fajgyűlölet lángja szerte az országban – és Sopronban is – egyesek számára nemkívánatos arcéleket világít meg. Utcai botrányok követik egymást az eddig csendes városban. „Elég volt abból a ... terrorhangulatból, amely ebben a városban kezd úrrá lenni. Ha ez így megy tovább, teljesen illuzórikussá válik a személybiztonság... De elég volt abból a vállvonogató, a bürokrácia útvesztőibe való hivatali belenyugvásból, amelyet nem egy esetben ezeknél az ügyeknél tapasztaltunk” – olvashatjuk a Sopronvármegyében 1938. október 25-én. S itt nem a német–magyar ellentétről van szó. Hiába vállalkozik a karitászegylet vezetője arra, hogy lemossa a zsinagógára kent sarat és kátrányt, az eset megtörtént, még hozzá hetekkel a német birodalmi kristályéjszaka (Reichskristallnacht) szervezett zsinagóga-rombolásai előtt.¹³⁽¹³⁾

Aligha keltett érdeklődést az Országos Idegenforgalmi Tanács október 8-ra összehívott veszprémi gyűlése, s nem valószínű, hogy az ott elhangzott javaslatok valamit is segítettek a Dunántúl idegenforgalmán. 1939. március elején értekezletet tartottak a vidéki városok Budapesten. Sopron képviselője, a Heimler örökébe

lépett új főjegyző, Farkas István segítséget kért. Nyilatkozatában ezt a segítséget egy akkor alakuló szervtől várta, amely szorosabb kapcsolatba hozza majd az idegenforgalmi szempontból számbajövő városokat. Kezdeti lépésként a Budapesti Nemzetközi Vásáron idegenforgalmi kiállítással vesznek részt, amelyre képeket és prospektusokat küld Sopron is. A polgármester március 28-án már arról beszélhetett, hogy 24-én jelen volt a szervezet alakuló közgyűlésén.¹⁴⁽¹⁴⁾

198 Csakhogyan közben történt megint egy és más. Ezekben a napokban foglalta el a magyar hadsereg az ún. Kárpátalját. S ha ez az ott uralkodó rendezetlen viszonyok miatt nem is jelenthetett nagyobb változást a belső vándorforgalomban, az 1939. szeptemberében kitört második világháború lezárta azt a kérdést, hogy jönnek-e a külföldiek, a gazdag angol turisták és mások Magyarországra vagy nem. A második bécsi döntéssel pedig Erdély egy része került 1940. augusztus 30-án magyar uralom alá. A Városok Lapja, amely a Magyar Városok Országos Szövetségének kéthetenként megjelenő kiadványa volt, ettől kezdve tele van az erdélyi nevezetességek, elsősorban Kolozsvár népszerűsítésével. Sopron csak 1943-ban kap nagyobb teret.¹⁵⁽¹⁵⁾

Vajon ennek a hanyatlásnak egyszerűen csak a politikai események voltak az okai? Nem, illetve nem csak ezek a politikai események.

Sopronnak a két világháború között legtöbbet hangoztatott jelzője a Civitas fidelissima volt. Ez azonban csak a nagyközönség számára jelentette egyértelműen a város hűségét a haza iránt. Az ország akkori vezetőinek emlékezniük kellett arra, hogy a népszavazás után néhány hónappal, az akkori belügyminiszter és egy volt külügyminiszter legyőzésével szociáldemokrata szerezte meg a soproni mandátumot az országgyűlésben. Ez az akkor még szociáldemokrata Ausztria hatására visszavezetett választási győzelem a város polgári vezetőit igen nehéz helyzetbe hozta. Bármilyen elképzelésük is volt az osztrák kapcsolatokról, azt előbb mindig meg kellett védeniök a baloldaliság ki nem mondott vádjától. S ez bizony általában nem sikerült. Így buktak el a húszas évek kísérletei a határ megnyitására, a Bécs–Budapest közötti főközlekedési út Sopronon át vezetésére vagy az autóbuszközlekedés megindítására. A város vezetése ezt a hátrányt úgy próbálta behozni, hogy gazdasági téren a lehető legszigorúbb takarékossgal igyekezett a városi adminisztráció érettségét és megbízhatóságát bizonyítani. A fővárosi tárgyalásokon pedig a Sopronból elszármazottak segítségével kereste a kormányhivatalok kiskapuit, hogy különféle előnyöket szerezhessen a városnak. A kiskapuk azonban – ha ideig-óráig nyitva is voltak – sorra zárultak be: kiöregedtek, meghaltak a városnak azok a barátai, akik egyben a polgármester barátai is voltak. A takarékossgal sem segíthetett sokáig. A háborús viszonyok amúgy sem tették lehetővé a költségek csökkentését, arról nem is beszélve, hogy a városi önkormányzatot erősen megnyirbálta az állam, így veszett el az alapja annak az öntudatos magatartásnak, hogy lám, mi okosan gazdálkodunk, nem úgy, mint mások. A magatartás azonban megmaradt, s egyik előidézőjévé vált annak az elszigetelődésnek, amely Sopron helyzetét a második világháború árnyékában és első éveiben jellemezte. A Magyar Városok Országos Szövetsége 1937 végén csatlakozásra szólítja fel Sopront a biztosító intézetekkel kötött biztosítási megállapodáshoz. Válasz: nem. Mert bizonyos feltételek nélkül a nyújtott csekély vagyoni előny ellenében a város elveszti szabad elhatározási jogát. Sőt, helyzete esetleg rosszabb is lehet. Ez csak egy példa az elzárkózásra. (Még akkor is, ha esetleg igazuk volt.) Egy másik, most már tárgyunkhoz tartozó példa: az országos szerv, az IBUSZ helyett, szinte a háború végéig, a „Corvin” utazási és fürdőirodával volt kapcsolatuk, ez vállalta a belföldi propagandát. (Természetes, hogy szerényebb méretekben, mint ahogy azt az IBUSZ tette volna.) Az IBUSZ központja 1943. április 9-én az Idegenforgalmi **199**rt.-nak címzett hivatalos levélben panaszkodik, hogy a város a nekik küldött prospektusokban a Corvin-hoz irányítja a közönséget, s őket nem is szerepelteti ezekben. A megküldött magyarázat szerint Sopron 1937-ben bízta meg a Corvin-t a város idegenforgalmi képviselőjével, s az

ismertető füzeteket legutóbb 1941-ben nyomatták... Arról sem kell elfeledkeznünk, hogy a rt. menetjegyeket is árult, s mint ilyen az IBUSZ versenytársa Sopronban.[16\(16\)](#)

Az Előkapu. A háttérben a 2. világháborúban elpusztult városmajor. 1917-es felvétel

A város politikájának lényegét fejezte ki dr. Thurner sokszor hangoztatott mondása: „Csak akkor lépünk a vízbe, ha a kövét látjuk.” Az óvatos gazdasági vezetés, a jól begyakorolt adminisztráció a látszat szerint legalább a városon belül közmegelegedésre szolgált, s amikor Thurner Mihály mandátuma lejárt, minden nagyobb kockázat nélkül pályázhatta meg ismét a polgármesteri állást. Ez 1939-ben történt. Azonban a várt egyhangú választás helyett, a 123 szavazatból 48-an fordultak ellene (Kamenszky Árpád ügyvédet támogatva). A 61 éves Sopronyi-Thurner Mihály ezzel elvesztette azt a szinte ellentmondást nem tűrő tekintélyét, amely az elmúlt évtizedek ellenzékét jóformán teljes behódolásra kényszerítette. Megszűntek az eddigi dicshimnuszok, s kiderült sok minden az adminisztrációról is. 1940. december 2-án be kell vallania, hogy helyettese, Schindler András, „a gazdálkodás terén szinte korlátlanul intézkedett. Sokról nem is tájékoztatott engem” – mondja Thurner. – „Heimler megírta a városházán topográfiáját. Egy évig használt erre a célra munkaerőket, amit én csak [200](#)akkor tudtam meg, amikor már kész volt munkájával.” És így tovább, és így tovább.[17\(17\)](#)

Szorosabbra fogta a gyeplőt, mire Schindler és Heimler is elkedvetlenedtek, és idő előtt nyugdíjaztatták magukat. A magyarázkodás talán hosszúra nyúlik – mindig szeretett beszélni és tudott is –, ezzel azonban

nem csillapítja, hanem inkább feltüzeli az ellenzékét. Amikor a Sopronról itt-ott elhangzott dicséreteket kezdi önmaga védelmére felsorakoztatni, az a Pinezich István ügyvéd és országgyűlési képviselő, aki évek során oly szép szavakat talált a polgármesterrel való együttérzésének kifejezésére, most állandó közbeszólásokkal zavarja. „Sokat dicsekszünk, polgármester úr!” – kiáltja feléje.¹⁸⁽¹⁸⁾

Még 39-ben, újraválasztásakor mondja Thurner: „A városháza friss levegőjét ne féltse tőlem senki. Ha valaha azt látnám, hogy eröm fogytával nem tudnék egészséges szellemnek ajtót, ablakot, szívet, lelket tární, magamtól félreállnék ...” Ez rövidesen be is következett: 1941. szeptember 25-én új polgármestert választanak a városházán. Thurner nyugdíjazását kérte, utódja, akinek javára a többi jelölt visszalépett, egyhangúan Kamenszky Árpád lett.¹⁹⁽¹⁹⁾

Ez a változás a politikamentesség jelszavának végét jelentette, s az új polgármesterrel bevonult a jobboldal a város vezetésébe. Erősödik a zsidóellenesség, jelentést kérnek Horváth Imrétől, hogy hány zsidó vendége volt és van a Lövér-szállóban, türelmetlenek, sokat akarnak és mégis óvatosak, s tulajdonképpen mit tudnak tenni? Háború van, légiriadók, sorbaállók az üzletek előtt és légószolgálatos diákok a tűztoronyban. Nem ennek a tanulmánynak a feladata értékelni Kamenszky működését, s azt az utat, amit a jobboldali eszmék támogatásától, sőt hangoztatásától az első szabad május 1-et üdvözlő beszédéig megtett, ha megtett, mert a mi tárgyunk szempontjából elég annyit rögzítenünk, hogy bizonyos pozitívumai, pl. aktivitása és Sopron-szeretete, még a nehéz háborús időkben is hoztak valami hasznot a város idegenforgalmának. Kisebb-nagyobb létesítmények, mint a kilátók javításának támogatása, a Muck menedékházának vízellátása, a Hubertusz kútjának türelmetlen sürgetése, az új diákszálló számára megfelelő ház megszerzése és átalakítása, valamint a Ciklámen-szálló (ma állami szanatórium) építkezésének telekkel és egyébbel való támogatása alighanem az ő érdeme is.²⁰⁽²⁰⁾ S még abban az évek óta vajdó kérdésben, hogy rendezzen-e a város ünnepi heteket vagy nem, tudott előre lépni.

Már az 1933. évi közgyűlések jegyzőkönyvében olvasható Thurner kijelentése: „Az ünnepi játékokat szívesen veszem, de ne fűzzünk hozzá vérmes reményeket, mert ha ez csak a helybeliek szórakoztatására szorítkozik, akkor nem érdemes megcsinálni. Szomorú tapasztalata van e téren Pécsnek, ahol 7 000 P volt a ráfizetés. Ráfizetéssel végződött Szombathelyen is. Egyedül Szeged nem fizetett rá, ahol a tanyai lakosságot tudták megmozgatni...” Akkoriban műtörténeti kiállítást terveztek, de megvalósítható javaslat híján az ügyben semmi sem történt.

1938. december 28-án írják a Sopronvármegyében, hogy most volna itt az ideje, hogy Sopron komolyan foglalkozzék a szabadtéri játékok gondolatával. ²⁰¹Pinezich István 1938. augusztus 28-án nyilatkozta, hogy „Jó volna azonban, ha közben-közben ünnepélyes jellegű ünnepeket rendeznénk, különösen a rábaköziek bevonásával.” Néhány balul sikerült fertőrákosi kísérleten²¹⁽²¹⁾ és az Éneklő Ifjúság nagy népszerűségnek örvendő megmozdulásain kívül azonban csak annyi történt, hogy 1938. szeptember 8-tól 19-ig kézműipari kiállítást rendeztek.

A polgármester várta a javaslatokat. A javaslatok pedig 1937. október 9 óta az íróasztalán feküdtek. A „Corvin” Utazási és Fürdőiroda 1943. március 27-én újból megküldi – most már Kamenszkynek – a soproni ünnepi hétre vonatkozó tervezetét. A részletes tanulmány bevezetéséből megtudjuk, hogy az első küldeményt Thurnerrel és Pöttschacherral folytatott tárgyalások előzték meg. Részleteket ezekről a tárgyalásokról egyelőre nem ismerünk, s azt sem tudjuk, mi lehetett az oka félbeszakadásuknak. A fürdőirodának már voltak bizonyos tapasztalatai, mert néhány hasonló és jól sikerült rendezvényére hivatkozhatott, s annyi eredményt itt is elért, hogy megbízták a város idegenforgalmi érdekeinek belföldi képviselőjével. De annak ellenére, hogy a tervezet 17 600 P-ös kiadással szemben 29 500 P bevételt irányoz

elő (feltéve, hogy a munka irányítása egy kézben fut össze), az ünnepi hetek gondolata lekerült a napirendről.²²⁽²²⁾

Kamenszky Árpád mindenestre többet hasznosított a tervezetből, mint Thurner, mert a nehéz háborús körülmények közt is igen jól sikerült kiállításokat nyithatott meg Soproni Munkahét címén 1943. szeptember 5-én. A szeptember 12-ig tartott rendezvényeken főként a város textilipara szerepelt és a környékbeli földesurak trófea-gyűjteményei, mindez erősen jobboldali színezettel (részt vettek rajta a hivatásszervezetek is). A Soproni Munkahét sikere – a Városok Lapjában is olvashatunk dicsérő sorokat róla – arra készítette a polgármestert, hogy az ország több városában már megtartott Művészeti Hetek rendezését Sopron számára is kérje. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács az Opera és a Nemzeti Színház vendégszínházára alapozott programot mutat be, többek közt Kassán és Győrött is. Ezt a polgármester az Irodalmi kör és a Zeneegyesület műsoraival szerette volna kiegészíteni.²³⁽²³⁾

A sok biztató mellett azonban igen gyengén áll a propaganda ügye. Elakad a Városszépítők kezdeményezése: Sopron művészettörténeti emlékeinek könyvekben való megörökítése. Csak az első kötet, a belváros emlékeiről, készül el még 1939-ben. Az IBUSZ fényképeket kér 1942. október 23-án, de csak 1944. januárjában rendeli meg a város a nagynehezen kiválasztott képeket a fényképésztől. Az Országjárás c. vendégforgalmi, nyaralási és utazási hetilapra pedig csak csúnya vita után fizetnek elő 1943 májusában, akkor is csak azért, mert a 18. szám (már a IV. évfolyam) Sopronnal foglalkozik. És még egy példa: a Budapesti Nemzetközi Vásáron 1942-ben mindössze egy plakát hirdeti Sopron szépségét, az is a közepes nagyságból, mert többre nem futotta a keretből.²⁴⁽²⁴⁾

Persze ez még mindig több és jobb, mint a Városok Lapjában egy neve **202**nélkül említett város idegenforgalmának helyzete, ahol az idegenforgalom irányítóit a közellátási hivatalba osztották be, s az egész évi keret összesen 156 P volt.

Végre sikerül megoldani az autóbuzsoközlekedést. 1943. augusztus 15-től egy Székesfehérvárról ide telepedett magáncéggel kötnek szerződést, s ezzel megszűnnek az eddigi vállalatokkal szemben hangoztatott panaszok, hogy nem törődnek a város érdekeivel. Egy év alatt 200 000 utas vette igénybe a Gáncs-vállalat autóbuszait, várócsarnokokat terveznek és építenek a lövérekben, a további fejlesztést azonban megakadályozza a háború.²⁵⁽²⁵⁾ Az egyre szigorúbb korlátozások miatt akad el Horváth Imre szállóépítési ügye is, amelyre most már megkapta az engedélyt.²⁶⁽²⁶⁾

1944. március 19-én bevonulnak a németek Magyarországra, s ezzel megszűnik az a védettség, amit a Kállay-kormány titkos tárgyalásaival néhány vonatkozásban és ideig-óráig biztosítani tudott az ország számára. Egyre több a légiiradó és az ipari városok bombázása, de a soproniak egy része valahogy úgy érzi, hogy városát láthatatlan kezek védik a háború közvetlen megpróbáltatásaitól. Az emberek a kertekből figyelik a Fertő feletti légi harcokat és Bécsújhely többszöri bombázását. A lélegzetvételnyi szünetekben pedig azon vitatkoznak a még létező helyi sajtóban, hogy vajon jogosan háborodik-e fel az a gyalogos, aki a Lövér-körút úttestén sétálgatva, a biciklin vadul rohangászó gyerekektől félti testi épségét.²⁷⁽²⁷⁾

Még működik a Soproni Városszépítők Egyesülete, bár mind többen lépnek ki olyanok is, akik anyagilag bírnák. S akik bent maradnak, javarészt csak névleges tagok: nem járnak el még a közgyűlésekre sem. Az a néhány ember, aki az üléseken megjelenik, arról folytat élénk eszmecsere, hogy a város környéki erdőkben, különösen a Sörházdombon, mennyi a szemét és az eldobott virágcsokor. Azért nemcsak erről van szó. Továbbra is sok padot helyeznek el a sétautak mentén, de az eddigi vastáblácskák helyett alumínium

lapokra kerül az adományozó neve.[28\(28\)](#)

Az Idegenforgalmi rt. anyagi nehézségei miatt az eddigi évi 4 320 P városi segély 10 000 P-re emelését kéri még 1944. március 2-án, amire június 2-án kapja meg a választ. Az ultimátumszerű beadvány olyasmiket tartalmazott, hogy ha a rt. nem kapná meg a kért magasabb összegű segélyt, akkor kénytelenek bezárni az irodát és a Lövér-fürdőt, de ebben az esetben is a várost terhelné az elbocsátandó alkalmazottak végkielégítése. Erre a polgármester igen egyszerű megoldást talál: megbízza a részvénytársaságot Sopron város idegenforgalmi képviselőjével és egyúttal Sopron ismertetésének feladatával is. Így [203](#)a segélyt nem kell felemelnie, hiszen a költségvetésben az utóbbi célra biztosított összeget ezentúl nem a városi főjegyző költi el, hanem átutalják az Idegenforgalmi rt.-nak. Kolozsvár kötött hasonló szerződést az IBUSZ-szal, ezt használják fel mintául. A részvénytársaság természetesen örömmel vállalja a megbízatást, s ezzel gyakorlatilag városi hivattal alakul át. Javaslatuk, hogy a város szakítsa meg az összeköttetést a Corvin áruházzal (így írják), meghallgatásra talál, s 1944. szeptember 28-án Kamenszky megbízza az IBUSZ-t Sopron képviselőjével Budapesten és ott, ahol menetjegyirodája van, természetesen Sopronon kívül. A megbízatás 1945. január 1-től december 31-ig szól, de ha nem mondják fel, automatikusan meghosszabbodik egy-egy évre.[29\(29\)](#)

Arra azonban már nincs mód, hogy a város üdülőhellyé váljék. Az 1929-ben hozott törvény erre lehetőséget adott, s így lett üdülőhely Budapest, a Balaton, de még Dobogókő is, Sopron azonban csak 1942-ben kérvényezte ezt a jogot.[30\(30\)](#)

Az ismételten idelátogató nyaralók emléklapot kapnak 1943 óta, s mindjárt az első idény végén három tóalmi nyaralóvendég panaszkodik, hogy kimaradt a listáról.[31\(31\)](#) Az 1944-es nyár, bármily hihetetlen, még telt házat jelent a lövéreknek, s futólag felvirágoztatja Balfot is.

Balfra 1927 óta járnak a munkásbiztosító betegek (akkor 487-en egész évben a 183 magánbeteggel szemben, nem számítva a futóvendégeket), a 47 vendégszoba, 52 ágy és az egész fürdő állapota azonban korántsem kielégítő. 1935-ben csak feltételesen engedik a megnyitását. Ettől kezdve javulás mutatkozik, a bérlő évről évre ezreket költ az elavult épületekre, az állandó betegek (brennbergi, dorogi bányászok, győri textilgyári munkások) száma kissé emelkedik, a napi jegyeké pedig 1937-ben 5 000, 1942-ben 12 000. Ez utóbbi évben az alispáni jelentés szerint „megállapíthatóan 1880 beteg vette igénybe a fürdőt.”[32\(32\)](#)

Az 1944-es nyár jelenti a soproni zsidóság számára a gettót, a munkatáborokat és a deportálásokat. Mások számára a fokozódó terrort, a nehezebb ellátást, az egyre több menekült és az egyre több katona elhelyezésének kérdését.

Még 1944 nyarán tárgyalások indulnak a Lövér-szálló igénybevételére honvéd sebesültek részére, s szeptember 1-ével honvéd üdülő céljára jelölik ki. Lefoglalják a Vöröskereszt-üdülő egyes szobáit (amúgyis kibombázott győri gyerekek vannak ott), a Gruber-szállóba a Német Szövetség költözik, német és magyar alakulatok egyre több helyen tűnnek fel, a polgármesteri iratok mutatója pontosan rögzíti, ami eljut az iktató falai közé.[33\(33\)](#)

[204](#)A front közeledik Budapesthez, a tétova fegyverszüneti kísérlet után menekül az ország vezetése. És Sopronba menekül. Kőszegen kívül (ahova szintén jut a menekültekből) nincs más épen maradt város a nyugati határszélen. Az iskolák, szállók és középületek minisztériumokat fogadnak be, a helyi lapokat megfojtja a nyilas sajtó, s Gyepüszállásról érkeznek a rendelkezések a bencés székházban meghúzó országgyűlési tagokhoz. Ellenőrizhetetlen számú menekült nyüzsg a városban. Szép az idő, még december 6-án is. A férfiak a Todt-szervezet irányításával kötelező közmunkára indulnak: lövészárók ásás a

határban. Akkor jelennek meg az amerikai gépek. Az első bombázás után leesik az első hó is, a rombadőlt házakból megindul a vándorlás az épen maradtak felé. Sorban állnak a városházán a lakásnélküliek, az ablaknélküliek, de nem állnak sorba a katonák. Rombadől a Lövér-szálló újabb szárnya – a régibe németek költöznek; a földdel egyenlővé válik a Hatvan-ház szállóépülete – mellette németek vannak az erdőben; a később teljesen tönkrebombázott Vöröskereszt-üdülőt most már egészen a katonák foglalják el, s jut belőlük a Hubertuszra is. Az Erzsébet-kert vendéglőjét 1945. március 19-én veszik igénybe a németek, s ők foglalják le a tóalmi szállót is. Értelmetlen precizitással szerződést kötnek Kovács Vincével. „Das Strandbad wird nicht übernommen” (a fürdőt nem veszik át) – ígérik és 3 600 P havi térítés (Vergütung) fizetésére kötelezik magukat. A szerződés dátuma: 1945. március 16.³⁴⁽³⁴⁾

Az Idegenforgalmi Irodát 1945. március 28-án bombatalálat éri. Minden, az egész berendezés, az iratanyag és minden egyéb a romok alá kerül.³⁵⁽³⁵⁾

A Nyilaskeresztes Párt Sajtó és Propaganda Osztálya 1945. március 24-ére a városi színház átengedését kéri, de a minisztériumok már csomagolnak, a katonai egységek csomagolnak, a menekültek tovább menekülnek, s a nyilasok nem fizetik be a városhoz a színház átengedéséért járó bért. (Nem sokkal később ráírják az aktára a 100 P tartozást.)

Az iratok mutatójában a „Hivatalos istentiszteletek” címszó alatt szerepelnek a IV. Károly király elhalálzásának évfordulóján tartott istentiszteletek, s mindjárt a következő sorban azok, amelyeket „az európai háború befejezése alkalmából” tartottak meg.³⁶⁽³⁶⁾

A háborúnak vége. Mi maradt az idegenforgalomból? Mi maradt létesítményeiből s az intézkedésre alakult szervekből? Jóformán semmi.

Most aztán igazán mindent előlről kellett kezdeni.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv

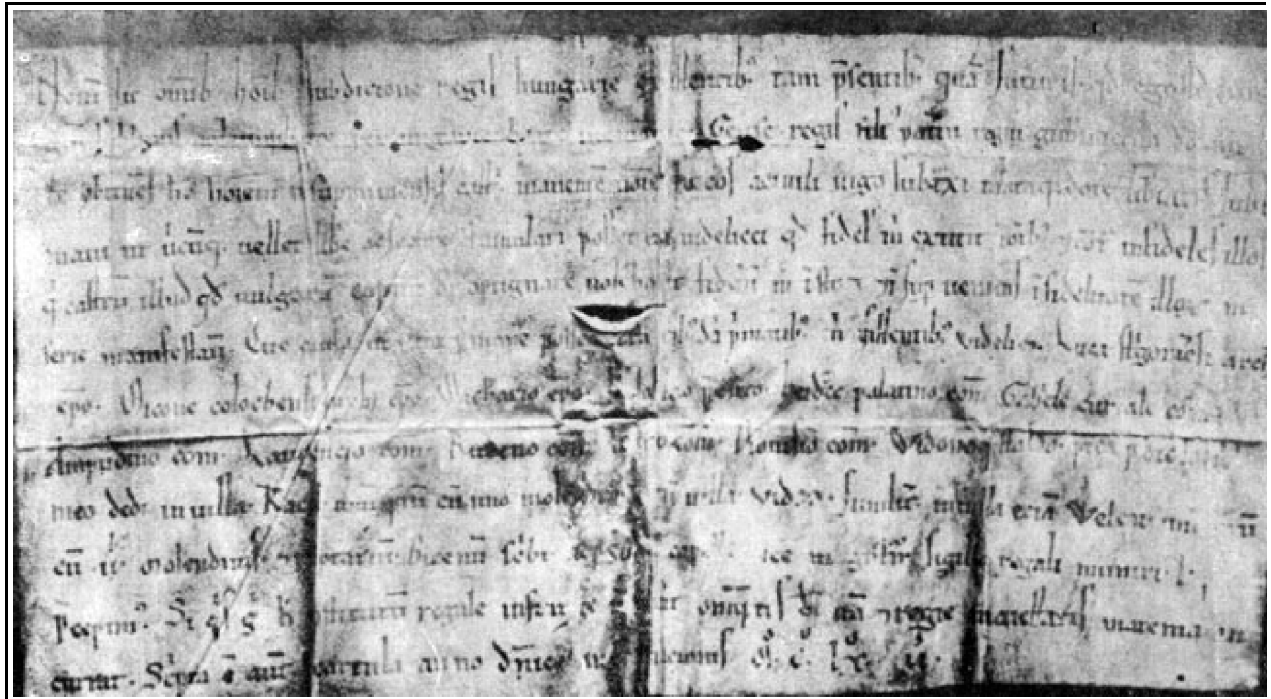
205 Mollay Károly: Többnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv

4. Több mint 800 évvel ezelőtt, 1162-ben érkezett meg Sopronba III. István királynak az a latin nyelvű oklevele, amellyel Farkas várszolgát („hominem in Supruniensis castris manentem”), a soproni királyi vár katonáját a várnépi kötelék alól (*a civili iugo*) felszabadítja, azaz nemesi sorba emeli, neki a Sopron vármegyei Kecölön és Vicán egy-egy rétet, egy-egy malmot, *Welen* faluban pedig rétet és két malmot adományoz hűséges szolgálataiért *contra infideles illos, qui castrum illud, quod vulgariter Copuu dicitur, compugnare volebant*, azaz „azon pártütők ellen, akik a várat, amelyet magyarul Kapunak neveznek, el akarták foglalni”. Az oklevélből az is kiderül, hogy Farkas Kapuvárt megtartotta a király hűségén, majd felkereste a királyt, jelentve neki ellenfeleinek hűtlenségét.⁴³⁽³⁷⁾ III. Istvánt ugyanis 1162 tavaszán, apjának, II. Gézának székesfehérvári temetése után koronázta királlyá az oklevélben is szereplő Lukács esztergomi érsek, a főurak és Mikó kalocsai érsek azonban II. Géza öccsét, II. Lászlót (1162–1163.) ellenkirálynak tették meg. III. István anyjával és kevés hívével osztrák földre menekült, az ország ellenállás nélkül meghódolt a görög császár támogatását is élvező ellenkirálynak. „Csupán Pozsony és környéke maradt a törvényes király kezén” – így vélte eddig a magyar történetírás.⁴⁴⁽³⁸⁾ Oklevelünk alapján bizonyosra

vehetjük, hogy nemcsak Kapuvár, hanem egész Sopron vármegye a törvényes III. István (1162–1172.) pártján maradt. A következő esztendőben éppen Lukács esztergomi érsek erélyes fellépése révén és a Sopron vármegyében is birtokos Csákok fegyveres vezetésével szerzi vissza országát a törvényes III. István király. Oklevelünkkel több ízben is foglalkoztak,⁴⁵⁽³⁹⁾ azonban éppen létrejöttének helytörténeti és országos történeti indítékait eddig nem értelmezték.

A soproni városi levéltárnak ez a legrégebb oklevele oklevéltani, nyelv- és írástörténeti szempontból is figyelemre méltó. Ez az első III. Istvánnak azon 10 oklevele közül, amelyet Bicen (cseh 'Vince') nevű nótáriusa ún. használati írással (*nota*) fogalmazott („per notarium Bicenum scribi ... precipimus”), ennek íródeákjai pedig még ún. könyvírással (*scriptura*) ugyan, de a fogalmazványból átvett, a használati írásra jellemző számos rövidítéssel tisztáztak le. Ezzel kezdődik a használati írás térhódítása, amelyet III. Béla 1181. évi rendelete gyorsít meg a magánjogi ügyletek kötelező írásba foglalásáról, majd az 1231. évi aranybulla 21. pontja a káptalanok és konventek hiteleshelyi működésének elismeréséről, azaz a gyakorlati írásbeliség kiterjesztéséről.⁴⁶⁽⁴⁰⁾ Az 1162. évi oklevélben ²⁰⁶több mint 100 év után újból jelentkezik a német császári kancellária hatása, például az oklevéladó király intulációjának *dei gracia* 'Isten kegyelméből való' jelzőjében. Ez talán nem véletlen abban az időben, amelynek országos politikai irányát a görög császárságtól való elfordulás, a szomszédos osztrák hercegséggel és a stájer örgrófsággal jószomszédi viszony kiépítése jellemez.⁴⁷⁽⁴¹⁾

Bár 1162-ben még szokásban volt, hogy az oklevélnyerő fél a királyi kancelláriába benyújtotta az oklevél fogalmazványát, s a királyi nótárius ezt alakította át. Bizonyos, hogy Farkas várszolga nem tudott sem írni, sem olvasni, az adományozás körülményei sem valószínűsítik, hogy valakivel elkészített fogalmazványt nyújtott volna be. Farkas szerepe az oklevél létrejötténél nyilván csak Kapuvár védelmének az elbeszélésére, az adománnyal kapcsolatos ómagyar nevek bemondására szorítkozott. A *Farkas* nevet (*Forcos*) korábbi forrásokból is ismerjük, de ez az oklevél őrizte meg Kapuvár és vele török eredetű *kapu* szavunk, továbbá Rábakecöl (*Kacil*), Vica (*Vidza*) és az eddig ismeretlen *Welen*⁴⁸⁽⁴²⁾, azaz Beled nevének legrégebb adatát. Sőt ez az oklevél tartalmazza Sopron nevére és várára vonatkozó legrégebb hazai írásbeli adatot is („in *Supruniensis castris*”).⁴⁹⁽⁴³⁾ Az oklevél tanúi között találjuk Lőrinc comest, Sopron és Vas vármegyék ispánját, ami újabb bizonyítéka annak, hogy a határmenti vármegyék megmaradtak a törvényes III. István király hűségén. A fentiek alapján az oklevelet maga Farkas hozta el a királyi kancelláriából Sopronba, ahol írástudó segítségével igazolta, hogy a király őt a várnépi kötelék alól felszabadította, bár továbbra is hűséges szolgálatot, azaz várvédelmet vár el tőle.

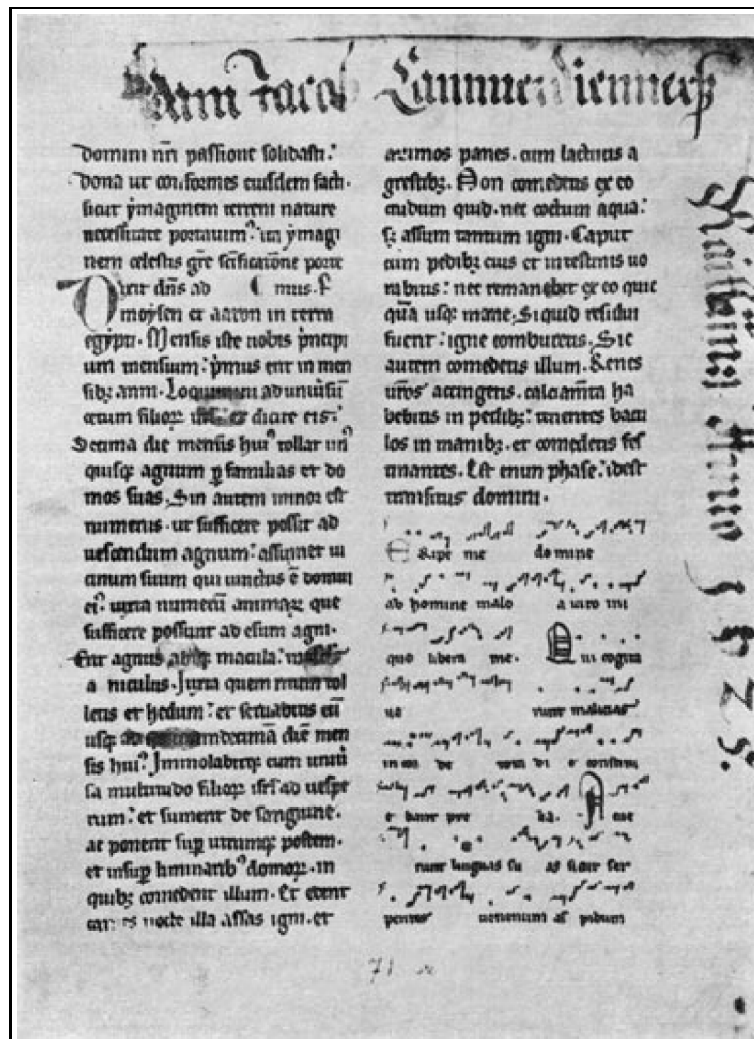

207A SÁL legrégebbi oklevele. 1162. III. István adománya Farkas kapuvari várjobbágyának

5. Sopronban ekkor kétségtelenül már volt írástudó férfiú. A latinul írni-olvasni tudás még az egyházi műveltség sajátja, az írástudókat az egyháziak között kell keresnünk, a nem egyházi hivatalokban, például a királyi kancelláriában is. Sopronban nyilván csak az egyházi funkciót viselők között lehettek ebben a korban a latinul olvasni vagy írni-olvasni tudó férfiak. Az ispáni székhelyen még a XI. századi egyházszerzés során („minden tíz falu egy-egy [208](#)templomot építsen”) első alakjában felépült a Szent Mihály plébániatemplom és Sopron lett a székhelye a győri egyházmegye egyik főesperességének is. Név szerint az első egyházi férfiút, Lukács főesperest ugyan csak 1238-ból ismerjük⁵⁰⁽⁴⁴⁾, az adatok hiánya a még nagyon gyér XI–XII. századi írásbeliséggel függ össze. Szent István rendelete értelmében Sopront a győri püspöknek kellett ellátnia papokkal, úgyszintén a működésükhöz szükséges kéziratok közzel, a kódexekkel. Ilyen kódex Sopronban a XI–XII. századból nem maradt fenn, de magyarországi emlékek alapján ilyen könyvek jegyzéke megállapítható. A mise elmondásához kellett *Sacramentarium* (az imák szövege, vö. Garamszentbenedek, hahóti Szt. Margit sacramentarium), *Biblia* vagy a bibliai részeket tartalmazó *Lectionarium* és *Evangelistarium* (vö. Garamszentbenedek, Esztergom) és *Graduale* (miseénekek). Szükség volt különböző *szertartáskönyvekre* (kereszteléshez, a szentségek kiszolgáltatásához, szenteléshez és áldásokhoz, vö. Zágráb győri, esztergomi származású szertartáskönyveit). A zsolozsmával volt kapcsolatban a *Zsolozsmás könyv* (vö. Esztergom), valamint a zsolozsmák énekeit tartalmazó *Antiphonale* (vö. Székesfehérvár). Mindezekhez járult esetleg egy *iskoláskönyv*⁵¹⁽⁴⁵⁾.

A Sanctuarium, Lectionarium, Evangelistarium és a Graduale egyesítéséből jött létre a misekönyv legrégebbi fajtája, az ún. hangjelzett misekönyv (*Missale notatum*). Ilyen Sopronban a XIII. századtól kezdve maradt fenn, sajnos csak töredékesen (71. számú kódextöredék a városi levéltárban). Ebben a században kezdik szétválasztani a misekönyv énekes részeit (*Graduale*) a szöveges részekről (*Missale*), utóbbiak most már csak egy-egy ünnepélyesebb szöveg dallamát jelzik. Sopronban a XIII. század elejéről

maradt fenn a legrégebb magyarországi graduale (a 38. sz. kódextöredék három levele), amely a vasvári (szombathelyi) gradualéval együtt a győri vagy a vasvári káptalan íróműhelyében (*scriptorium*) készülhetett. Ugyancsak a XIII. század elejéről való a legrégebb magyarországi hangjelzett zsolozsmáskönyv (*Breviarium notatum*) az 1719. évi Freysag-Buech kötéstábláján (városi levéltár). A zsolozsmáskönyv szöveges részeitől (zsolozsma, zsoldárok, himnuszok) ugyancsak e században választják külön az énekeket (*Antiphonale*). A soproni levéltár egy 1480-ban, Veronában, Magyarország számára nyomtatott misekönyv előzékeként megmaradt XIII. századi *Antiphonale* két folióját őrzi, amely Magyarországon került az itáliai nyomtatványhoz.⁵²⁽⁴⁶⁾

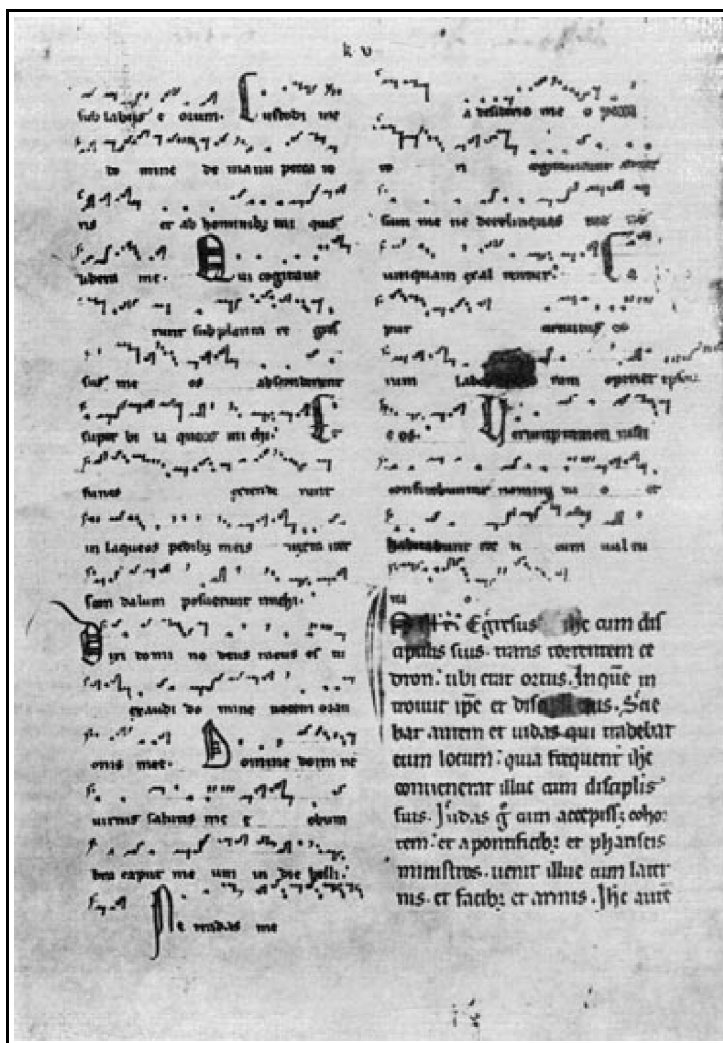

[209A SÁL 71. számú kódextöredéke, Adorján A. felvétele](#)

E legrégebb soproni kódexeket kétségtelenül a Szent Mihály plébániatemplomban (és esetleg az 1278-tól szereplő ferenceseknél) használták. A plébánia tehát kimutathatóan már a XIII. század eleje óta egész kis könyvtárral rendelkezett. Ez volt az alapja Sopron első könyvtárának, amely a XV. század második felében már annyira megszaporodik, hogy a plébános házikápolnájában, a Szentlélek kápolnában külön könyvtárhelyiséget (németül: *librey*) rendeznek ²¹⁰majd be a nagyszámú nyomtatott könyvnek és

kéziratnak, amely között őrzik például a Szent István és a Szent Imre legenda XIII. századi kéziratát is (ma a reini ciszterci apátság könyvtárában).⁵³⁽⁴⁷⁾

6. Az említett kódexek nem Sopronban készültek. Latin nyelvű műveltséget közvetítettek és ezáltal előkészítették Sopronban a latin nyelvű írásbeliség indulását. Az indulás az 1243. esztendőben történik meg. Ez év november 13-án IV. Ince pápa még a tatárok magyarországi betörése előtt, tehát hamarosan Lukács soproni főesperes 1238. évi említése után megüresedett soproni főesperesi tisztségbe Rogerius váradi főesperest nevezi ki, egyúttal elrendeli, hogy a váradi főesperességről mondjon le: „... *mandamus ... dilecto filio Rogerio ... Archidiaconatum, quem in Varadiensi Ecclesia obtinet, resignare, ac in eodem Soproniensi residere*”⁵⁴⁽⁴⁸⁾. Bár tudjuk, hogy a XIII. században a főesperesek általában már egy-egy székeskáptalan közösségében élnek⁵⁵⁽⁴⁹⁾, azaz Sopron esetében egyúttal győri kanonokok is voltak, Rogeriusnál a pápa levele alapján erről még nem lehet szó. A soproni főesperesi kerület ugyanis – más vármegyétől eltérően – nem az egész Sopron vármegyét foglalta magában. Ahogy a vármegye határvédelmi szempontból három ispánságra, egyházszerkezeti szempontból ugyanúgy három főesperesi kerületre, a sopronira, a locsmándira és a rábaközire (Kapuvár) oszlott. A soproni főesperesi kerülethez a vármegyének a Fertőtől nyugatra eső része tartozott, a pápai levél pedig kifejezetten arról szól, hogy Rogerius a soproni főesperesi kerületben, tehát Sopronban székeljen. Ez annál is inkább lehetséges volt, mivel Sopron ekkor jól megerősített helynek számított, amint ez magyarországi egyháziaknak és világiaknak 1242. február 2-án a megválasztandó pápához (IV. Ince: 1243–1254.) intézett, a tatárok ellen segílyt kérő leveléből kitűnik: „A Duna befagyásával aztán szabadabbá és lehetségessé vált számukra az átkelés hozzánk. Miután átkeltek, szerte száguldoztak a vidéken, telve rosszindulattal, hogy végrehajtsák gonosz szándékaikat, mi pedig többen, jól felfegyverkezve, bevettük magunkat Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém, Tihany, Győr, Pannonhalma, Mosony, *Sopron*, Vasvár, Német-Újvár, Zala, Léka s túl a Dunán: Pozsony, Nyitra, Komárom, Fülek, Abaujvár váraiba és más erődített helyekbe, Isten irgalma után Szentségteknek és Isten egyházának segítségéért esdekelve és erősen remélve, hogy ha könnyörülve rajtunk, sietve segítségünkre jönnének, ellene tudnánk állni ellenségeinknek”⁵⁶⁽⁵⁰⁾. Győrt azonban a tatárok mégis elfoglalták, Sopront nem.⁵⁷⁽⁵¹⁾

211A SÁL 71. számú kódextöredéke. Adorján A. felvétele

Ismeretes, hogy Rogerius (kb. 1200–1266. ápr. 14.) a délitáliai Torre Maggiore városkában született, Itáliában tanult, az egyetemen magisteri fokozatot szerzett, és 1232-ben Pecorari Jakab palestrinai püspök, pápai követ kíséretében [212](#)jött Magyarországra, itt nagyváradi kanonok és főesperes lesz, 1241-ben a tatárdúlás idején átéli Nagyvárad pusztulását, kétszer a tatárok fogságába esik, mind a két alkalommal megszökik, de így is egy esztendőt tölt a tatárok között. Végleges szabadulása után, 1243. november 13-án nyeri el a soproni főesperességet, 1249 április végén Lyonban, a pápai udvarban már mint zágrábi kanonok szerepel. A két időpont között, tehát mintegy öt esztendeig mind a soproni, mind pedig a zágrábi források hallgatnak róla. Ebben az időben írja meg pártfogója, az említett Pecorari Jakab palestrinai püspöknek ajánlva élményei és értesülései alapján „Siralmas ének Magyarországnak IV. Béla király idejében a tatárok által történt romlásáról” (*Carmen miserabile super destructione regni Hungariae temporibus Belae IV per Tataros facta*) című emlékiratát. Mivel Pecorari Jakab 1244. június 26-án meghalt, bizonyosra vehető, hogy művét, a latin ritmikus prózának Magyarországon egyedülálló remekét, az első magyarországi történeti monográfiát, vagy legalább is nagy részét, Sopronban írta. Stílusművészetével, oknyomozó módszerével és kritikai éleslátásával magasan fölötte áll az előtte író Anonymusnak és az utána működő

Kézai Simon mesternek.⁵⁸⁽⁵²⁾ Sopronnak kimutathatóan ő az első egyetemet végzett lakója, első szépírója és történetírója. Munkája 1488. évi brünni és augsburgi kiadásával vált különösen ismertté, kézírata azóta elveszett.

A mű ajánlólevélből és 40 fejezetből áll. Az első 15 fejezet bámulatos éleslátással Magyarországnak a tatárjárás előtti politikai és gazdasági viszonyait tárgyalja, és az itt jelentkezett ellentétekben látja a tatárok magyarországi győzelmeinek az okát. A prózában írt mű szokatlan címét (*carmen 'ének'*) Rogerius a középkor nagy tanítómesterének, Boethiusnak (480–525) „A filozófia vigaszáról” írt munkájából vett idézettel maga magyarázza meg: „ha e szomorú és rettentő tárgy fölött siránkozva kénytelen vagyok szomorú dallamot kezdeni”. Rogerius műve emlékirat, levélformában írva, azonban nemcsak pártfogója, hanem szélesebb olvasóközönség számára, „hogy az olvasók megérthessék, a megértők elhiggyék, a hívők megtartsák és a megtartók fel is fogják, hogy közel van a végítélet napja és az idők sietve haladnak a nemlét felé”.⁵⁹⁽⁵³⁾ A középkori levél – a mai leveleinktől eltérően – a legalapvetőbb irodalmi műfaj, inkább szónoki alkotás. A stílustanítók az összes stilisztikai és szerkesztési szabályokat a levélírással kapcsolatban ismertetik. Ahogy az ókori retorika az élőszó művészetének elméletét és gyakorlatát jelentette, a középkor retorikája szinte kizárólagosan a levélírás rendszerezett ismeretével volt egyértelmű. A retorika a „hét szabad művészet” (azaz tudomány) egyike, amelyet az elemi iskolákban a grammatika és a dialektika mellett (trivium), az egyetemek „művészeti” (azaz bölcséleti) karán pedig ezeken kívül még a többi „négy művészet” (quadrvium), azaz aritmetika, geometria, muzsika és asztronómia mellett tanítottak. Az írásművészet szempontjából a retorika tanulása volt a legfontosabb. A XI–XII. században már „Ars dictaminis” (A fogalmazás művészete) a neve, a XIII. században aztán a levélírás művészetével (*Ars epistolandi*) lett egyértelmű.

A fentieknek megfelelően a középkori fogalmazástechnika (*dictamen*) prózában és versben egyaránt megkövetelte a jóhangzást és a folyamatosságot, továbbá ^{213a} szöveg hangzás szerinti tagolását. A próza is bizonyos értelemben kötött, tehát vagy ritmikus vagy pedig rímes próza, azaz a mondatok, ill. mondattagok (tagmondatok) végződése (kádencia) bizonyos, szóhangsúlyon és időmértéken alapuló ritmus- vagy rímképlethez igazodott. A ritmusképletet nevezték *cursus*nak ('lejtés'). A *cursus* alkalmazásának fénykora az 1198–1288. évekre, tehát Rogerius korára esik. Ekkor többek között megkövetelték, hogy a képlet utolsó szava nem lehet egyszótagú és ritkán lehet négy szótagonál hosszabb, hogy a képlet két főhangsúlya között csak 2–3–4 hangsúlytalan szótag legyen. Példaképpen vizsgáljuk meg Rogerius művének nyugat-magyarországi vonatkozású helyét (32. fejezet). Ebben arról van szó, hogyan zsarolta meg a tatárok elől menekülő IV. Béla királyt rokona, Harcias Frigyes (1211–1246. jún. 15.) osztrák herceg, visszakövetelve tőle azt a hadisarcot, amelyet még IV. Béla apjáiak, II. Andrásnak 1235-ben fizetett (a kádenciákat kurzív szedéssel, főhangsúlyjaikat ékezzel jelöljük):

Rex manus illius *evádere nequívít*, quousque partem eiusdem *pecúnie in prómpto*, partem in vasis aureis et argenteis *illi persólvít*, pro parte autem tres comitatus sui regni illius terre contiguos *illi obligávit*. Et, licet ipsa vasa aurea et argentea maioris fuerint *éstimatiónis*, tamen dux illa solum in duobus milibus marcarum simul cum lapidibus *pretiósiss recépít*. Dux autem illico castrorum illorum comitatus corporali *possessióne est adéptus*, et illa ex propriis pecuniis contra Tartaros *fécit reparáre*⁶⁰⁽⁵⁴⁾.

E szövegrészletben 8 kádencia van. Ebből két kádencia 3 szótagú szóval végződik, a két főhangsúly között két-két hangsúlytalan szótag van (*cursus planus* 'sima lejtés'):

illi persólvít × × | × × ×

pretiós is recépit × × ×̇ × | × ×̇ ×

214A másik hat kádencia egy 3 szótagú (ill. két, 1 + 2 szótagú) szóra, vagy pedig egy 4 szótagú (ill. két, 1+3 vagy 2 + 2 szótagú) szóra végződik, a két főhangsúly között három-három hangsúlytalan szótag van (*cursus trispondaicus* 'háromspondeusos lejtés'):

evadere nequív it × ×̇ × × | × ×̇ ×

pecúnie in prómpto × ×̇ × × | × , ×̇ ×

illi obligávit ×̇ × | × × ×̇ ×

éstimatiónis ×̇ × × × ×̇ ×

possessióne est adéptus × × × ×̇ × | × , × ×̇ ×

fécit reparáre ×̇ × | × × ×̇ ×

Ha a kádencia egy 4 szótagú (ill. két, 1 + 3 vagy 2 + 2 szótagú) szóra végződik, a két főhangsúly között viszont négy hangsúlytalan szótag van, akkor a *cursus velox* ('gyors lejtés') jön létre (×̇ × × | × × ×̇ ×). Az említett cursus-formákban mindig az utolsó szó utolsóelőtti szótagján van a második főhangsúly (az *éstimatiónis*, mint hat szótagú szó, szünet nélkül, tehát egymaga is kitesz egy kádenciát!). Ha a kádencia egy 4 szótagú szóra végződik, s ennek fő hangsúlya a hátulról számított harmadik szótagon van, a kádencia két főhangsúlya között pedig két hangsúlytalan szótag helyezkedik el (× ×̇ × | × ×̇ × ×), akkor *cursus tardus*-ról ('lassú lejtés') beszélünk.

A kádencia tehát a két főhangsúly helyétől, ill. a köztük elhelyezkedő hangsúlytalan szótagok számától, azaz az időmértéktől is függ. A szóhangsúlynak ez a szerepe késő ókori kezdeményezések után a középkorban fejlődött ki. A klasszikus ókori ritmikus próza még kizárólag csak az időmértéken alapult. A középkori ritmikus prózában az időmérték ritmikai szabályai a következők:

Egyszótagú szó (*in, est*) mindig 1/2 spondeusnak, két szótagú szó (*illi, prompto; fecit*) mindig 1 spondeusnak számít. A három vagy több szótagú szót, ha utolsóelőtti szótagja rövid (*persolvit, adeptus; evadere, pecunie*) viszont dactylusnak, ha utolsóelőtti szótagja hosszú, akkor szótagonként 1/2 spondeusnak veszik: *recepit* tehát 1 1/2, *pretiosis*, 2, *estimationis* pedig 3 spondeus.

Mindent összevéve azt látjuk, hogy nyugat-magyarországi vonatkozású, tehát nem ritmikai szempontból kiválasztott szövegrészletünk 8 kádenciájában az azonos ritmusképletek is ritmusosan váltják egymást: minden 2 trispondaicusra 1–1 planus következik, a mondatzáró kádenciákban pedig egyenként váltják egymást. E kádenciákat nem szeszélyesen használták. Egyes szerzők, iskolák egy-egy cursusformát kedveltek. Rogerius például – különösen mondatvégeken – a *cursus velox* kedvelője volt (a mi szövegrészletünkben nem fordul elő). A mű ajánlólevele és első öt fejezetének 30 mondatvége közül 28 *cursus velox* (2 pedig szövegromlásból eredő, könnyen kijavítható, hibás ritmusú kádencia). A mi szövegrészletünkben gyakori trispondaicust Nyugat-Európában csak a bolognai egyetemen tanították, ahol éppen a XIII. században sok magyar ifjú tanult, és különösen a magyarországi latin prózastílusban volt kedvelt.⁶¹⁽⁵⁵⁾ A kádencia megköttötte a mondat szerkesztést, ahhoz kellett igazítani, de egyúttal tudatos stílusfegyelmet is követelt. Nem mindig volt könnyű, „mindenre megtalálni a kádenciát”⁶²⁽⁵⁶⁾.

Rogerius mester soproni működése túl rövid volt ahhoz, hogy Sopronban az írásbeliség kifejlődésére tartós

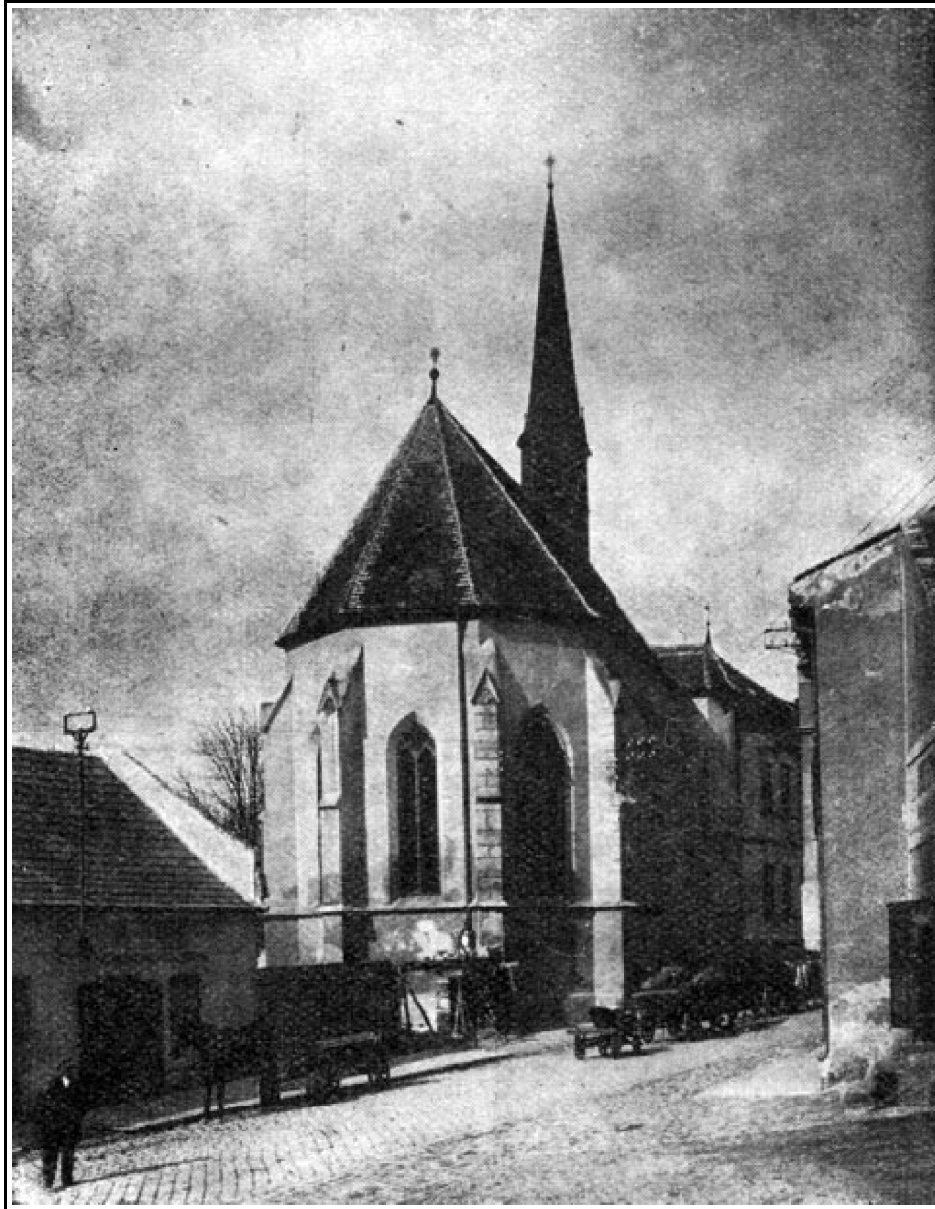
hatást gyakorolhatott volna. Írásművészete [215](#)azonban európai színvonalat képviselt, s az 1247-ben meginduló soproni oklevélírás a Rogerius által képviselt európai fejlődésbe kapcsolódott bele.

János-rendi lovag

7. Amikor Rogerius Sopronba érkezett, a vár már több mint egy esztendeje volt ismét magyar kézen, miután ugyancsak több mint egy esztendeig Harcias Frigyes tartotta megszállva. IV. Béla ugyanis 1242 nyarán tért vissza a dalmát tengerpartról, hogy a zsarolással zálogba vett Vas, Sopron és Moson vármegyéket visszaszerezze. E hadjárat forrásaiból értesülünk többek között Kőszeg és Sopron visszafoglalásáról is. Mindkét ostromnál Sopron vármegye vitézei tüntették ki magukat, Kőszegnél Osl-nembeli Herbord comes [63\(57\)](#), Sopronnál pedig Csák Máté királyi tárnokmester fiai, különösen Detre comes. Utóbbiról írja IV. Béla egyik oklevele: „Visszatérvén a tengerpartról, hadat vezettünk az osztrák herceg ellen, és Sopronnál, amelyet a herceg elfoglalt, tábort ütöttünk, hogy visszaszerezzük a várat, ezt hadinépünkkel mindkét oldalról körülvevők, ahol az említett Detre a várból rejtett csellel, a mi ártalmunkra kitörő íjászoktól, [216](#)amikor lándzsát ragadva őket a várba visszaüzte, számszerjölvéstől két olyan súlyos sebet kapott, hogy alig menekült meg a halál karmaiból” [64\(58\)](#). 1242. november 16-án ismét Csák Máté

tárnokmester szerepel soproni ispánként, 1243. január 24-én három Sopron vármegyei várföldet adományoz IV. Béla király, január 29-én pedig már Hahót-nembeli Arnold a soproni ispán, mivel Csák Máté pozsonyi ispán lett⁶⁵⁽⁵⁹⁾. 1242 őszén Sopron vármegye tehát már nincsen osztrák uralom alatt. IV. Béla 1243–1245-ig rendezi Sopron királyi várbirtok, Rákos (a győri püspöké) és Págya (a királyi udvarnokoké Sopron mai fertői határában) közti határt, jutalmazza meg Csák Máté fiait, továbbá Págyai Marcellt és Szántói (Szántó: ma Antau Burgenlandban) Sebretet, akiknek Sopron vármegyében és azon túl (*supra et infra Supruvniium*) fekvő birtokaik az osztrák betörések és tűzvész áldozata lettek, ők maguk pedig vérüket hullatták, különösen Págyai Marcell atyafiai forogtak halálveszedelemben „a német furia dühöngése idején” (*in eadem Teuthonicalis furie tempestate*)⁶⁶⁽⁶⁰⁾. 1246-ban Harcias Frigyes megkísérelte visszaszerezni a három nyugati megyét, de az 1246. június 15-i bécsújhelyi csatában rajtavesztett. Egy év múlva, 1247. június 2-án IV. Béla egyezséget köt a Magyarországon akkor már otthonos johannita lovagrenddel, ²¹⁷hogy a nekik juttatott birtokok és kiváltságok fejében az osztrákok által veszélyeztetett vármegyék legfontosabb határvárainak (Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Németújvár–Güssing) védelmére 50 felfegyverzett lovagot állítanak. E kötelezettség ellátására a rend letelepedett a központi fekvésű Sopronban, ahol 1217 óta az osztrák határ felé néző Baboti- (utóbb Bécsi-) kapu vámjövödelmének a kétharmadát élvezte, a közeli Lépesfálván (ma Loipersbach Burgenlandban) pedig földbirtokkal rendelkezett. A Baboti-kapu közelében, a Bécsi úton épült fel a lovagrend ma is álló Szent János kápolnája, mellette rendháza, az Ikvahíd (németül ma is *Spitalbruck*) 2. számú háza helyén pedig ispotályuk, Sopron első szociális intézménye. A kardforgatás mellett a tudományokat is művelő lovagok rendháza hiteleshelyi működésével a soproni írásbeliségnek első központja lesz. A johannita, magyarul ispotályos lovagok hiteleshelye éppen 100 évig, 1247–1347-ig állt fenn⁶⁷⁽⁶¹⁾. E száz esztendő a soproni írásbeliség megalapozásának kora, amelyben a kezdeményezés az ispotályos lovagok érdeme, világiak bekapcsolódása pedig már a jövő útját egyengeti.

A Szt. János templom a Bécsi utcában. (Csatkai Endre felvétele, 1930)

2188. 1276. október 17-én István soproni bíró és Detre keresztes, a soproni ispotályos rendház tagja oklevelet állítanak ki Pero elhalt soproni bírónak a borsmonostori (ma Klostermarienberg Burgenlandban) ciszterci apátság javára tett adományáról:

Quoniam fallax temporum cursus fugaci sue dispositionis motu fragilitatis humane memoriam plerumque in oblivionis *precipitium secum trahit*, necesse est gesta mortalium presertim utilia stabiliri scripturarum et *téstium munimentis*. Nos itaque Stephanus iudex et frater Theodoricus crucifer Domus Hospitalis cum universitate civium in Suprvnio existencium significamus universis presentes *litteras inspecturis*, quod, cum quidam *nóster concívís* et quondam iudex Pero nomine tactus *moléstia corporáli* iam sibi cerneret

dissolucionem sui *córporis imminére*, preventus compuncionis *stúdió salutári*, possessionem suam vulgariter *Chlینگpach vocátam*, ecclesiam videlicet *sáncti Iacóbi*, villam agros vineas fenetum pariter et virgultum testatus est ecclesie Montis Sancte Marie abbati et fratribus ibi deo famulantibus iure *perpétuo possidéndam*, eo scilicet iure, quo ipse eam a multis annis usque ad tempora vite sue possederat *pacífice et quiéte secundum métas et sígna*, quibus cum castro et villis adiacentibus circum circa metata *fúerat et signáta* et secundum eas divisiones et distinciones, quibus cum suis comparticibus *divisa fúerat et distíncta* et secundum quod ipse eam emerat *própria pecúnia* a quibusdam nobilibus in *nóstra preséncia*, videlicet a Laurencio et Altman filiis Teke, a quodam Laurencio filio Byk et a Philippo, *plúrimum ante témpus*. Dedit autem predictae ecclesie tali *condicióné interpósita*, quod abbas tribus quibusdam pueris orphanis novem talenta denariorum solveret ad eorum *inópiam relevándam*. Ad maiorem quoque cautelam presenti pagine *dúximus inseréndum*, quod cum Lucas filius prenotati Peronis fratruelis in iamdicta terra sibi usurparet *áliquid iuris íta*, quod eiusdem possessionis se assereret *partícipem et consórtem* et ex hoc inter eum et abbatem litis et questionis *matéria verterétur*, tandem mediante proborum consilio virorum Lucas predictus cause sue *renunciávit in intégrum* pro se et fratre suo et amicis suis et pro hoc abbas sex marcas in *nóstra preséncia* sibi solvit *promisítque coram nóbis*, quod de prenotata terra, si in futurum ecclesie undecumque aliquid *súggeret questiónis*, ei Lucas assistere pro posse suo tenebitur *fidéliter et devóte*. Adiungimus *éciam et adícimus*, quod dominus Stephanus iudex noster ob remedium anime sue partem sepedicte terre, que ad eum ex morte Iaekel filii Miclos donacione comitis Suprvniensis fuerat iusto *título devolúta*, antedicte ecclesie tradidit pronto corde et *spontánea voluntáte*. Cum igitur memoratus abbas tam tribus *púeris prenotátis* tam eciam Luce novem talenta et solverit et sex marcas *ómniaque fécerit*, que trames iuris et linea *requisítal equitátis, súper premíssis*; ne in posterum aliquid fraudis vel calumpnie *váleat suboríri*, presentem litteram sigillo universitatis et sigillo cruciferi munitam abbati et fratribus *dúximus assignándam*; testes, qui huic facto aderant viros *ydóneos subscribéntes*, quorum nomina sunt hec: Stephanus iudex, frater Dytricus crucifer, Andreas Suerzel, Lyebharth, Sigarth, Petrus, Perngrin, Nicolaus, Engelbertus de Sancta Margareta et alii quam plures tam cives *Suprvnienses, quos scrípsimus*, quam *extránei fide dígni*. Acta autem sunt hec anno domini M^oCC^oLXX^oVI^o proximo die ante festum sancti *Lúce ewangelíste*.⁶⁸⁽⁶²⁾

Ez a legrégibb, Sopronban írt oklevél, amelyről tudunk. Nem eredetiben, hanem a győri káptalannak közel 11 héttel később, az eredeti alapján „szórol-szóra” készített átíratában maradt fenn. Nyelvi és stilisztikai szempontból az átírat éppen ezért az eredetivel egyenértékűnek fogadható el. Fenti közlésünkben kiemeltük a 37 kádenciát, mert az egész oklevél a korabeli magyarországi oklevélszerkesztésnek megfelelően ritmikus prózában készült. Az oklevél legtöbb, 21924 kádenciája *cursus velox (téstium muniméntis: × × × | ×)*, van benne 4 *cursus planus (sáncti Iacóbi: × × | × × ×)*, 6 *cursus trispondaicus (Chlینگpach vocátam: × × × | × × × ×)* és 3 *cursus tardus (nóstra preséncia: × × | × × ×)*. Rogeriustól eltérően, de a klasszikus metrikának megfelelően figyelembe veszi a hiatust, azaz két magánhangzó találkozását a kádencia egyik szavának a végén és a másik szó elején (*Lúce ewangelíste: × × | × × × ×*, azaz *cursus trispondaicus*). A *velox*-formák közül 2 nem szabályos (*aliquid iuris íta; eciam et adícimus*).

Az oklevél szerkezeti elemei nem különülnek el szakaszonként, mint például Artner Sebaldnak e tanulmány első részében bemutatott, iskolás pontossággal megszerkesztett 1589. évi magyar nyelvű levelében, hanem a XIII. század gyakorlatának megfelelően egybefolynak. Az oklevél főrészei közül a protocollum teljesen hiányzik, a szöveg rögtön a contextus első részével, az arengával kezdődik. Ez azonban gondosan, két *cursus velox*-szal van megszerkesztve, és a XIII. századi gyakorlatnak megfelelően⁶⁹⁽⁶³⁾ az írásbeliség értékét emeli ki: „Mivel az idők csalóka folyása a történeteket rendeltetésük ellenére az emberi múlandóság

okából rendszerint magával viszi a feledés mélyére, szükséges, hogy a halandóknak különösen hasznos tettei az írás és a tanuk bizonyosságával rögzíttessenek”. Az ezután következő narráció, amely az adományt részletezi, 8 mondatból bravúrosan felépített egyetlen körmondat. A dispozíció egy rövidebb és egy hosszabb mondatban az adomány rendeltetését, az adományozó kívánságát fejt ki. Minthogy Pero adományához István bíró a maga adományát csatolja, még egy narráció és dispozíció következik, s csak azután jön mindkét adomány megerősítésének (két függő pecséttel⁷⁰⁽⁶⁴⁾) leírása (corroboratio), majd az oklevél befejező része (eschatocollum), a tanuk felsorolásával és a keltezéssel. A tanuk mind soproni polgárok: Marcel István comes, bíró, egy nemesi-pátriciusi család alapítója⁷¹⁽⁶⁵⁾, Detre (*Dytricus*, *Theodoricus*) keresztes, Schwarzel András, Liebhart, Sieghart, Péter, Bärengrein (vö. középfelnémet kori bajor *per* 'Bär; medve' birtokos esete + *grin* 'ordítás, fintor'), Miklós, a Margitbányáról (ma St. Margarethen Burgenlandban) való Engelbert. Egy évvel Sopron várossá emelése előtt ez az első névsorunk. A nevek viselői túlnyomórészt már németek, a nevek helyesírása is német környezetre vall, főleg a *Suerzel* név c hangjának z betűvel való jelölése.⁷²⁽⁶⁶⁾ Ennek ellenére a keltezésben Sopron magyar neve szerepel: német *Ödenburg* neve ekkor ugyanis még nem élt⁷³⁽⁶⁷⁾. A keltezés évének és napjának (oklevelünkben emez az egyházi naptár szerint: „Szt. Lukács evangélista ünnepe előtti napon”) megnevezése Magyarországon IV. Béla korától (1235–1270.) válik rendszeresebbé⁷⁴⁽⁶⁸⁾, oklevelünk 220 soproni írója tehát kora egész oklevélírási műveltségének birtokában volt. XIII. századi naptár Sopronból nem maradt fenn, de az említett miscelányokban és breviáriumban egész bizonyosan volt ún. egyházi öröknaptár, amelyeken ez a keltezés alapult⁷⁵⁽⁶⁹⁾.

Egy évvel a várossá emelés előtt a soproni bíró azért íratja oklevelét a johannita rendházban, mivel nincsen még saját írástudó embere, nincsen kancelláriája. E helyzet az 1277. évi várossá emeléssel sem változik meg egyszerre, Sopron a XIV. század második évtizedéig a johannitákkal íratja okleveleit. Ez oklevelek közül kettő, egy 1297. évi és egy 1303. évi ez (két példányban) eredetiben maradt fenn⁷⁶⁽⁷⁰⁾. A soproni johanniták hiteleshelyi működésének emlékei azok az oklevelek is, amelyeket nem Sopron város számára, hanem főleg birtokjogi kérdésekben soproni és megyei nemesek számára 1289–1347-ig állítottak ki.⁷⁷⁽⁷¹⁾ Ezeknek az okleveleknek elemzése szétfeszítené tanulmányunk kereteit, most csupán annyit jegyzünk meg, hogy ez az elemzés értékesen gyarapítja majd Sopron 1247–1347 közti művelődéstörténetére vonatkozó, egyelőre még eléggé gyér ismereteinket. Mégis megjegyzem, hogy a johanniták az egyházi naptáron kívül a római naptárt is ismerték, használták, amint ezt egy 1289. évi (*IV° idus Januarii* 'január idusa előtti negyedik napon', azaz január 10-én) és az 1303. évi (*Septimo Calendas Octobris* 'október elseje előtti hetedik napon') oklevelük keltezése bizonyítja (SoprOkl. I/1, 13); Weis i. h.).

9. Egyelőre nem tudjuk, hol tanultak a johanniták Sopronban kiadott okleveleinek írói. Legtöbbjük német műveltségű volt, ahogy a soproni ispán, továbbá katonai helyettese, a soproni várnagy, valamint a vármegyei alispán kiadványainak írói magyarok voltak. Ebből a szempontból nagyon tanulságos az a két eredeti oklevél, amelyet 1335-ben ugyanabban az ügyben a vármegyei alispán, ill. a johanniták soproni konventje adott ki. A magyar írnoknál például *Chopo* 'Csapó' és *Sandur* 'Sándor' nevek szerepelnek, a johannita oklevélben ugyanezek *Tschopo* és *Schandur* alakban fordulnak elő (SoprOkl. I/1, 66–7). András harkai nemes testvére a magyar írnoknál *Becze*, a johanniták okleveleiben pedig következetesen *Weche* (i. h. 18, 22). A johanniták fent említett 1297. évi oklevele németül értelmezi a *ius civile* 'földesúri jog' kifejezést („quod *purchrecht* dicitur”⁷⁸⁽⁷²⁾), és ezzel fontos adalékot kaptunk e jogi műszó soproni jelentéstörténetéhez. A fent teljes terjedelmében bemutatott 1276. évi oklevél *pronto corde* 'készséges szívvel' kifejezésének jelzője az itáliai latinságra vall a várható *prompto* helyett (vö. olasz *pronto* 'vmire kész, gyors'). Említettük, hogy a *cursus trispondaicus* is itáliai, közelebből bolognai eredetű, oklevelünkben azonban nyilván csak közvetve, a magyarországi oklevéladás gyakorlatán keresztül. A

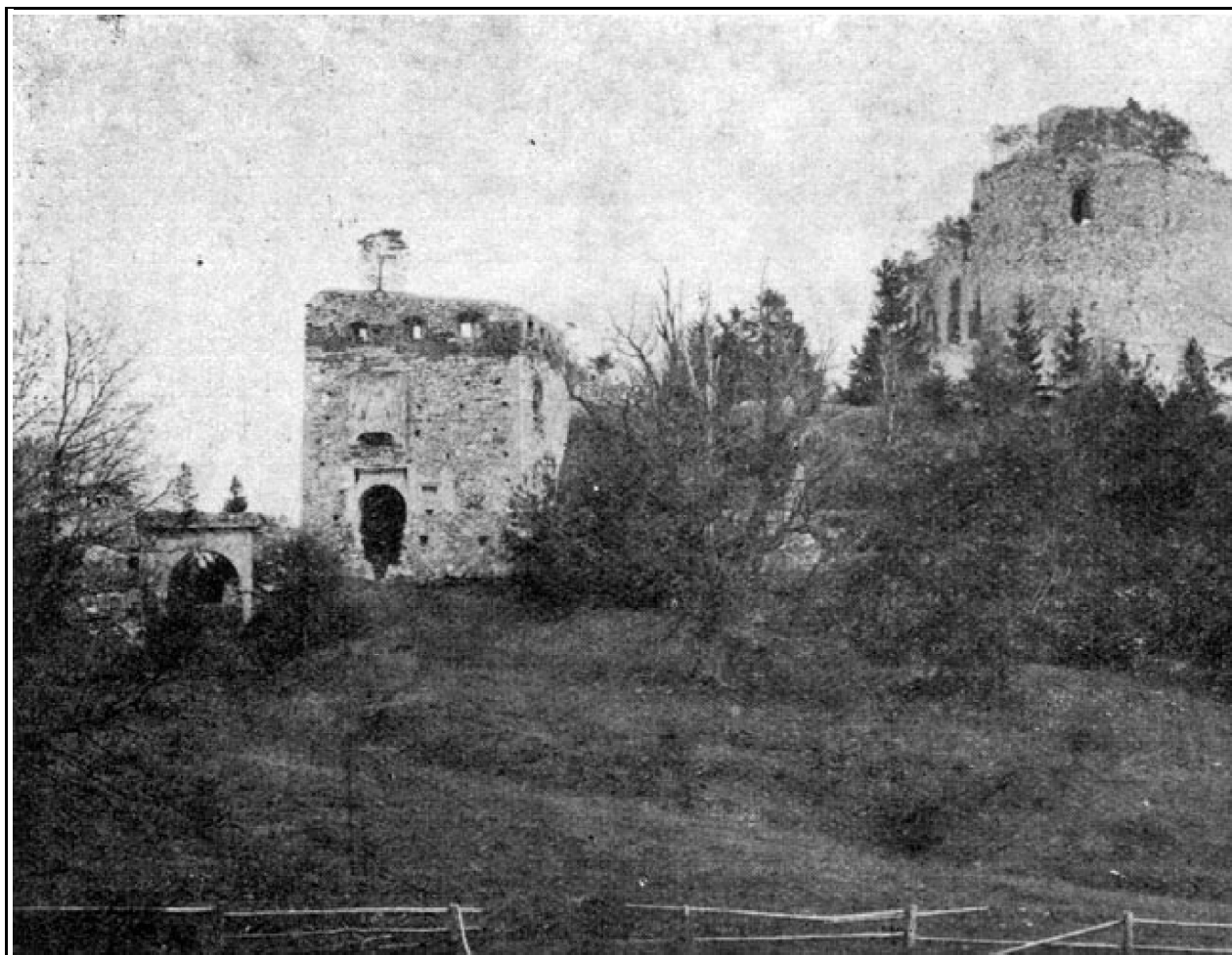
soproni johanniták oklevéladásában tehát német, itáliai és magyarországi hatással kell számolnunk. Sopron művelődéstörténete szempontjából ez azért is fontos, mivel az olasz eredetű lovagrend 1247–1347-ig nemcsak megalapozta a soproni írásbeliséget, hanem a rend tevékenységével kapcsolatos műveltséget terjesztette is. Csakis így lehetséges, hogy a lovagrendnek soproni [221](#)származású tagjai is voltak, így például a fenti 1276. évi oklevélben említett Marcel István comes, Sopron első bírójának (1273–1280.) unokaöccse, Péter volt 1308–1321-ig a soproni rendház praepceptora, azaz parancsnoka.[79\(73\)](#) Ebből következik, hogy teljes jogú lovag volt, s egy-két nemzedékre visszamenően nemesi ősökkel rendelkezett, mivel a lovagrendben tisztséget csak ilyen tagok viselhettek. Erre az időre esik a Szentföldről a törökök által kiszorított lovagrend felemelkedése Európában. Volt-e a soproni rendház káplánjai és betegápoló testvérei között is soproni, valószínű, de adatokkal igazolni nem tudjuk. Amikor a lovagház hiteleshelye 1347-ben beszüntette működését, az írásbeliség folytatása Sopronban már biztosítva volt.

A fent említett 1335. évi ügyben Harkai (Soproni) István comes fiai, István és Bertalan állnak perben nyolc harkai nemessel Harka falu jövedelme miatt. A johanniták 1335. július 20-i, csak a vasvári káptalan 1367. évi átiratában fennmaradt oklevele Istvánt és Bertalant István „néhai soproni írómester” fiainak („filii Stephani *scriptoris quondam in Suprunio*” SoprOkl. I/1, 65) mondja. Harkai István mester 1270–1328-ig szerepel, apjához, Fülöp mesterhez (1245–1257.) hasonlóan Küllön, Harkán (és Egereden) van birtoka, Sopronban lakik, a király és Sopron megbízásából jár követségben. Fia, István 1324–1368-ig szerepel. Sopron vármegye szolgabírái, ill. ispánja 1361-ben „Stephani de Harka”, ill. „Stephani *scriptoris de eadem*”, 1368-ban „Stephani dicti *Sereber*”, ill. „Stephani *Sereber*” fiai számára állítanak ki oklevelet (SoprOkl. I/1, 125, 152).[80\(74\)](#) A családból három nemzedéket, a nagyapát (Fülöp), fiát (István) és unokáját (István) *magisternek* ('mester') nevezik az oklevelek, úgyhogy egy tanult kisenemesi családdal állunk szemben. Istvánt és fiát meg azért mondják scriptornak, mivel – ugyanúgy mint a johanniták – a város által kiadott okleveleket megszerkesztették, megírták. A *scriptor* 'írómester' szó a *scriptura* 'könyvírás; Buchschrift' szóra utal, ahogy az 1354-ben feltűnő „*notarius civitatis Supruniensis*” (Sopron város jegyzője) a *nota* 'használati írás; Gebrauchsschrift' szóra (vö. még *notare* 'rövidítésekkel írni, gyorsan feljegyezni'). A *scriptura* egyenként, szépen megrajzolt és díszített betűkből áll, alkalmi, ünnepélyes szövegek leírására használták. A *nota* a gyors feljegyzés érdekében összekapcsolja, alakítja a betűket, hogy végül is folyóírás keletkezzen belőle. Tanulmányunk e részének elején (4.) említettük, hogy Magyarországon a *nota* térhódítása [222](#)a XIII. századra esik, persze a scripturát azért nem szorította ki, a scripturát ismerik és használják a következő századokban is. A soproni oklevélírók elnevezésében beállott változás azonban várostörténeti fejlődésről tanúskodik: a két Harkai István nemes, mint soproni polgárok, csak alkalomszerűen szerkeszti meg a város számára a szükséges okleveleket („*scriptor in Suprunio*”), az 1354-ben feltűnő Szigfrid (SoprOkl. I/1, 104) pedig már a város fizetett alkalmazottja („*notarius civitatis Supruniensis*”), aki a város számára nemcsak oklevélszerkesztést, hanem mindennemű írásbeli munkát végez. Ezzel Sopronban is beteljesedik az írásbeliség szakaszos fejlődése: az egyháziak (johanniták) műveltségi monopóliuma megszűnik, a világiak közül először a nemesek szerzik meg, a polgárok pedig már foglalkozásszerűen üzik.

Az ifjú Harkai István *Seréber* ragadványnevével kapcsolatban Házi Jenő (SSz. X, 207) helyesen állapította meg, hogy ez a latin *scriptor* német megfelelőjének, a *Schreiber* szónak magyar átvételéből keletkezett[81\(75\)](#). A soproni németben a *Schreiber* lett a *notarius* neve is, a magyarban viszont a *seréber* nem honosodott meg, csak a *nótárius* (a *jegyző* csak 1803-ban jelenik meg!), ami a latin nyelvnek a magyar nyelvű írásbeliség kezdeteinél betöltött nagyobb szerepével is magyarázható. Az 1368. évi Stephanus *dictus* Seréber (Stephanus Seréber) német előzménye csak Stephan *der* Schreiber (Stephan Schreiber) lehetett, még pedig Sopronból. Ez nem meglepő, hiszen a város már 1352-ben német nyelvű oklevelet ad ki (vö. e

tanulmány **III.** részét). Az ezt megelőző időből két fennmaradt és legalább három elveszett oklevélről tudunk, amelyek a két Harkai Istvántól származhatnak. Az utóbbiak ún. meghatalmazó oklevelek 1324-ből és 1336-ból, továbbá 1349-ből éppen az ifjabb Harkai István számára, aki Sopron prókátora is volt (SoprOkl. I/1, 94, 116). Az előbbieket 1329-ből és 1351-ből maradtak fenn (Házi: SSz. X, 203–4, 209). Közelebbit csupán a két fennmaradt oklevél tüzetes diplomatikai és írástörténeti vizsgálata alapján lehetne mondani. Erre itt nem térhetünk ki. A mi szempontunkból most az a lényeges, hogy 1351-ben lezárul a soproni írásbeliség megalapozásának kora (1243–1351.), ill. kezdődik a soproni írásbeliség megoszlásának kora. Talán nem véletlen, hogy ez egybeesik Nagy Lajos király nevezetes 1351. évi decretumának kibocsájtásával. Ennek 3. cikkelye szerint „a kisebb konventek nem adhatnak ki örökös jogú birtokelidegenítésről oklevelet és pecséteik érvényüket veszítik”. Sopronban ez a johanniták hiteleshelyére vonatkozott, amely tényleges működését már 1347-ben megszüntette, a vármegyében pedig a csornai premonstreiekre, valamint a borsmonostori (ma Klostermarienberg Burgenlandban) ciszterciekre, akiknek anyaháza, a heiligenkreuzi (Alsó-Ausztria) ciszterci apátság ekkortájt szünteti be soproni sóházát.⁸²⁽⁷⁶⁾ Az írásbeliség megoszlása és kiterjesztése Sopron számára ekkor tehát már társadalmi szükségszerűség volt. Nem zárhatjuk le azonban a soproni írásbeliség megalapozásának korát anélkül, hogy rá nem mutatnánk, mennyire együtt haladt az országos és az európai fejlődéssel. A franciaországi Limoge-ből származó János zirci ciszterci apáttól (1208–1218.) maradt fenn egy „Könyvecske a levél fogalmazásáról”²²³(*Libellus de dictamine*), amely a ritmikus próza kivételével a két nagy római eszménykép, Cicero és Quintilianus szellemében foglalkozik a fogalmazás Sopronban is alkalmazott szabályaival. A XIV. század közepéről maradt ránk viszont „A nótáriusi mesterség könyve” (*Ars Notaria*). Szerzője városi (Szatmár) és hiteleshelyi (Lelesz, Eger) nótáriusi működése alatt írt leveleinek mintadarabjait gyűjtötte össze (vö. Makkai–Mezey i. m. 37–79, 291–304)⁸³⁽⁷⁷⁾. János apát követelményeit még így foglalta össze: „öt talentumot mutass fel, ezek közül első a latinság ismerete, második a tárgyban s a vonatkozó szabályokban való jártasság, harmadik a szavak bősége, negyedik a jelentésbeli sajátosságok gyakorlata, ötödik több tudomány szóhasználatának ismerete”.

A lándzséri vár 1925-ben

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút

224 Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút

Ma már csak egy régen begyepesedett töltés meg egy itt-ott még a talpfák helyét mutató bazaltos út fordul ki Ágfalva állomás északi oldalán a vágányok mellől. Korábban a töltésen a keskenyvágányú bányavasút magasrakodója épült, a bazaltos út helyén pedig az újabb, a szabványos nyomtávú vaspálya kanyarodott a brennbergi szénbánya felé. Ma ezekből a vasutakból csak a töltések, bevágások maradtak meg emlékeztetőnek, hiszen 1952-ben, miután a bánya üzeme megszűnt, amit ezek a vaspályák kiszolgáltak, felszedték a síneket.

Ez a bányavasút az első, még keskenynyomközű pálya megépítése, 1868 óta együtt fejlődött a bánya üzemével. A bánya Sopron város tulajdona volt, de mindig bérbeadta. A kitermelt szén értékesítése a bérlők gondja volt, hiszen a bányauzem kezdetén a legtöbb fogyasztó a bányától messze volt, a soproni ipar eleinte

nem érdeklődött komolyan a brennbergi szén iránt.

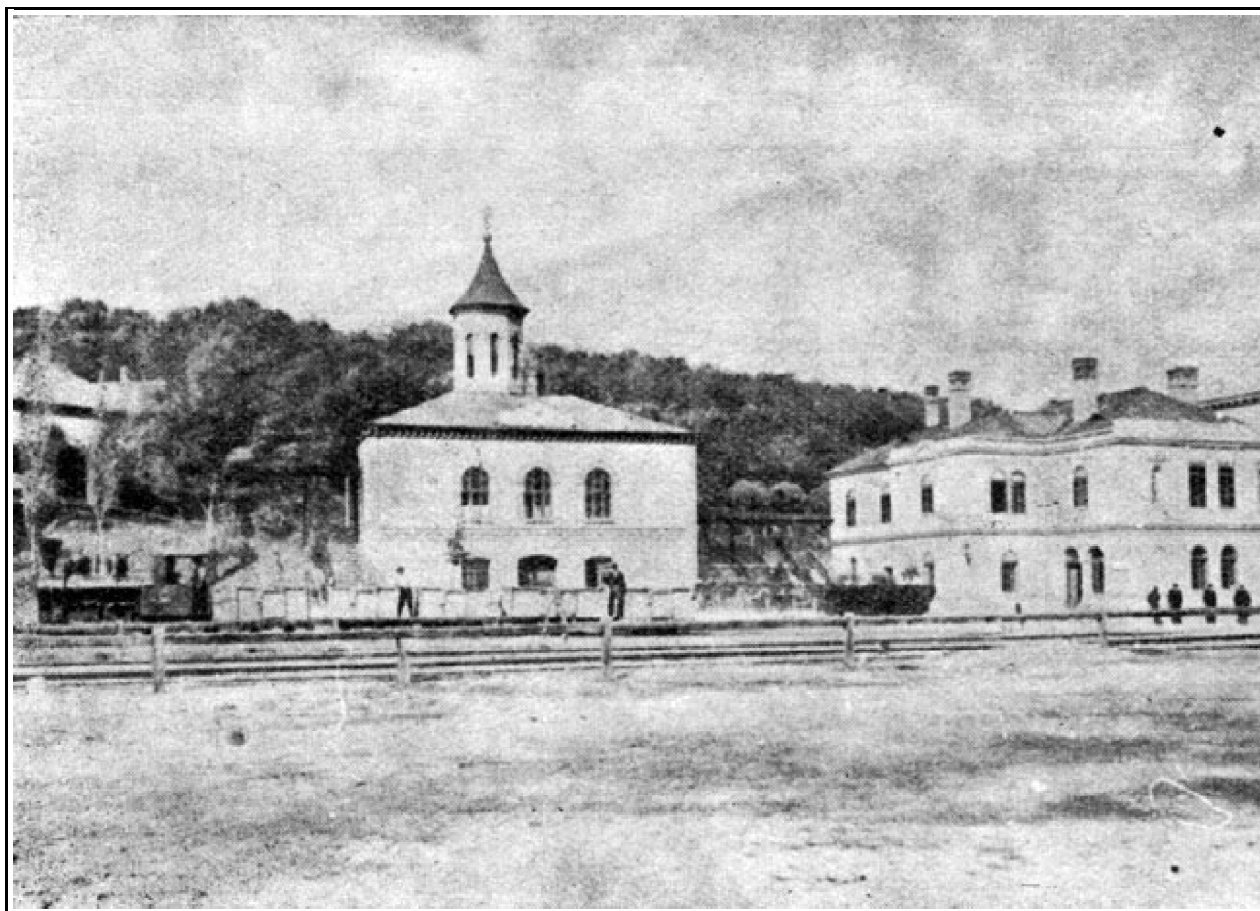
A Soproni Szemle sorozatosan megjelent tanulmányokban ismertette a város számára később oly jelentősé vált bánya történetét. Ehhez a sorozathoz ez a tanulmány a bányaiüzemet a fővasúttal, a sopron–bécsújhelyi vonallal összekötő bányavasút történetével szeretne hozzájárulni.

A brennbergi bánya üzemét mindig szállítási gondok nehezítették. A fő forgalmi úttól távol esett, de a fő fogyasztóhelyek is távol voltak a bányától. Bécsújhelybe, Bécsbe, a félszerfalvi és cinfalvi cukorgyárba a vasúti szállítás bevezetése előtt szekéren szállították a szenet. A nehézkes szekérfuvar díja tetemesen megnövelte a fogyasztóhelyeken a szén árát. 1765-ben egy bécsi mázsa (50 kg) szénnek Sopronból Bécsbe szállítása 50 krajcárba került, négy krajcárral többbe, mint a szén Sopronban kialakult vételára. A XVIII. szd. végén mégis egyre nőtt Bécs érdeklődése a brennbergi szén iránt. Ezért tervezte 1797-ben a bányát akkor bérlő „Cs. kir. csatorna és bánya társaság”, hogy a Bécset Győrrel összekötő csatornát Bécsújhelyen és Sopronon keresztül építteti meg, melyből Brennbergbe kiágazást ásat, ezzel a brennbergi szénnek is olcsó szállítási utat biztosít. A nagy jelentőségű tervre egész Európa felfigyelt. A hazai közönséggel a Magyar Hírmondó ismertette a tervet (Sopronvármegye. 1923. nov. 16. Csatkai Endre: Amikor Bécs és Sopron között csatornát akartak ásni). A Wiener Zeitung 1794. április 1-i száma közölte, hogy Ferenc császár a társaságot és tervét különös védelemben részesíti, mert Sopron és Bécsújhely környékén nagy mennyiségben találnak olcsó és jó szenet, ami lehetővé teszi Bécsnek olcsó tüzelőanyaggal való ellátását, és mert a csatorna megkönnyíti a szállítást Trieszt és Bécs között. (Bán Imre: A magyar kőszénbányászat története az 1758–1918. években. Klny. MTA)

Azonban a csatornának csak egy töredéke készült el: Bécstől Pecsényédig. Pedig minden a teljes megvalósítást ígérte, hiszen már az új részek építéséhez szükséges téglák készítését is megkezdték. A csatorna azonban csak az egykori magyar határig készülhetett el, mert a magyar feudális nagybirtokosok földjeiket féltve az építést Pecsényéd előtt megállították.

A brennbergi szén a megépült szakaszon mégis csak olcsóbban jutott el Bécsbe, hiszen a csatornáig ekkor már csak kb. 40 km-t kellett szekereken szállítani. Főleg a Bécs körüli téglagyárak keresték a jóminőségű brennbergi szenet. A csatornatársaság 1835-ig bérelte a bányát. De a következő bányabérlők is a csatornán szállítottak. Egy 1840-es feljegyzés szerint a bányából 213 638 225 mázsa darabos- és 58611 mázsa daraszenet adtak el. Ebből 102857 mázsa darabos- és 44 978 mázsa daraszenet, tehát az 1844-ben termelt szénnek több mint a felét a csatornán szállították a fogyasztókhoz.

A brennbergi bányában termelt szénrel a vasúttervek is számoltak. Marschan József bányamérnök 1836-ban a Soproni Vasút Társaságnak felajánlott vasúttervében arra kérte a várost, hogy ha vasútja megépül, annak mozdonyai számára 10 éven keresztül változatlan áron biztosítsa a szenet. Az 1838-ban közzétett Bécs–Győr között építendő vasút tervét bemutató térkép már egy Sopronból Brennbergig tervezett szárnyvonalat is feltüntet. A Soproni Vasút Társaság irataiban is szerepel a brennbergi szén, hol mint „várható forgalom”, hol mint a mozdonyok fűtésére felhasználható kitűnő tüzelőanyag.

Keskenyvágányú vonat a brennbergi bányagazgatóság előtt. 1894

A vasútépítési technika azonban az első soproni vasút építéskor még képtelen volt legyőzni a Sopron (Déli pu. 224 m) és Brennberg (408 m) közötti szintkülönbséget. Pedig a fejlődő ipar egyre több szenet fogyasztott, nőtt a kereslet. A Soproni Vasút Társaság 1838-ban még csak évi 150 ezer mázsa Bécsbe szállítandó szénrel számolt, három évvel később, 1939-ben 230 106 mázsa szenet adtak el.

A megnövekedett kereslet kielégítésére az új bányabérlő, Dräsche Henrik jelentősen korszerűsítette a bányauzemet, új szénmezőket tárt fel. Bérlete ideje alatt, 1847 aug. 20-án nyílt meg a sopron–bécsújhelyi vasút, s vette át a csatorna szállító szerepét. Dräsche fuvarosai ezután már csak Ágfalváig jártak a Bécsbe, Bécsújhelybe szállítandó szénrel, ott rakták vasúti kocsikba.

Hogy a szállítást zavartalaná tegye, és a fuvarosoktól függetlenítse magát, Dräsche 45 pár lovat, szekeret vett, és ezekkel szállított. Lovai azonban, valószínűleg [226](#)nem bírva az állandó erős megterhelést, két-három év alatt elpusztultak, végül csak 5–6 pár lova maradt.

Bizonyára ez készítette Dräschét és műszaki vezetőit a szekérfuvarnál korszerűbb és gazdaságosabb vasút megépítésére. A vaspálya Brennbergben korábban sem volt ismeretlen. Polgármesteri jelentések szerint 1858-ban 40 öl fa- és 1211 öl vaspálya szolgálta az üzemet, 1860–62-ben pedig már 1600 öl vaspálya volt használatban a bánya területén. De ezt a 600, később a Sopron-Akna beomlása után 480 mm nyomtávú

pályát csak belső szállításra használták; a Sopron-aknai főszállító vágat lóvontatását kivéve, kézierővel.

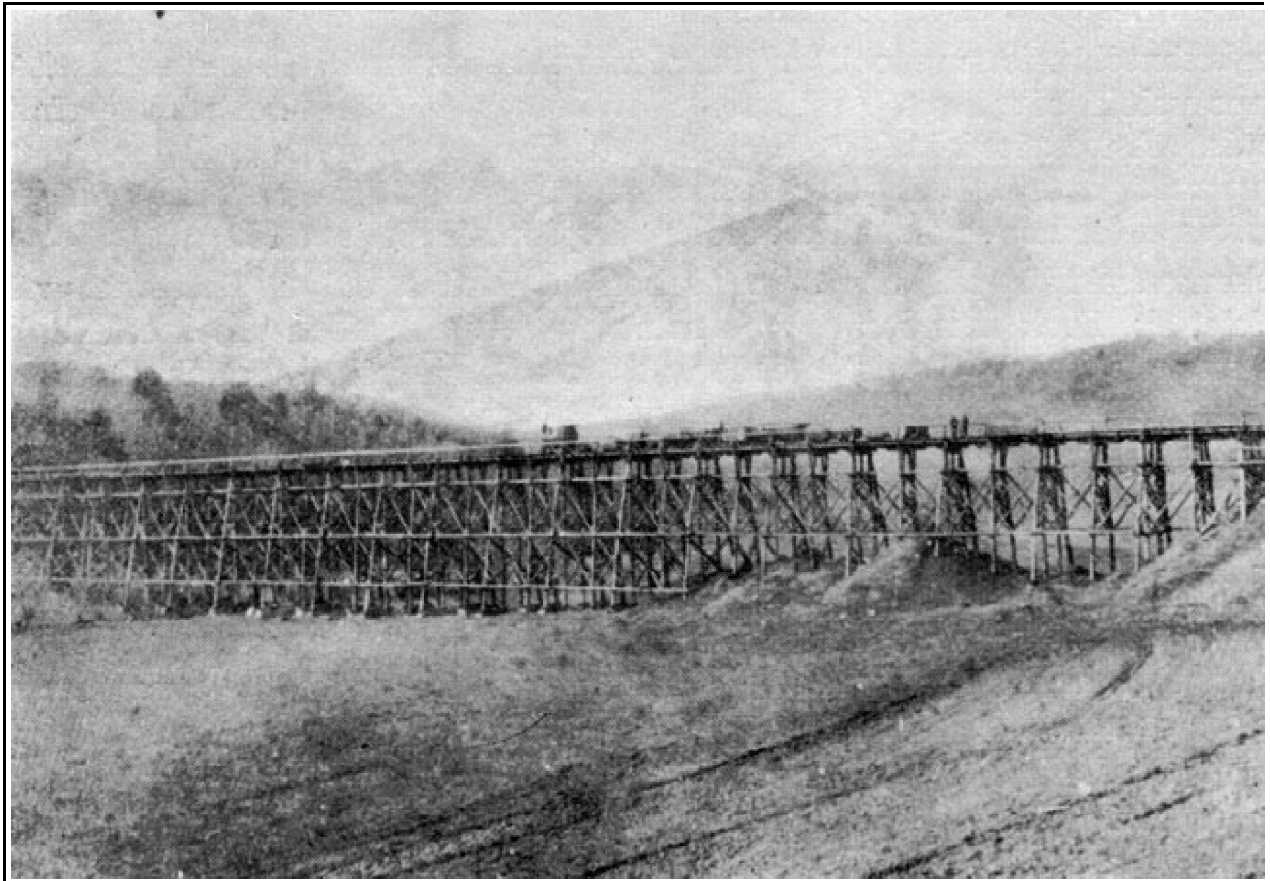
1868/69-ben épült meg Brennberg és a déli vasút Ágfalva állomása között a 790 mm-es nyomtávú pálya, egyelőre azonban csak lóvontatásra berendezve. Az új vasúton az 1869. évi iparkamarai jelentés szerint „havi 70–80 ezer mázsa szén és 10–12 ezer mázsa bányanyag szállított”. A vasút vonalát úgy vezették, hogy a terep adta előnyöket jól kihasználhassák, ezért éles ívekkel követték a völgyek hajlatait. 1870-ben Albert Gröger mérnök igen szép helyszínrajzot készített a vonalról, a Soproni Állami Levéltár ennek két példányát is őrzi. Amikor a gőzüzemet bevezették a vonalon, az ehhez szükséges ívkorrekciókat ugyanerre a térképre rajzolták fel. A vonal hossza Brennbergig 7,2 km volt.

Brennbergben kétvágányú rakodóhely épült, ott ahol korábban szekerekre rakták a szenet. Innen, a völgyhajlást követve, kanyarogva vitt a pálya Ágfalva felé, a Rák-patak mélyen bevágott völgyéig. Ezt kikerülni azonban sehogy sem lehetett. Földtöltés helyett – amit ilyen völgy áthidalására építeni szoktak, a pálya építői egy 222 méter hosszú, közepén 27 m magas, kőalapokra épített gerendaszerkezettel hidalták át a völgyet. Ezen túl a pálya 120 m hosszú alagútban szaladt tovább. Ebből kijutva előbb 500 méter hosszú meredek következett aztán enyhülő lejtőben, majd vízszintben ért Ágfalva állomás vágányai mellé egy gerendavázra épült kétvágányú magasrakodóra, ahonnan a lóvasút csilléiből a nagyvasút kocsijaiba lapátolták a szenet.

A kereskedelmi és közmunkaügyi miniszter az 1867 aug. 7-én kiadott építési engedélyében kikötötte, hogy csak lóvontatással közlekedhetnek a pályán a vonatok, esetleges gőzüzem bevezetéséhez külön engedély szükséges. A lóvontatású üzem érdekessége volt, hogy itt a lovakat csak a felfelé vontatáshoz használták. Völgymentben a bányából elindított rakott csillevonatot szalasztottak mindaddig, amíg a kocsik lefelé gurultak a lejtőn, és kézfékezéssel szabályozták a sebességét. Ez a megoldás nem egyedülálló a bányavasutaknál, külföldön több hasonló volt üzemben. A lejtő aljától, ahol kitérőhely és istálló épült, az ágfalvi állomáson levő szénrakodóig aztán a lovak vontatták a szerelvényt. Az egyvágányú pályán a le-fel haladó vonatok keresztezésére a pályába öt kitérőhelyet építettek, ahova a felfelé vontatott vonatok beállhattak, míg a bányából lefelé eresztett szerelvények lefutottak.

A szállítás azonban még így is nehézkes volt. A lovak a pálya legnehezebb szakaszán még az eléjük fogott előfogatokkal is alig bírták a vontatást. Ezért a legnagyobb emelkedőn, a 36/41 szelvényben egy kétvágányú „siklót” építettek. Ehhez az emelkedő tetején egy csörlőszerkezetet állítottak fel.

Az ezen keresztül futó kötéllel lehetővé vált, hogy a lefelé guruló ráakasztott rakott csillék felhúzzák a kötél másik végéhez kapcsolt üresek. Először az 1874. dec. 31-én lezárt biztosítás céljaira készült leltárban találtam ennek a csörlőszerkezetnek írásos nyomát: „ein neuer Seilscheiben Thurm aus Holz massiv gebaut” megjelöléssel. Ezzel a módszerrel jóval gazdaságosabb és könnyebb [227](#) lett a szállítás. Azonban még ez sem elégítette ki a bányász vezetőit, annak ellenére, hogy így a „Bremsberg” nevű pályarészen megtakaríthatták a lóvontatást.

Brennberg. A keskenyvágányú vasút völgyhídja a Rák-patak felett

További korszerűsítésekre törekedtek. A lóvontatás nehézségei a gőzvontatás bevezetésére készítették őket. A lóvontatásra épített pályát ezért 1875-ben átalakították, nagyobb sugarú íveké alakították ki, hogy a sikló és a bánya között a vontatást gőzmodonnyal végezhessék. 1875. szeptember 12-én érkezett meg a miniszteri jóváhagyás a részleges gőzüzemre. Az engedélyben 1,5 mérföld (11,38 km/ó) sebességet engedélyeztek és előírták, hogy minden negyedik kocsinak „dörzsfékesnek” kell lennie. (Soproni Állami Levéltár XXV. 18514.) A sikló és Ágfalva között azonban ekkor még megmaradt a lóvontatás. 1875 áprilisában érkezett meg a keskenyvágányú, 552. gyári számú mozdony, a müncheni Krauss gyárból. A kéttengelyes mozdonyt szétszedve szállították vasúton Ágfalváig. Összeszerelésére és a helyi mozdony személyzet kiképzésére a gyár Wüstendörfer nevű mozdonyvezetője 36 napig tartózkodott Brennbergben. Ez a kis mozdony lett a bányavasút I. számú mozdonya.

A pályán a vonatok csak nappal közlekedtek, ezért ehhez az egy mozdonyhoz egy mozdonyvezető meg egy fűtő elégséges volt. Egy 1879 májusából származó bérjegyzék szerint még 4 fékező, 3 pályaőr és egy felvigyázó dolgozott a vasúti szállításnál.

A részleges mozdonyüzem, úgy látszik, jól bevált, mert 1879-ben teljes mozdonyüzemet készültek bevezetni. Ezért újabb, az elsőnél jóval erősebb, 75 mázsás mozdonyt vásároltak. Az ugyancsak Krauss gyártmányú 750 gyári számú mozdony Brennbergben a II. számot kapta. Az átlag 25 ezrelékes pályaszakaszon, a Bremsbergen azonban nem tudta volna ez a mozdony sem felvontatni a csilléket, ezért a

sikló továbbra is üzemben maradt, csak most a mozdonyt [228](#) is a sikló kötelére kapcsolták. 1879. november 28-án egy tekintélyes bizottság előtt mutatták be a mozdonyos közlekedést a siklón. A vasúti és hajózási főfelügyelőség, valamint a Déli vasút küldöttei, Sopronvármegye közigazgatási bizottsága és a „Sopron” c. napilap riportere jelentek meg a bemutatón. A riportert a lap 1879. december 2-i számában számolt be az eseményről olvasóinak: „A pálya kiépítése a műtanrendőri bejárás alkalmával minden szempontból helyesnek találtatott és a gőzmozdonynak a siklón a tízszeres biztonságot adó sodronykötélen való lebocsajtása és felhúzása oly jól sikerült, hogy most már az egész vonalon közlekedik a kis gép. A kocsik három perc alatt bocsájtatnak le, s illetőleg fel a siklón, hogy az egyik kötélen a lemenő kocsikat tartja, a másik pedig a feljövő kocsikat húzza. Valóban kívánatos volna, hogy a józan vállalkozási szellem minél tágasabb tért foglalna el hazánkban és Drasche Henrik lovag úr minél több követőt találjon.”

A megbízhatóbb és nagyobb teljesítményre képes szállítás bevezetéséhez igen hasznos volt a bánya és Ágfalva vasútállomás között létesített telefonösszeköttetés. „A beszéd közlésére Bell-féle telefont alkalmaztak Egger B. úr (bécsi, – szerző!) gyárából és jeladásra sarkított csöngettyűs jelzőket, melyek delejes indítók által hozatnak működésbe.” (Sopron. 1879. jan. 18.)

A keskenyvágányú pálya megépítésekor 11 kg/m súlyú Bessemer-acél síneket fektettek. Ezek azonban a több mint tíz éves üzemben elhasználódtak, erősen megkoptak. Az új Krauss-mozdony számára gyengék is voltak, és sorozatos sántorések kísérték üzemét. Hamberger József, az 1885-ben Sopronban kiadott „A brennbergi szénbánya monográfiája” c. munkájában erről az időről így írt:

„... miután a bányászat 1882-ig folyvást alább süllyedt, sőt, új szénfeltárások hiánya miatt majdnem felhagyatott, a pálya ... majdnem teljesen járhatatlanná vált és mindenütt javítást igényelt.

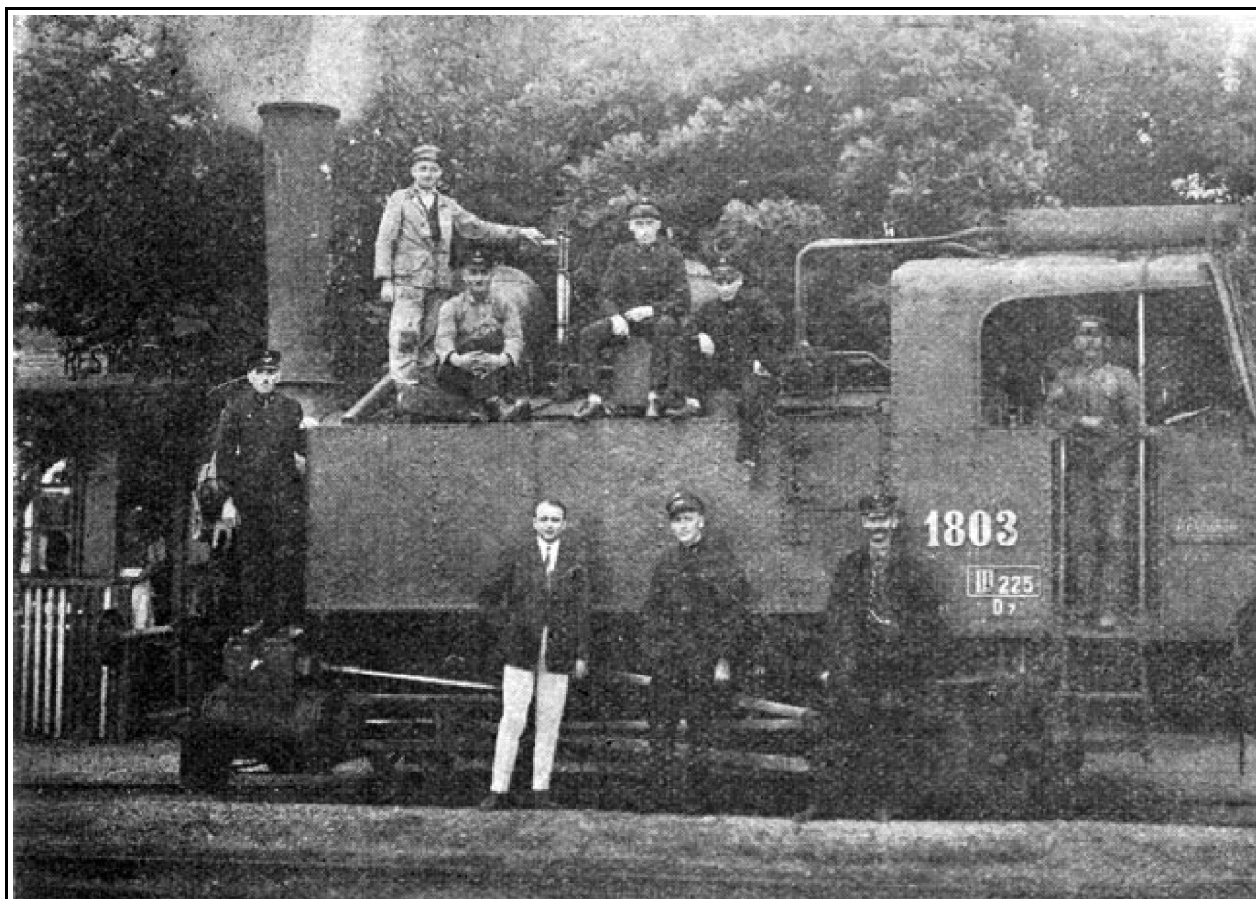
Csak az új Hermes akna széntelepének felkutatásával lehetett szó arról, hogy az új részvénytársaság által új tőke fektetessék be a pályába.”

A Hamberger említette új részvénytársaság a környék cukorgyárosainak társasága volt, akiknek fontos érdekük fűződött a bánya üzemének fenntartásához, hiszen gyáraikhoz innen kapták a szenet. Az új bérlők a kopott, régi sínek helyébe 16 Kg/m súlyú síneket fektettek a pályába, új tölgyfa aljakkal cserélték ki a korhadt talpfákat. A pálya korszerűsítésekor ívkorrekciókat is végeztek, összesen 80 ezer forintot fordítottak a vasút korszerűsítésére. A régi (150 darab) 12 mázsa szenet befogadó csillék mellé 40 darab 18 mázsa raksúlyú nagy csillék szerezték be, ugyanekkor néhány személyszállító kiskocsi is készült. A vasútüzem korszerűsítése során 1882-ben a floridsdorfi mozdonygyárban megvásárolták a 442 gyári számú, ugyancsak kétsatlós mozdonyt. Ez a gép egy kazánvizsgálati jegyzőkönyv tanúsága szerint még 1909-ben is a bányatelep keskeny nyomtávú vágányhálózatán dolgozott. Az ipar és a kifizetők egyre növekvő szénigénye nyomán megnőtt a bánya termelése is. Az Ágfalván történő átrakás a szállítást lassította, költséges is volt, ezért a keskeny nyomtávú vasút helyett szabványos nyomtávú pálya építését kezdték meg. Az új vasútvonal közigazgatási bejárását 1892. június 18-án tartották meg, egyben lebonyolították a vasútépítéshez szükséges földterületek kisajátítási tárgyalásait.

Hogy a folyamatos szállítást az új vonal építése ne akadályozza, ott, ahol a régi és az új vonal egy nyomvonalon futott, a keskeny nyomtávú pályát ideiglenesen félretolták. Ezt a vágányáthelyezést több helyen kellett elvégezni, mert hiszen az új vonal nagyjából a korábbi nyomvonalat követte.

[229](#)A nagyvasúti kocsikat, mozdonyokat a régi siklón már nem lehetett volna felvontatni, illetve leereszteni. A pálya itt egy alig ezer méteres szakaszon 77 métert emelkedett, ezt a szintkülönbséget pedig adhéziós vasúttal leküzdeni nem lehetett volna. Ezért az új vonalat tervezői egy Lépesfalva felé hajló, csaknem két

km hosszú szerpentinnel vezették fel a gerincre, ahol a keskenyvágányú vasút alagútja mellett az új vonalnak bevágást készítettek. Az innen kikerült földanyagból készült a Rák-patak völgyében a hatalmas töltés, mely alatt a patakot egy 6 méteres nyílású boltozott áteresszel bujtatták át. A pálya a töltésen majdnem vízszintes volt. Innen azonban ismét emelkedett egészen Brennberg állomásig. Itt két rakodóvágány épült a szabványos nyomtávú kocsik rendezésére és megrakására. A vonal Brennbergből még tovább vezetett Sopron-Aknáig, ahol egy mozdonyállásos fűtőház készült a bánya új, szabványos nyomtávú mozdonya számára.

Az 1803. sz. DSA mozdony, amely a bányavasúton közlekedett. 1930

A „Sopron” 1893. szept. 5-i számában tudósította olvasóit az új vasút megnyitásáról. Dél előtt 10 órakor indult Sopronból a déli vasút különvonata a meghívott vendégekkel és a hatóságokkal. A megtartott műtanrendőri bejárás során a hatóságok a vasutat építő Maegle bécsi építési vállalkozótól még néhány jelentéktelen kiegészítést kívántak a pályán, de a bizottság szóbelileg már a helyszínen megadta az engedélyt az üzem megkezdésére addig is, amíg az írásbeli engedély megérkezik.

Az új vonal Ágfalva–Brennberg közötti hossza 7,930 méter, a Brennbergi állomástól Sopron-Aknához vezető pálya hossza pedig 830 méter volt. Az üzemet a déli vasút vette át, s vállalta a bánya költségére annak fenntartását is. Sopron-Akna és Brennberg állomáson az állomási szolgálatot, tehát a tolatási munkákat a bánya végezte el saját személyzetével. A tolatások elvégzésére [230](#) megvette a GySEV

1880-ban Floridsdorfon épített egy csatlós 24. pályaszámú mozdonyát. A kicsiny mozdony néhány kocsival a teljesen sík brennbergi állomáson könnyen mozgott.

A GySEV céljaira már nem felelt meg, de a bánya tolatószolgálatát a húszas évekig jól ellátta. Rövidebb időre egy déli vasúti mozdony került helyébe, majd a németországi „Orenstein und Koppel” mozdonygyárból vásárolt gépet hoztak Brennergbe.

Az új pálya legnehezebb szakasza egy 1123 méter hosszú rész volt, ahol a vonatnak 31 méteres szintkülönbséget kellett leküzdenie, ami 28 ezrelékes emelkedőt jelentett. Ezért is a forgalmi utasítások különös óvatosságot írtak elő a bányát kiszolgáló menetek kocsijainak összeállításánál: minden második kocsinak kézifékesnek kellett lennie, a vonat összsúlyának felét kellett megfékezni, ami vasutas szaknyelven azt jelenti, hogy az itt közlekedő vonatok fékszázaléka 50 volt. Ennek a biztosítására, hiszen nem volt mindig elég kézifékes kocsi, salakkal rakott kézifékes kocsit tartottak készletben Ágfalván.

Hogy pedig a bányából kocsi meg ne szaladhasson, egy biztonsági csonkavágányt építettek Brennergben. Tolatáskor a váltó mindig a csonkavágányra vezető állásban volt, az esetleg megszaladó kocsi tehát nem juthatott volna a nyílt pályára, hanem a csonkavágány végén a földkúpba ütközött volna. Emellett Sopron-Aknát és Brennerget is még egy külön vágányzáró sorompóval zárták le. A brennbergi sorompó kulcsát az Ágfalváról indult vonat vezetője vitte magával, aki vonatja előtt a sorompót kinyitotta, majd annak behaladása után bezárta. Az Ágfalvára visszatérő vonat Brennergbányát csak a vágányzáró sorompó megfelelő kezelése után hagyhatta el.

Szükség volt ezekre az óvintézkedésekre, mert a pálya rendkívüli veszélyeket rejtegeti. Nedves-csöpögős időben a mozdonyvezetőnek minden idegszálával figyelnie kellett a vonatot – a fékezőnek is. Ennyi elővigyázatosság ellenére mégis többször megtörtént, hogy az engedélyezett 15 km/ó menetsebesség helyett meglódult a lefele jövő szerelvény. Ilyenkor pedig semmiféle fékezéssel sem lehetett a lejtőben megállítani. Ilyenkor Ágfalva állomáson Sopron felé szabad utat biztosítottak a vonatnak, aztán valahol Ágfalva és Sopron között csak megállt a szerelvény. Komolyabb baleset csak 1949-ben történt a pályán. Minden előírás és óvatosság ellenére egy lefele indult vonat nedves időben mindjárt a pálya elején megcsúszott és csak a nagy töltésen fékezte meg a kisiklott, majd oldalára fordult kalauzkocsi. Az ívekkel teletüzdelt pályán elért sebességre jellemző, hogy minden kocsiból kiszóródott a szén, a fékezőket ledobták a pályán ugrálva járó kocsik, s egy halott, több sebesült lett a baleset következménye.

A bányameneteket csak nappal közlekedtették. Sopron déli pályaudvarról indultak a vonatok, hiszen csak itt volt fűtőház, ahonnan a mozdony kijárt. Mivel Ágfalva állomáson nem volt vízdaru, és így itt a vonatmozdony nem vehetett vizet, örökös gond volt a vonalon közlekedő mozdonyok vezetőinek a vízzel való takarékoság. A soproni indulás után csak Sopron-Aknán vehetett vizet. Pedig egy futamodással sohasem futott föl a vonat Ágfalváról Brennergbe. Ágfalváról indulva az első két kilométert ugyan még vígan futotta, de a nagy kanyar megfogta már a kocsikat, s a töltésre érve már elfulladt a kis mozdony. Itt mindig megállt a fölfelé tartó vonat, erőt, gőzt gyűjteni. Az is előfordult, hogy mire ideért, már alig maradt vize, úgyhogy a vonatkísérőknek vödörrel kellett felhordaniok a Rák-patakából, hogy valahogyan kitarson a vízdaruig. A töltés brennbergi oldalán tüztisztító helyet jelöltek ki, amit tréfáskedvű vasutasok az egyik régi mozdonyvezetőről „Tombázt megálló”-nak kereszteltek el, s a név a vasút lebontásáig megmaradt.

231A bányavasúton a rendkívüli lejtviszonyok miatt sohasem engedélyezték a rendszeres személyszállítást. Rendkívüli események alkalmával egy-egy bizottság szalonkocsiján kívül csak három alkalomról tudok, hogy személyszállításra került sor ezen a vonalon. A Tanácsköztársaság idején, 1919. IV. 13-án

különvonattal hozták be a bányászokat Sopronba, egy nagygyűlésre. A Déli vasút a nagy szénhiány miatt csak úgy tudta a különvonatot kiállítani, ha a bányászok a menethez szükséges szenet túlmunkával biztosították. Ugyanígy közlekedett 1945. szeptember 3-án is a bányászokkal Sopronba, a Magyar Kommunista Párt gyűlésére a különvonat. Mivel a déli pályaudvari fűtőházat a március 4-i légitámadás a benne lévő mozdonyokkal együtt elpusztította, a GySEV adott mozdonyt és személykocsikat a bányászok szállítására. A fuvardíjat ekkor két kocsi szénnel fizették meg. Enélkül nem is indíthatták volna el a vonatot, hiszen ekkor is a széninség gondjaival küzdött az ország.

A személyszállítás bevezetésére már a Tanácsköztársaság idején tettek kísérletet. A város ekkor benyújtott javaslatára a Déli vasút a húszas évek elején motorkocsikkal végzett próbameneteket. Azonban az ekkor végzett fékpróbák során bebizonyosodott, hogy a személyszállítás bevezetéséhez szükséges biztonságot a meglévő pályán elérni nem lehet, néhány helyen át kellene alakítani. A város és a főiskola hajlandó lett volna anyagilag támogatni az átépítést, a bányaaigazgatóság azonban elzárkózott előle. A később megindult autóbuszforgalom aztán megoldotta a város és a bányauzem közötti személyszállítást.

Az utolsó személyszállító vonat a pálya történetében 1952-ben közlekedett, amikor a más bányavidékekre telepített bányászcsaládokat ingóságokkal együtt hozta le Brennbérgből a vasút. Ez azonban szomorú vonat volt. Egyesek alkoholba fojtották bánatukat, mások sírva búcsúztak szülőföldjüktől, s végigsírták az utat. Hiába szólt az induló vonatnál a bányászzenekar muzsikája, a búcsú csak búcsú maradt...

Amikor 1893-ban a pályát megépítették, abba gyenge (un. pakráci) síneket építettek be. Ezért a pályára engedélyezett tengelynyomás, azaz az egy kerékpárra engedélyezett súly 12,5 tonna volt. Ez a pálya az építése idején nagyon megfelelt. A vasutak teherkocsijai akkor 10–15 tonna raksúlyúak voltak, 6–8 tonna önsúllyal. Amint azonban nagyobb raksúlyú, így nehezebb kocsik épültek, komoly gond lett a megfelelő kocsik kiválogatása. Amikor 1932-ben a Déli vasutat állami kezelésbe vették, a bánya kiszolgálásában a korábbi kocsigondokhoz újabb is járult. Ugyanis a pályára alkalmas déli vasúti mozdonyok már kiöregedtek, javításuk megfelelő alkatrész hiányában már alig volt lehetséges, ezért új, ide, erre a nehéz vonalra megfelelő mozdonyt kellett keresni. A Zalaegerszegen összegyűjtött, selejtezésre váró mozdonyok között volt három, meglehetősen jó állapotú 475 sorozatú mozdony. Eredetileg a MÁV-nak 40 ilyen mozdonya volt, ekkorra már csak három maradt. Ilyen mozdony kellett a brennbergi vonalra! Alacsony, négycsatlós, szertartányos mozdony, melynek engedélyezett sebessége 35 km/ó volt. Kisorozták a selejtezésre váró mozdonyok közül ezeket, s így került a soproni MÁV fűtőházhoz a 475.023 és a 475.040 számú mozdony, majd később amikor a 475.040-est a MÁV egyik műhelyébe vezényelték, a 475.011 számú gép. Nagy sebességet nem kívántak a mozdonyoktól, hiszen a pályára engedélyezett sebesség csak 20 km/ó volt, a kis sugarú ívekben pedig 10 km/ó-t engedélyeztek. A kis mozdonyok hegymenetben 115, völgyemenetben 232260 tonnát vontattak. Nem volt rajtuk légfékberendezés; de ez nem is hiányzott, hiszen ekkor még a kocsikon sem volt általános a légfékberendezés.

A második világháború idején a vonalra engedélyezett alacsony tengelynyomás már nagyon kellemetlenné vált. A MÁV vonalain megjelentek a húsz tonna áruval is megrakható kocsik. De ezek nehezebbek, és hosszabbak is voltak, mint a régiek, ezért ilyenek csak korlátozással közlekedhetettek a brennbergi pályán. Nehezebbek voltak miatt kevesebb szenet lehetett beléjük rakni, ami felhasználásukat gazdaságtalanná tette.

Ezért a MÁV a pálya tulajdonosát, a bányát, annak átépítésére kötelezte. A bányaaigazgatóság azonban arra hivatkozott, hogy a napi termelés csak átlag 25 kocsi, ebből is 18 Sopronba megy, ahonnan a könnyű és rövid kocsikat vissza lehet fordítani ismét a bányába. Kérte, hogy mentesítsék a hatalmas költséggel járó munka alól. Azonban csak annyit tudott elérni, hogy az átépítés elvégzésére hosszú határidőt kapott: 1945.

augusztus 1-ig kellett volna nehezebb sínekkel átépíteni a vonalat. A pálya ekkor még viszonylag jó állapotban lehetett, mert 1942. okt. 13-án a MÁV hozzájárult ahhoz, hogy a tengelynyomást 14 tonnára emelhessék. Egyidejűleg azonban 10 km/óra szállította le a vonalra engedélyezett sebességet. Ezt az engedélyt komoly munka előzte meg, ugyanis ebben az évben 494 talpfát cseréltek ki a pályában. Síncsere azonban a háborús anyaghiány miatt nem volt lehetséges.

A felszabadulás után a bányavasút jelentősége megnövekedett. Sopron ipari üzemei, lakossága és vasútja számára egyedül ez a vasútvonal hozott szemet, míg a más hazai bányáktól a város el volt vágva. Azonban a háború utolsó éveiben elmaradt fenntartási munkák, főleg a síncserék elmulasztásának következményei most mutatkoztak. Egy 1947-es jelentés szerint a vonal ekkor rendkívül rossz állapotban volt. Főleg Brennberg állomáson volt sok sántörés, mivel pedig tartalék sín nem állt rendelkezésre, csak összehevedereztek az eltört síneket.

A vonal állapotának felülvizsgálatára még 1947-ben újabb MÁV bizottság jelent meg Brennbergben. A sebesség már 1942 óta 10 km/óra volt, ezt tovább csökkenteni nem lehetett. A vizsgálat során ezért határozatot hoztak, hogy a következő három évenként a pálya egyharmad részét kell kicserélni. Egyenlőre azonban csak apróbb javításokra futotta, de elkészültek az 1948–51 közötti időszakra az átépítési tervek; 2 millió Ft-os beruházási igénnyel. Ebből elsőnek Brennbergben megépült a harmadik vágány. A további munkák azonban félbeszakadtak.

A bánya üzemét gazdasági okokból megszüntették, s így a pálya is fölöslegessé vált. 1952-ben már a leszerelt gépeket, bánya berendezéseket hozták le a vonatok a szeptemberre már csak 5 km/óra sebességgel járható pályán. Aztán szeptember 26-án Ágfalva felé haladva megkezdtek a bontást. 1953-ban az egykori pályatest ágfalvi részén már szekerek haladtak – között lett belőle. Más, följebb eső szakaszait belepte a fű, benőtte az erdő, s az egykori talpfahelyeken méteres fenyőt is találunk. 1966 nyarán aztán kimondták a végítéletet az egykori vasút fölött, 1966. július 12-én a MÁV „selejtezte” a vonalat. A pályatest egy részét átvette az ágfalvi Béke TSz, másik része a Tanulmányi Erdőgazdaságé lett, jókora töltése fölött pedig a víztároló tükre csillog.

A brennbergi bányával együtt vasútja is már csak a múlté.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Jakus Lajos: Gödör József (Sopron megyei író és Goethe pártfogoltja)

233 Jakus Lajos: Gödör József (Sopron megyei író és Goethe pártfogoltja)

Az éppen 170 esztendeje született *Gödör József* evang. prédikátor neve kevesek előtt ismert, nemkülönben az is, hogy Sopron megye szülötte. A magyar írók életrajzi lexikonában szerepel, egy-két kisebb ismertetés megjelent munkásságának egyes területeiről, azonban eddig írói és közéleti tevékenységét egybefoglaló tanulmányt nem olvashattunk róla.¹⁽⁷⁸⁾ Előljáróban annyit említsünk meg munkásságáról, hogy nevéhez fűződik egy szépirodalmi oktató- és mulattató folyóirat, a *Laura* kiadása 1824-ben, mely ugyan csak két számot ért meg, de így is a magyar újságírás egyik úttörőjévé avatta szerkesztőjét. Azon kevés hazánkfia közé tartozott, akivel Goethe, a nagy német költő levelezett, s állítólag rokoni kapcsolatba is került. A magyar népdalgyűjtésben *Erdélyi János* lelkes támogatója. Tudományos cikkein kívül, mint papi ember, az

egyházi irodalomban is jeleskedett. Magánéletében szerencsétlen házassága folytán vívódásokkal küzdelmes sorsa, tragikus végű elmúlása megrázó.

***

Családja származását Zala megyébe, Szent-Györgyvölgyre tudjuk követni.²⁽⁷⁹⁾ Ott volt kisebb köznemesi birtokuk. Előnevüket a szomszédos Gödörháza adta. Édesapja *Gödör György* evang. prédikátor és esperes Szakonyban, Uraiújfalun és Vadosfán működött.³⁽⁸⁰⁾ Három gyermeke közül József Szakonyban született 1796. dec. 18-án, öccse, Lajos már Uraiújfalun 1797. aug. 6-án, egyetlen leánya, Lidia ugyanott. Hamarosan özvegyen maradt, felesége 1803-ban meghalt gyermekszülésben. Nem nősült meg többé, hanem szeretett édesanyját vette magához gyermekei gondozására.⁴⁽⁸¹⁾

Gödör György tudományos képzettségű lelkész, két évet járt a jénai egyetemen.⁵⁽⁸²⁾ Irodalmi munkássága kizárólag egyházi vonatkozású. Nagy hatással lehetett fiai műveltségének gyarapításában. „Széles tudományát naponként öregbítette, sok jó könyveknek válogatott megszerzésében, s szorgalmas olvasásában.” Életrajzírója, Fárnek Dávid válogatott könyvtárának 44 világirodalmi 234klasszikus szerzőjét sorolja fel, közöttük szerepel Klopstock, Wieland, Schiller, Goethe, Herder stb. Fárnek megjegyzi, hogy ezeken kívül több igen számos tudós munkája tündöklék könyvtárában. „Ezen kívül a magyar literatúrának is nagy ápolója vala. Minden nevezetes magyar könyvet megszerzett, minden magyar Folyóírásnak, név szerint a Tud. Gyűjteménynek mindenkor buzgó álhatatos olvasója szeretett lenni.” Jeles könyvtárát fia, József örökölte.

Fiai a líra és próza műfajában serénykedtek. Sajnos egyik sem fejthetett ki képességeinek megfelelő tevékenységet; Lajost korai halála, Józsefet pedig zilált életkörülményei akadályozták ebben. *Gödör Lajos* a pozsonyi líceumban tanult, ott kezdte rövid irodalmi pályafutását a Magyar Társaságban. 1819-ben felavatják lelkésznek, azonban utána még két esztendő telt Bécsben az akkor alapított teológián. 1821-ben atyja mellé kerül Vadosfára segédlelkésznek. A következő év tavaszán, márc. 22-én meghal.

Költői hajlama korán megmutatkozott. Költeményei először 1817-ben jelentek meg: Grosz János, Parentale sacrum 1817 Posonii c. munkájában. 1819-ben köszöntő verseket írt a pozsonyi egész magyar ifjúság nevében Stanislaides Dániel, Bilnitza Pál és Martiny Kovács Gábor professzor nevenapjára.⁶⁽⁸³⁾ Bécsi teológus korában barátja, Turcsányi Gábor albumába tréfás verset jegyez be. Természetesen a kor szokása szerint e „*Visszhang*” c. verse is bordal: „Mi kell, szólj, beszélj el, jóbarátom Gábor? Visszhang: Bor! – Bajod van, igaz-e azt beszélnek mások? Sok!” stb.

Bécsben egy értekezést is ír az ottani teol. intézetről. Közlésre a *Tudományos Gyűjteménynek* küldte meg, azonban nem került be a folyóiratba.⁷⁽⁸⁴⁾

Ebben az esztendőben a Tudományos Gyűjtemény évi melléklete, a *Szépliteratúrai Ajándék* első évfolyamában két versét közli. Az egyiket rokonához, *Dukai Takács Judit* költőnőhöz írta.⁸⁽⁸⁵⁾ Kapcsolatuk onnan eredt, hogy nővérét, Lídiát elvette Dukai Takács Sámuel földbirtokos, Judit fivére. Gödör Lajos versének címe: *Takács Judithhoz 1820*. Megkérdezi, igaz-e a hír, hogy lantja elnémult, mióta férjhez ment? Megadja a választ is: „Nem hiszem a Hírt! más gondolattal vagyok – A felől, a kinek érdemi olly nagyok”... „Kérlek azért, s velem ezer száj kiáltja – Légy még továbbra is a muzák barátja. – Ne szűnj meg lantolni, még ezután vár a – Halhatatlan Hírnek s dicsőségnek Vára.”

Dukai Takács Judit ugyanott válaszol „*Gödör Lajos verseire*” címen. Biztosítja arról, hogy lantja nem némult el: „Ha nem zeng is a nagy Világ füleiben – Megmarad a Rába csendes berkeiben.” „... Látod hát

Barátom, hogy a Szent Házasság – Lantomtól meg nem foszt, s nem is kinez rabság. – Meglátod majd minő boldogságba merülsz, – Ha Hymennek rósás lánczaiba kerülsz.”

Sajnos az ifjú ezt nem érthette meg, a következő év tavaszán a halállal jegyezte el magát.⁹⁽⁸⁶⁾

235 Testvére, az alig egy évvel idősebb József, iskolai tanulmányait nyolc éves korától 1809-ig Sopronban végzi. Ebben az évben a francia katonák kifosztják otthonát. Édesapja Pápán taníttatja tovább a kollégiumban, majd 1814-ben visszakerül Sopronba a teológiára. Ebben az évben jelenik meg egy köszöntő verse, valószínűleg patrónusaihoz szól.¹⁰⁽⁸⁷⁾

A „Classis Philosophico-theologica” tanulója három éven keresztül, mint a teológiának ösztöndíjasa, az utolsó évben Roth Johanna stipendiumát élvezi. Osztályzata eminens és „primae classis”.¹¹⁽⁸⁸⁾ Élénk tevékenységet fejt ki a „Magyar Társaság”-ban. Első évben „Időre tag”, másodiktól kezdve „Munkás tag”, harmadik évben főkönyvtárnokká választották.¹²⁽⁸⁹⁾ Tagsága ideje alatt a Társaságban 26 alkalommal mutatta be verseit, ezenkívül oratori és „szájalási” (szavalási) gyakorlást ismerünk tőle.”¹³⁽⁹⁰⁾

1815-ben egy akkor megjelent könyv ajándékozásával kívánta a Társaság iránt való „háladatosságát s jószándékját megmutatni”. Az 1816. tanév végi vizsgálaton a stílusgyakorlaton Mohamed életének és halálának rövid vázlatos jellemzését kellett benyújtania.¹⁴⁽⁹¹⁾ Május 18-án „némely nehezteletésért” búcsút vett a Társaságtól, helyébe az alkönyvtárnokot választották. Egyébként is befejezte tanulmányait Sopronban.¹⁵⁽⁹²⁾ Sárszentlőrincen megy az ottani senioralis (esperesi) kisgimnázium professzorának helyettesítésére. 1816 szeptemberétől a következő év februárjának végéig tartózkodott itt.¹⁶⁽⁹³⁾ 1817 áprilisában elindul Jenába, s május 3-án beiratkozik az egyetemre.¹⁷⁽⁹⁴⁾ 1818 nov. 26-án bölcséleti doktorrá avatják, s rendkívüli tanári megbízatást kap. Két értekezését kiadja.¹⁸⁽⁹⁵⁾ Előadásait megkezdi az egyetemen, azonban néhány hónap múlva hazatér, egyedül atyja sürgető kívánságára. Itthon állást szerez magának, melyre megnősülhet. Jénában ugyanis megismerkedett a nagyherceg volt hú adótsíztjének, *Eckhardt Jánosnak* árvájával, Emiliával. Egy forrás szerint a nagy német költőfejedelem, Goethe unokahúga, Payr szerint viszont csak szeretett jó ismerősének gyermeke volt Gödör szerelme. Egymás iránti vonzalmukat az elválás inkább erősítette. 1819 szeptemberétől Győrben tanít, rektor és „első professzor” az evang. kisgimnáziumban. 1820. ápr. 10-én levélben fordul Goethehez, mint szász-weimari miniszterhez, kéri, eszközölje ki számára Károly Ágostnál a **236**nagyhercegi tanácsosi címet. Azzal indokolja kérését, hogy Győrött a kat. apátok, kanonokok, prépostok, professzorok mind büszkélkedhetnek a királytól kapott tanácsosi címekkel, s őt a protestáns tanárt e nélkül lebecsülhetik. Szeretné, ha a leckekatalógusokon ő is így szerepelhetne. A kívánság teljesítésében bizonyosan közrejátszott az Eckhardt-család Goethehez, illetve Gödörhöz fűződő kapcsolata. Goethe megszerzi a címet és diplomát, hozzá szerencsét kíván, amit az ifjú aug. 3-án keltezett levelében köszön meg. Majdnem ezzel egyidőben megkéri Emília kezét édesanyjától, Aulhorn Friderikától. A házasságkötés előkészületeihez: az özvegy nyugdíjának Magyarországra történő átutalásához, a határátlépés zökkenőmentes lebonyolításához Goethe nyújt segítséget, ajánló útlevelet írva Grünner rendőrtanácsosnak Eger (Cheb) cseh határvárosba. Az ifjú menyasszony és vőlegény Bécsben találkoznak, s az esküvőt Győrben tartják 1820. okt. 19-én. A házasság első hetei után hálatelt szívvel köszönetet mond Gödör egy levélben Goethe-nek a segítségért. Magát a világ legboldogabb emberének nevezi: „ich der glücklichste Mann der Welt bin.” Megkéri, hogy időnként Magyarországról tudósításokat küldhessen számára.¹⁹⁽⁹⁶⁾

Néhány hónap múlva Gödör belátja, hogy családalapításhoz nagyon kis kenyér a győri professzori állás, azért prédikátorság után néz. 1821. márciusában Komárom megyében, *Szenden* az elhalt prédikátor helyét megtekintve „feleségestül lenn járt, tökéletesen megtetszett”.²⁰⁽⁹⁷⁾ Egy hónap múlva megválasztják ebbe a

kis csendes faluba. Győrből adóssággal távozott. Nem számolt el az Alumneum, tehát a diák-étkezde 151 Ft. összegével. Azt ígérte, hogy a „tavali gabonájának eladása után tüstént helyre fogná hozni”, azonban még karácsony havában is fennállt tartozása.²¹⁽⁹⁸⁾ Közben, nov. 18-án megszületett kislányuk: Matild.²²⁽⁹⁹⁾ A következő esztendőben megrázó esemény reá és családjára nézve öccse, Lajos váratlan halála. 1823-ban az egyházon belül sok kellemetlensége támad az új énekeskönyvek bevezetésével. A dunántúli evang. híveknek ugyanis évszázadokig használt és elavult énekeskönyvét, a *Gradualt* felcserélték újjal. A régihez görcsösen ragaszkodók, nemcsak Szenden fordulnak szembe a rendelkezéssel. Gödört megtámadják, mivel azt állítja, hogy az új jobb a réginél. Majdnem tettelegességre kerül a sor, egyesek állásából is ki akarják zsuppolni. Csak akkor nyugszanak meg, amikor az inspektor rendelkezésére ideiglenesen visszatérnek a régi énekeskönyvhöz.²³⁽¹⁰⁰⁾ Ebben az esztendőben, barátaitól biztatva, felvetődik Gödörben az a gondolat, hogy irodalmi folyóiratot indítson. Így érlelődik meg benne a Laura megjelentetésének gondolata.

***

Gödör barátai közül tehetséges, írói ambícióval telített ifjak keresték a publikálás lehetőségét írásműveik számára a 20-as évek elején, így a Tudományos ²³⁷Gyűjteményben és a Szépliteraturai Ajándék megjelent évfolyamaiban Gödör Lajos nevén kívül *Holéczy Mihály*, *Edvi Illés Pál*, *Fárnek Dávid* szerzeményei találhatóak többek között. Az utóbbi Gödör Józseffel egyidőben Jénában tanult, később Szend szomszédságában, Szákon evang. prédikátor és esperes.²⁴⁽¹⁰¹⁾ A két család szoros kapcsolatot tart egymással. Ha nem tévedünk, Fárnek vagy másik barátja, Edvi Illés adta az indítást Gödörnek ahhoz, hogy folyóirat-újság szerkesztésébe fogjon. Irodalmi szereplésének megszületését így írja le: „Azzal búvált nem régiben egyik Barátom, hogy én tsak hijjával élek a világon, se könyvet nem írok, sem a Tudományos Gyűjteményt munkáimmal nem szaporítottam; illyenek-e, ugymond, minden feleséges emberek? – Elszégyeltem magamat ezekre a pironogató szemrehányásokra s feltettem magamban, hogy akár diszlik, akár nem, megszégyeníttem Barátomat s a mennyire a fonál engedi, én is producálom magamat.”²⁵⁽¹⁰²⁾ 1823. június 17-én kelt, nyomtatott körlevelet intéz azokhoz a gyakorlott tollú írókhoz, akiket munkatársakul felkér.²⁶⁽¹⁰³⁾ Bevezetőül megállapítja, hogy a francia, angol, német nemzeti irodalom feléledése és tökéletesedése előttünk eléggé ismeretes, de annak „tudomása még eddig a köz haszonra nem igen alkalmaztatott. Mert még sok hézagok vagynak Honnyi Literaturánk alapjában, amellyek mintegy aluszékony lomhasággal láttatnak vádolni bennünket, és a mellyben keresi a büszke Külföld az okokat, ami lelki erőnknek letiprására. Ha már a többi tudományos ágazatokban Ikarusi szárnyakkal repülünk a Többiek után, méltó, hogy a Familiai diszesebb Körökre is függesszük figyelmünket. Erre nézve igen alkalmas lesz az a LAURA tizmet viselő Mulattató Ujság (Unterhaltungsblatt) a mely a jövő 1824-dik Esztendővel veszi kezdetét...” Lelkesítő, biztató szavakat intéz a felkért munkatársakhoz. Bizonyítja, hogy minden adottságunk megvan a tudományok műveléséhez, csak *akarát* kell a belső tehetségek kifejtésére. Megjelöli a próza és líra műfajához tartozó műveket, melyeket folyóiratába kíván felvenni: „igaz történetek, rövid románok, fabulák, dramoletek, regék, honyi vagy külföldi ritkaságok, természeti tsudák és tünemények, új találmányok, characteristicai vonások, biographiák, románok, balladák, sonettok, és minden más nemű és mértékű versezetek, lángeszű feltalálók (Witzige Einfalle) apophtegmák, anecdoták, új dallamok, logogryphek, charádok, mesés kérdések, a szép literaturát tárgyazó legújabb könyvek sat.”

A Laura címet azért választotta folyóiratának, mert mint megmagyarázza, Laura mulattató társa volt Petrarcának. „A Magyar Haza is legyen Petrarka repraesentánsa és viseltessen ezen Munka eránt olyan forrón hazafiui részvevő indulattal, mind a millyennel Petrarka viseltetett Laurája eránt, akkor reményilem majd a tapasztalás meg fogja bizonyítani, hogy a tizmlapon helyessen választatódott a Laura név. Egyéberánt pedig Laurát Petrarka nélkül nem igen gondolni: itt is Petrarka (A Tudományos Rész)

előre bocsáttatik, a kit Laura (a Mulattató Rész) nyomban követ.”

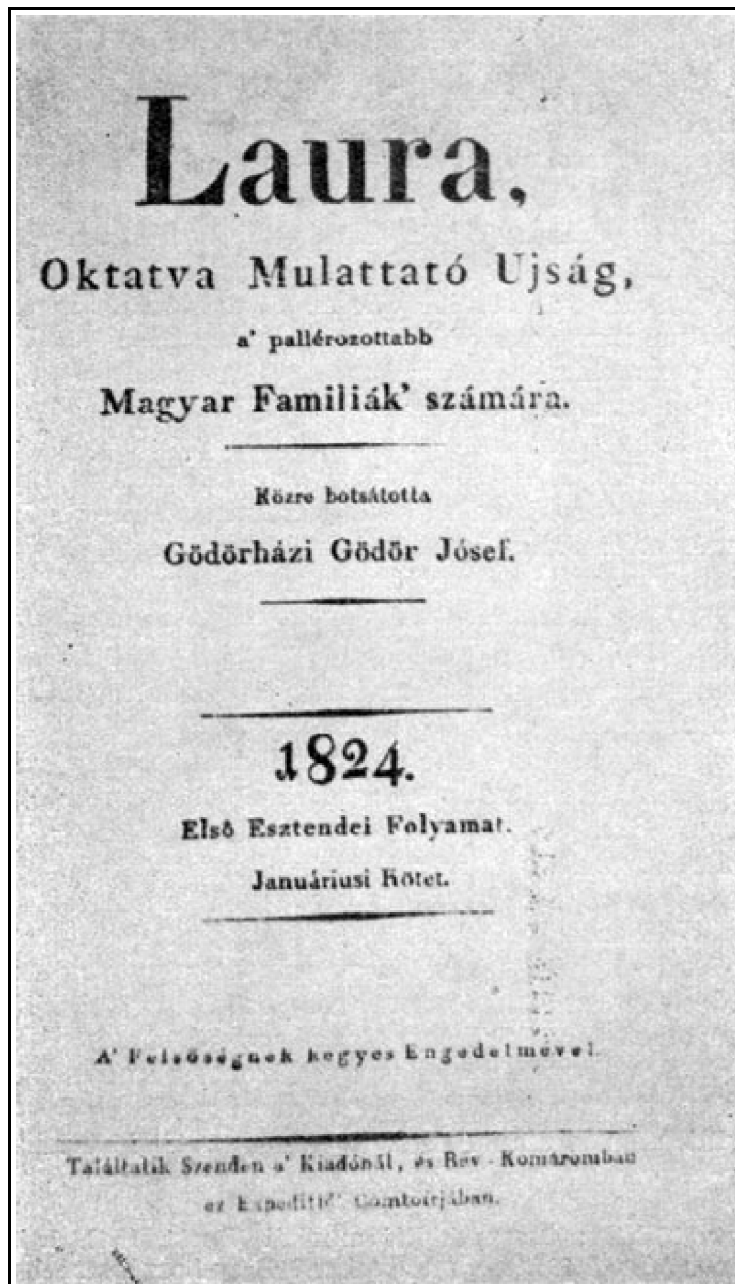
238 Elsősorban a szépnemnek, asszonyainknak és leányzóinknak szánja lapját minden jobb ízlésű hazafin kívül. „A mi Asszonyaink és Leányzóink még távol vágnak ugyan attól a léptsőtől, a mellyen a Frantziák, vagy Anglusok, vagy Németek állanak; de a nevelést ezektől is megtagadni nem lehet. Példája a Magyar Szép Nem pallérozottságának az a nagy előmenetel, a melyet Hazánk Kisasszonyai a nyilvános nevelő intézetekben, a minden asszonyi munkákon kívül, a Szép Litteraturában is tesznek, – példája ennek az az igyekezet, a mellyel a hazai és külföldi tsinosabb munkákat magoknak megszerzik, a mellyek közül minden pallérozott Magyar Dámánál lehet a Toilette mellett csak egyet kettőt is találni, – példája ennek az idegen nyelvekben tett szép előmenetel; nintsen Magyar Országban egy előkelő Dáma is, a ki legalább két nyelven ne tudna beszélni, de vágnak olyanok is, a kik hármát, négyet, ötöt is értenek, a mi még Angliában is ritkaság, Frantzia és Német Országokban pedig képzelhetetlen; – példája ennek Geöndeöcs Ferentzné Asszonyság, a ki asszony létére is mindegyre munkálkodik és folytatja a tudományos intézetekkel a correspondentiát, példája Takáts Éva, Artner Tréza s több mások; példája ennek az 1817-dik esztendőben Pesten és Budán felállított Asszonyi Egyesület, a melly a Bétsivel, Kopenhágaival, Augsбургival versent fut; a Weimarit, Jenait, Magdalait és Altenburgit pedig jóval is fellyül haladja. – Mind ezeket öszve-véve, mondja meg már most akárki is, ha a Magyar Szép Nem, nem alkalmas é arra is, hogy honnyi nyelven írott mulattató Újságokat olvasson? Minthogy még Hazánk az efféle Levelek nélkül tökéletesen szűkölködik, eltökéltem magamat arra, hogy Kedves Honnyomnak, a Tudományok eránt való igazi szeretetből, ez alatt a titulus alatt: „Laura” egy olyan Mulattató Ujságot nyújtsak Oltárára, a mellynek mind azok a tulajdonságai meglesznek, a mellyek által a nemzeti cultura a Szép Nem között is virágozhatik.”

Gödör maga írja a januári szám oktató tanulmányát 44 oldalon az újság történetéről. *„Ugy gondolom, hogy nem leszek senkinek is terhére, ha historico aesthetikai ágra fordítván figyelmemet, az Ujságok mivoltát eredetét, történeteit, tzéljait s successive történt kimíveltetését rövideden lerajzolom s megmutatom, hogy mennyibe alkalmas a Magyar is az ilyen Ujságnak irására s használására.”*²⁷⁽¹⁰⁴⁾

Felsorolja az Európában megjelent legrégebbi lapoktól kezdve a saját koráig kiadottakat. Könyvtárakra menő óriási forrásanyagot sorol itt fel Gödör, mely bizonyítja egyetemes műveltségét. Előzőleg a Tudományos Gyűjteményben, 1821-ben jelent meg mástól is egy tanulmány az újságokról, mely azonban meg sem közelíti teljességben Gödörét. A mulattató részben dramolett egyfelvonásban, költemények, találós mese, epigrammák olvashatók leginkább Holéczytól, Edvi Illéstől, Szakonyi Mátyástól és Gödörtől, aki *Bothros* (görögül ‚gödör’) írói néven atyjához és Lidi nővérehez ír köszöntőket. Egyvelegek alcím alatt riportok, újságok, jegyzetek követik egymást.

A második februári számban az oktató részben a szerkesztő a Társaságokról címen 45 oldalon ismerteti a házassági, polgári és vallásos társaságokat. A Mulattató rész Próza fejezetében példabeszéd, példázat olvasható Holéczy Mihálytól, illetve Edvi Illés Páltól, Kis József és Mozzgay Sámuel munkáján kívül. Versek rovatában szintén Holéczy és Edvi Illés szerepel. A Külömbfélék között találunk öt Holéczy epigrammát. A Tudományos Egyveleg rovatban új könyveket ismerttet, előléptetéseket, nekrológokat, kisebb híreket közöl, főleg **239a** szerkesztő: „Bothros”. A megjelent két szám a Laura változatos tartalmáról tanúskodik. A művek szerzői Gödör mellett leginkább Holéczy, Edvi Illés és Szakonyi Mátyás. Mindhárman evang. prédikátorok, elismert tekintélyei későbbi időkben is a tudományos életnek. Évtizedekig a Tudományos Gyűjtemény gyakran szereplő tanulmány-írói. A szerkesztő azt írta a felkért munkatársaknak, hogy egy egész esztendei „folyamat” készen van nála a lapból, azonban kéri írásaikat,

hogy „a lankasztó egyformaságnak eleje vétettetnék.”

Nem tudunk véleményt mondani arról, hogy milyen fogadtatásban részesült a *Laura*. A harmadik szám nem jelent meg, pedig a két szám tartalmánál fogva biztató jövőt sejtetett a lapnak, eltekintve *Vörösmarty* három csípős epigrammájától, [240](#)melyekkel Gödör vállalkozásának bukását gúnyolja. Egyike így szól:

„Élve halál vagy már gödrök szörnyebbike, József

Két Laurát nyeltél s most fuladozva hörögsz.”[28\(105\)](#)

Szerintünk anyagi oka lehetett megszűnésének, érdektelenség, mely abban az időben még fogadta a „pallérozottabb” családokban a komolyabb irodalmat, különösen a nők részéről, akiknek Gödör szánta. A *Laura* megjelent 250 oldalával mégis nyomot hagyott a magyar irodalomban. Huszonöt évnek kellett eltelnie, hogy helyébe lépjen a Pesti Divatlap az irodalom, társasélet, művészet, divat témakörével foglalkozva.

*

Gödör családi bajai fokozódnak. Kislánya, Matild meghalt okt. 29-én.[29\(106\)](#) Feleségétől mindjobban elhidegül. Egyetlen gyermekük születése után, hogy nem következett másik, ez lehetett gyökere egymás iránti vonzalmuk megszakadásának. Gödörné pszichikai alkatában is változások következhetnek be. Goethe Emiliát gyermekkorától fogva mindig jónak ismerte, s házasságát váratlan szerencsének tartotta: „das unerwartete Glück eines guten Mädchens.” Az ifjú férj is azt írja neki, hogy az ő szeretetre méltó gyengédsége megédesíti életének óráit: „denn ihre liebenswürdige Zärtlichkeit versüßte die Stunden meines Lebens”. Most egyszerre megváltozik minden. Férje így jellemzi később furcsa természetét: „addig is amig feleségemmel egyedül voltam, annak istentelen megrögzött természete miatt nem volt soha nyugtom és békességes maradásom, úgymint a ki fondorkodó, gonosz magaviseletével életemre pokolbéli kínokat halmozott.”[30\(107\)](#)

A családi összetűzések egymást követték, s Gödör mind keményebbé vált feleségével szemben. Emilia 1826-ban otthagyja. Hosszú levelében mentegeti tettét, s megígéri, hogy ha férje érte megy, hajlandó hozzá visszatérni. Vádolja sógornőjét is, aki minden rosszat terjeszt felőle.[31\(108\)](#) A megromlott családi életen az sem segít, hogy három év múlva, 1829 elején Gödör otthagyja Szendet s Vas megye nyugati határára, *Alhó* németajkú községbe kerülnek. Úgy gondolnánk, hogy az új helyen felesége is közelebb érzi magát anyanyelvi környezetéhez, s mint papné be tud illeszkedni abba. Akik odasegítették Gödört, azok cselekedete „leginkább keresztényi igyekezeten alapult, hogy már akkor is megbomlott és botránkozást okozó házi élete új körülmények között jobb létre vergődjön.”[32\(109\)](#) Alhón örökbe fogadnak egy kislányt, *Groszbauer Ceciliát*, mivel nem lehetett reményük arra, hogy gyermekük szülessen. Három év múlva még súlyosbította a családi helyzetet az is, hogy káplánt véve maga mellé, az feleségével kapcsolatba, hírbe került, nem is alaptalanul, ugyanakkor Gödört felesége féltékenységgel [241](#)gyötörte.[33\(110\)](#) Ekkor végső szégyenében és elkeseredésében nagy lépésre szánja magát. 1834. szept. 16-án bejelenti gyülekezetének, hogy állását hamarosan elhagyja s kivándorol Észak-Amerikába. Ellenfelei kapva-kapnak bejelentésén, amidőn késik útlevelének megérkezése, állását megszüntnek minősítik, fizetését megtagadják.[34\(111\)](#) Közben Gödör nővére, barátai összefognak, hogy tervének megváltoztatására bírják. Dukai Takács Sámuelné vádolja sógornőjét és a káplánt testvére szerencsétlen lépéséért.[35\(112\)](#) Mindkét fél: Gödör és az alhoi gyülekezet egyházi felsőbb fórumhoz folyamodik. A gyülekezet ragaszkodik a megtett lemondáshoz, Gödör pedig visszaperli állását, mert lemondása „szívzaggató elkeseredésből s jövődői megfontolás nélkül esett”. Felesége közben ismét otthagyta s az osztrák határra, *Kitzladen* faluba költözött egy időre. Ez súlyosbította férje helyzetét ellenfeleivel szemben. Hétrendbeli vádat kovácsoltak ellene, melyek között elsősorban kikezdett házassága szerepelt. Végre 1836 tavaszán megkapta útlevelét, akkor azonban már végleg lemondott távozási szándékáról. Feleségével ismét kibékült. Mindkét fél a Helytartótanácshoz folyamodik. Az ellene emelt vádak újabb vizsgálják s alaptalannak találják. Végül megegyeznek. Gödör visszahelyezési jogáról lemond, ellenfelei vádjait visszavonják, megsemmisítik és volt prédikátorukat kielégítik. Ezzel a három évig tartó áldatlan viszálykodás lezárul 1837 őszén. Távozásakor Gödör más gyülekezetbe való rendelését kéri, a „*Választmány előtt, azt is kimutatván: hogy Alhóban Hivataloskodása*

alatt jeles könyvtárt szerzett és több rendű tudományos munkákat szerkesztett.” Értékelik utóbbi tevékenységét, s más alkalmas helyre leendő alkalmaztatását a püspök figyelmébe ajánlják.³⁶⁽¹¹³⁾ Különben is Kis János költő-püspök kedveltje lehetett Gödör. Neki köszönhette részben, hogy 1817-ben a jénai egyetem teológiai doktori címmel ruházta fel, a reformáció három évszázados ünnepe alkalmával. Ugyanakkor édesapjának is megszerezte Gödör a licenciátusi címet.

Az említett tudományos munkáit legszorgosabb kutatással sem sikerült megtalálnunk. A Tudományos Gyűjteményben egyetlen tanulmánya sem jelent meg.

Alhóról elköltözik családi kis „jóságocskájára” Szent Györgyvölgyre. Ott él közel fél évet, amikor Szendre ismét meghívják 1838 februárjában. Húsz évi csendes munkálkodás követi a kellemetlen alhóiakat. Egyházi pályáján újabb és újabb megbízatásokat kap. Egyházmegyei pénztáros, s mint kiküldött 1841-ben imádságos könyv kiadását, könyvnyomtató intézet felállítását szorgalmazza az egyh. ker. gyűlésén.³⁷⁽¹¹⁴⁾ Családi állapota sajnos nem javul, sőt ahogy múlnak az évek, mindjobban elmérgesedik. 1844-ben az a hír járja, hogy Gödörné át akar térni a kat. hitre, s kolostorba vonulni készül a vele való kemény bánásmód ²⁴²miatt. A család jó barátjának, Fárnek Dávid esperesnek a feladata, hogy mindkét házafélet visszatartsa a botránytól.³⁸⁽¹¹⁵⁾

***

Gödör ebben az időben élénken részt vesz a Kisfaludy-Társaság megbízásából *Erdélyi János* által megindított népdal szöveggyűjtésben. Az 1846-ban megjelentetett I. kötethez 13 db népdalt küldött, melyből az egyik bordal saját szerzeménye, „mellyet szendi társas körünk számára magam készítettem” – írja Erdélyi Jánosnak.³⁹⁽¹¹⁶⁾ A nyolc versszakból álló dalnak idézzük első strófáját: Nosza, felejtjük el bajunkat – A bor elúzi minden bűnkat, – Fürösszük torkunkat a borban, – S víg nóta mellett igyunk sorban. – Bort ide, bort adjatok! – Megvidul ettül a torok, – Bortól az ember meghízik, – Nem magyar, a ki nem iszik.

A második és harmadik kötet számára újabb 62 és 41 dalt küldött be.⁴⁰⁽¹¹⁷⁾ A II. kötetben ugyancsak két bordal szerepel Szendrőről, mely szintén Gödör szerzeménye lehet: Tust iszik a gazda (413 sz.) és Szőlőtőke, szőlőmagnak ez a jó levecskéje... (414 sz.) stílusánál és tartalmánál fogva is Gödörre vall szerzősége. A beküldött 116 dalból Erdélyi 30-at választott ki közlésre.

Gödör papi ember létére sem vetette meg a földi örömeket, szerette a víg társaságot, s dalai bizonyosan élményből fakadtak. Néha borba önthette családi tragédiája okozta bánatát. Alhón héttrendbeli vádak között felróják bűnéül, hogy „mulatni szokott a Steyer határszéleken oly helyeken, melyek becsületére nem szolgálnak. Személyes ügyében ellenfeleivel ököltre is szállni nem átalkodik.” Ezeket a vádakokat a többivel együtt ugyan később visszavonták, azonban lehetett bennük igazság is. Borba öntött bánatát így éneklie meg a Szőlőtőke, szőlőmagnak ... második versszakában: E világi boldogságunk, mint a füst és az árnyék, – Elmulik az életünkkel, mint a vízi buborék. – Hej, huj igyunk rája, ugy is elnyél a sír szája, – Ott lesz fáradt testünk csendes hazája.

Gödör jó érzéssel gyűjtötte össze a Szenden talált népdalokat. Több olyan szövegű akad közöttük, melyek nem bírják el a nyomdafestéket. A harmadik küldemény 62 db-ja közül 18 ilyen. Kiemelkedik közülök mégis egy, *Gyula Bandi* balladája. Tisza–Duna mentiben van egy város... Erdélyihez írt levelében így utal Gödör e dalokra: „Vagynak e küldeményben több ronda dalok is, de a nép élet ilyenekben is nyilatkozik; sőt ezeket igazán valóságos eredeti magyar népdaloknak lehetne nevezni, míg amazok közt sok idegen

elemre ismer az ember.”

Szerette a népies kifejezéseket, tudatosan használta írásaiban. Az újságírás történetéről készült, általunk is idézett néhány mondatban megfigyelhetünk ilyen szavakat: búval (búsított), a fonál engedi (tehetsége). Kortársai szerint gyakran „pórias” kifejezéseket szőtt egyházi beszédeibe. Egyik húsvéti evangéliumot, mely a három kegyes nőről szól, így kezdte magyarázni: „Három [243](#)asszony együtt van, – Mindjárt retye-rutya van”[41\(118\)](#) – Nyomatásban megjelent prédikációiban ilyen nem találunk.[42\(119\)](#) 1848-ban kiad egy egyházi írást ”népszerű nyelven előadva”.[43\(120\)](#)

*

1849. júl. 12-én írt levelében lemond évek óta viselt egyh. megyei pénztárosi megbízatásáról, amit előtte szóban is megtett, de nem fogadták el. Többszöri megkárosodás érte a pénzkezelésben saját hibáján kívül. Gyanúsításnak is kitette egyik lelkészarsa. Felesége árnyéka borul alábbi panaszára: „Azt sem vádpontul hozom fel – írja – miszerint tetszett némelly nyelveknek azzal is gyanúsítani csekély személyemet, mintha azon okból, mivel feleségem a kezelésem alatt netalán keletkezendő pénztári hibákért jót állani nem akarna, a pénztár sorsa nem a legbiztosabb kezekbe tétetett volna. Mert a pénztár hűséges kezelése úgy hiszem eléggé garantírozva volt az egyh. megye előtt is némileg ismeretes egyéni becsületességem által, mely mai világban többet ér ezer intabulationál és sok uri családi ingatag hypothecainál.”

Hivatkozik a forradalmi korszak pénzkrízésére és a kolerára, mely őt is elviheti. „Ha én most véletlenül a vésznek áldozatja találnék lenni, könnyen új zavarba jöhetne a pénztár, s meglehet hült poraimra is átkot kiáltana az egyházmegeye.”[44\(121\)](#)

A bizalom nem hogy megingott volna iránta, sőt fokozódott, amidőn 1853-ban megválasztják esperesnek, Fárnek utódjának.[45\(122\)](#) Ebben az időben anyagilag nem áll jól. Panaszolja, hogy két esztendeje nem kapja meg járandóságát híveitől, a nemesek és a volt jobbágyok egymásközi meghasonlása miatt. Ugyanis az 1851-ben megtörtént tagosztály alkalmával a haszonbérlió nemesség fele földjétől elesett, a volt jobbágyság azonban birtokában megmaradt. A nemesség is birtoka arányában akart fizetni, mint a jobbágyság. Az utóbbiak szerették volna fenntartani a nemességre vonatkoztatva a régi adózást, mivel azok magukra nézve ezt igazságtalannak tartották, így egyik fél sem fizetett.[46\(123\)](#)

1855-ben ökölnyi jégeső határukat letarolta aratás előtt, s a lakosság nagy részét megfosztotta a várva-várt kenyértől. Végül a csapást betetőzte az a borzalmas tűzkár, mely Szendet sújtotta 1856 aug. 30-án. A szerencsétlenség leírását Gödörtől ismerjük, a birodalomba szétküldött segélykérő gyűjtőívről.[47\(124\)](#) Megrázó erővel ecseteli a szerencsétlen esetet, amidőn „orkán természetű erős szélvész kíséretében, minő csak a legforróbb tartományokban szokott időnként dühöngeni, szentegyházunk szomszédságában példa nélküli tűz vetett lobot, mely fél órai rövid idő alatt helységünket elhamvasztotta s egész évre betakarított kenyérünket és takarmányunkat, valamint házi és gazdasági mindennemű [244](#)készületeinket egyszerre semmivé tette. Gátot vetni a tűznek a szélvész, szárazság és vízhiány miatt nem lehetett; sőt a hetedik hétben sikerült csak a hamu alatt mindegyre pislogó tüzet végkép eloltanunk. Összes egyházi épületeink, úgymint templom, paplak és iskolaház, minden butorzatokkal együtt, lángok martalékává lett...” „Lelkészünk sokáig a tűz után, eleinte szabad ég alatt a nap és harmatnak kitéve, utóbb ocsmány férgék között az egészségtelen dohos pincében lakott; iskolatanítónknak még ma is idegen emberek nyújtanak kényelmetlen lakást házaiknál” – írja 1857. ápr. 7-én. Gödörnek a helybeli ref. lelkész felajánlotta, hogy nála lakhat, azonban nem fogadta el, meg akarta osztani sorsát híveivel. Aszkétai szerénységgel, szinte éhezve újból munkához lát. Megszervezi az országos gyűjtést, sőt külföldi összeköttetéseit, rokoni

kapcsolatait felhasználva, addig nem nyugszik, amíg az összes romot rövid időn belül újból fel nem építteti, s még 1200 Ft tőke megmarad az egyháznak.⁴⁸⁽¹²⁵⁾

Értékes könyvtára, saját írásai elpusztultak, alig menthetett meg valamit ingóságaiból. Egészségét a megfeszített munka és a dohos pincében tartózkodás aláásta, gyorsan lefolyó tüdőgyulladást kapott, mely 1858. márc. 30-án sírba vitte, 63 éves korában. Nagy részvétellel temették. Egyházmegyéje a fájdalomban osztozik, s ezt özvegyével, „mint annak Nagytekintélyű rokonaival is hivatalosan tudatni határozza.”⁴⁹⁽¹²⁶⁾

Esperes utóda kérte Gödörnétől a férje után fennmaradó 60 Ft 12 krajcár adósságot, mely még pénztárosi tisztsége után maradt vissza, s amelyet az elhunyt is elismert. Gödörné megtagadta kifizetését. Ekkor a szolgabíró útján zár alá vették férje vagyonát: teheneit, sertéseit, könyveit, borát és még félvire járó papi fizetését. Az özvegy papné megjelent az esperesnél s „minden illedelem és tisztelet félre tétele mellett” megtámadta, amiért ezt tette vele. Kijelentette azonban, hogy fizetni fog, de csak ha a férje saját kezűleg írt nyugtáját látja.⁵⁰⁽¹²⁷⁾

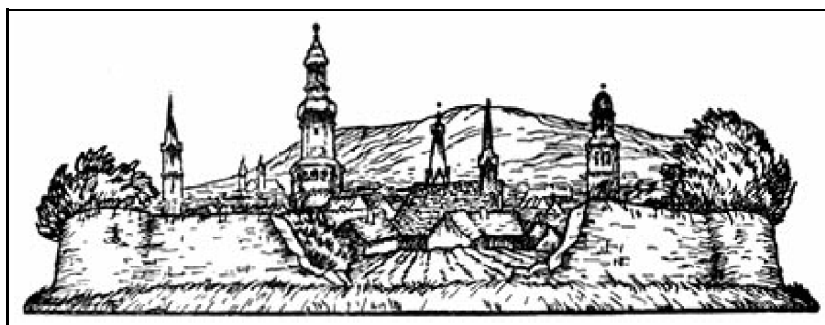
Eckhardt Emilia hat évig élt még. Nevelt lányát férjhez adta Cser János szendi tanítóhoz. Az a néhány ingóság, mely utánuk megmaradt, Czink Ferencné Cser Julianna birtokában volt az 1930-as évek elején; többek között Gödör pasztell arcképe, egy remekbe készült *ezüst pecsétnyomó, melyet Goethe ajándékozott Eckhardt Emiliának*, belevéselve nevének kezdőbetűit.⁵¹⁽¹²⁸⁾ Egy-két porcelán, könyv s a temetőben egyszerű síremlék maradt a haló porukban egymás mellett pihenő, kezdetben a világ legboldogabb, majd talán magukat a legszerencsétlenebb s legboldogtalanabb házastársaknak érzők után. Gödör Józsefet azonban túléltek alkotásai s neki és öccsének legyen igazi emléke, amikor szülőföldjének hagyományait, múltját tisztelő és megbecsülő lakossága büszkén gondol reájuk, felidézi alakjukat.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

---

245 HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulso utcában

Tomka Péter: Későrómai sírok a Hátulsó utcában

1965. november 8-án jelentette a Liszt Ferenc Múzeumnak a Soproni Ruhagyárból Horváth István, aki a Múzeumbarátok Körének is tagja, hogy a gyár mellett épületalapozáskor kőlapokból összeállított sírt bolygattak meg.

A Ruhagyár Hátulsó utcai frontján, a Ruhagyár és a Hátulsó u. 18. sz. ház között a gyár bővítése alkalmával új épület építését kezdték meg. A szint alatti helyiségek helyén markoló szedte ki a földet, arról sajnos nincs tudomásunk, hogy itt kerültek-e elő sírok. Az alapozás árkában újabb sírokat is találtak, ezeket sikerült rövid leletmentő ásatással feltárni 1965. december 2. és 4. között.

A feltárt sírok a város eddig elég hiányosan ismert korszakából valók, értékelésük Sopron történetének egy sereg izgalmas kérdését érinti, olyan kérdéseket, amelyekre a város különböző pontjain folyó nagyobb méretű ásatások feleletet adhatnak. Ezért tartottuk időszerűnek a szerény ásatás ismertetését.

A sírok rövid leírása:

1. sír. A Hátulsó utcai fronton a munkások találták meg. A koporsó Ny-i végét a markoló vitte el, a sír tartalmát oldalról kikutorták és szétszórták. Tájolása Ny–K, pontos mérésre nem volt alkalmunk. A csontvázat ugyan nem találtuk már a helyén, ezt a tájolást azonban bizonyossá teszik az alábbi körülmények: 1. A csontváz szétszórt csontjai közül a nagyobb darabokat sikerült összegyűjteni, a koponya azonban nem került elő – mert elvitte a markoló. 2. A kőkoporsó K (a láb) felé szűkül. 3. A később előkerült hasonló sírok is Ny–K tájolásúak voltak. A sír teljes mélysége 252 cm. A holttest kőlapokból (szemmel láthatóan fertőrákosi kő) összeállított koporsóban feküdt. Az oldal- és fedőlapok vastagsága 16–18 cm. Alján nem volt kőlap. A fedőlap alja kormos, füstös. A kőkoporsó mérhető belső hosszúsága 160 cm (a markoló 50 cm-nél kevesebbet vitt el), belső szélessége 50 cm.

Leletek: a munkások 1. cserépkorsó kis töredékét, 2. kis bronzhuzalból készült gyűrűt, 3. üvegedény nyaki részét adták át, ami a koporsón belül került elő. Ennél a sírnál figyelhettük meg legjobban a függőleges metszet rétegvizsgonyait (ami az egész területre érvényes volt). Eszerint – 60 cm-ig tartott a járda alapozása, majd vörös, átégett réteg következett (benne 40 cm mély gödörrel). Alatta ismét – középkori – beásás látszott, égett, porózus, vörösesbarna kitöltéssel. 140 cm-ig egynemű barna agyagos réteg, aztán kevert sötétbarna töltelékföld, kövekkel, téglatöredékekkel, római kori cserepekkel, 250–280 cm-ig, ahol a sárga bolygatlan agyag következett. A sírt tehát római kori cserepekkel jellemzett törmelékrétegbe ásták be.

A további sírok az udvari fronton voltak.

2. sír. Irányítása NyÉNy-KDK (az eltérés Ny-tól É felé 12 fok), teljes mélysége 286 cm, a fedőlap a mai felszíntől 250 cm-re jelentkezett. Kőlapokból összeállított ládjának méretei: 246 mérhető h. 72 cm (az alapozás árkával kb. 20 cm-nyit bolygattak meg a fejnél), sz. 58-60 cm. A 18 cm vastag fedőlapon az északi oldalon 7 cm, 10 cm széles vájat fut végig, ez másodlagos felhasználásra utal. A fedőlap alja füstös, egyébként nem fedte be teljesen az oldallapokat (5–7 cm maradt szabadon), ez is azt mutatja, hogy a lap nem ehhez a sírhoz készült. A két oldallap és a fedőlap is egy-egy darabból. Alsó lapja is volt, ez nem nyúlt az oldallapok alá. A lábnál lezáró kőlapot a két oldallap közé illesztették.

Gyermek (a koponyát a fejrész bolygatásakor kiemelték). Háton, nyújtva feküdt, ujjai a medencén kerültek

elő.

Melléklete nem volt.

3. *sír*. Irányítás Ny–K, egészen kis eltéréssel É felé. Teljes mélysége 290 cm, fedőlap jelentkezési szintje 192 cm. A kőlapokból összeállított koporsót öt lappal fedték, három közvetlenül az oldallapokra került, kettő ezek fölé, a résekre. A lapok vastagsága 18–20 cm, anyaga fertőrákosi kő. Az oldallapok is két-két (különböző nagyságú) darabból álltak. Láb felé a koporsó egész enyhén szűkült. Belső sz. 72, ill. 64 cm, belső h. 200 cm. Három temetkezést tartalmazott.

„A” váz. Férfi (A csontokat futólag látta K. Éry Kinga antropológus. A nem-meghatározásokat neki köszönhetem). Nagyjából rendben feküdt, háton, nyújtva, bal karja oldala mellett nyújtva, jobb enyhén behajlítva. Ez a temetkezés bolygatta meg a „B” és „C” vázakat, amikor azoknak már csak a csontjaik voltak a sírban.

„B” és „C” vázak: felnőttek, nő és férfi. Nagyjából megtartva az anatómiai sorrendet, csontjaikat a sír D-i oldala mellé húzták, csontjaik nem voltak különválaszthatók. A sír DNY-i sarkában volt a két koponya, aztán alsó állkapocs, kar- és bordacsontok, majd csigolyák, másik állkapocs, újabb csigolyák és bordatöredékek, medencék, végül az összefüggésüket veszített lábszárcsontok következtek.

Leletek: 1. Az „A” medencéjén jellegtelen sárga cserépdarabka. 2. Bronz csatpecsek, a bal alkar mellett, hegyével a láb felé, 3. Bronz csatkarika, a bal felkarnál, ferde helyzetben. A csatkarika ovális, a csattüske kapcsolódásának helyén elvékonyodó. Átmetszete is ovális. A csattüske tagolt, egyenes alapú itt széles, három borda tagolja. Feje ráhajlik a csatkarikára, elvékonyodó nyaka is van. Metszete félköralakú. Alapjához közel kis lyukat hagytak rajta, ebbe vas szög került, amelynek visszahajlított vége alkotta a forgószerkezetet. Méretei a töredékes, erősen oxidálódott állapot miatt csak hozzávetőlegesen 3,5×2 cm, a lényegesen jobb állapotú csattüske h. 2,5 cm. 4. Csontfésű, a „B” és „C” vázak valamelyikéhez tartozó combcsont külső oldalánál. A kétoldalas fésű három részből áll. A fogazott lapos csontlapot két valamivel vastagabb léccel fogja közre négy bronzszegecs segítségével. Ezek asszimmetrikus helyzetéből következtethetően a fogazott lap is több részből állhatott. Ennek bizonyítását nehezíti, hogy a csontlap törötten került elő, egyes felületek mégis inkább vágásra, mint törésre engednek következtetni. A csontlapon (lapokon) a fogakat úgy fűrészelték ki, hogy azok külső végei a szélektől befelé menetelesen lejtő vonalat adjanak. Egy-egy fogat előbb kinagyoltak, majd finomabban megmunkálták (a fogak tövei vastagabbak). Az összeszerelés után vitték rá a mintát és fűrészelték ki a fogakat. A két csontléc oldalát bevágások díszítik, ezek fog-nyílások meghosszabbításánál vannak, ugyanakkor a szerszámnak a más síkú tartásával hozták létre, mint amivel kivágták a fogakat. A két csontléc, de egy-egy léccel két oldalának ilyen díszítése is asszimmetrikus lett. A csontlécek díszítésének rendszerét kettős párhuzamos vonalak által határolt mezőkben átlósan futó szintén kettős vonalak adják, az egyik oldalon négy ilyen mező van, a másikon öt (itt az első vonal hármas lett). A fésű h. 10 cm, legnagyobb sz. 4,3 cm. 5. Orsógomb az „A” váz koponyájától balra. Színe sötétszürke, alakja kettős csonkakúp, asszimmetrikus, az alsó, alacsonyabb felén konkáv. Díszítetlen, csak a felső részén látszik egész halványan három koncentrikus bekarcolt vonal. Magassága 2 cm, legn. sz. 3 cm, a lyuk átm. 0,8 cm. 6. A kőkoporsón kívül, közvetlenül rajta, a K-i végénél került elő egy karcsú, kettős konikus korszó, erre találtak rá legelőször a munkások. Sötétszürke, finoman iszapolt, apró kavics-törmelékkel soványított, jól égetett agyag, korongolt. Töredékes, pereméből csak egy kis darabka van meg. Közepén osztott szalagfülének felső része is törött. A peremből indult ki (ezt a kis töredék bizonyítja). A korszó nyakán sűrű függőleges besimítás, vállán két kissé bemélyített barázda tagolja, alatta besimított hálóminta (néhol ráfut a barázdákra, a fül alatt hiányzik). A legnagyobb kiszélesedésnél ismét

két körbefutó bemélyített vonal zárja le a díszítést. M. eredetileg kb. 22–23 cm. F. átm. 7,2 cm. sz. átm. nem mérhető, legnagyobb sz. (11 cm magasságban) 15 cm.

4. *sír*. Tájéolása NyDNy–KÉK, eltérés Ny-tól D felé 12 fok. Teljes M. 2,92 cm, jelentkezési szint 234 cm. Kőlapokból összeállított koporsó, a lapok vastagsága 14–16 cm. Két darabból állt a fedőlap és az oldallapok is. Alján nem volt kőlap, lábánál megbolygatták a zárólapot az alapozás árkával. Kétszer temetkeztek bele. Az „A” váz a sír jobboldalán feküdt, hátton, nyújtva, karjai a test mellett nyújtva. A „B” váz koponyája balra elfordult, lábai egymás mellett, nyújtva feküdtek.

247 *Leletek*: 1. Az „A” lábánál, jobb oldalon, a sarokban szájával a fej felé dülve kis durva kivitelű, kézzel formált egyfülű korsó. Színe narancssárga, felületén kisebb foltokban sárgászöld máz. Alakja kettőskonikus, füle kétosztatú, a peremből indul ki és a legnagyobb kihasasodásra támaszkodik. Pereme megvastagított, protilált, a füllel szemben kiöntős. M. 18,5 cm, F. átm. 7,9 cm, sz. átm. 5 cm (a kiöntővel 5,5 cm), legn. sz. 14 cm. 2. Az „A” medencéjénél, a jobb oldalon üvegpohár. Feneke kissé behorpasztva, pereme enyhén kihajlik. Vállánál és teste közepe táján sűrűn egymás mellé karcolt körbefutó vonalak díszítik. M. 7 cm, F. átm. 3,5 cm, Sz. átm. 8,7 cm. 3. Az „A” feje alatt félbetörött tál. Korongolt, jól égetett, sötét színű (helyenként, különösen a fenekén, barnás – világosvörös foltokkal). Pereme egyenes, ferdén levágott. M. 2 cm F. átm. eredetileg 12 cm, Sz. átm. kb. 13,5 lehetett.

A 3. sírtól ÉNy-ra fekszik az 5. *sír*, kőlapokból összeállított fedelének széle látszott csak szelvényünkben, ezt már nem tudtuk feltárni. A kivitelező vállalat dolgozói megígérték, hogy ha az építkezés során újabb leleteket találnak, értesítik a múzeumot. Ez csak részben történt meg. Éppen az 5. sír esete tanulságos: a szint alatti helyiségekhez készült lejáró építésekor ismét rátaláltak, mire azonban a múzeumot újabb leletekről értesítették, már ráépítettek.

Átadtak azonban egy besimított díszű sötét korsót és egy kis agyagpoharat, amit a Ruhagyár régi épülete mellett találtak. Itt kőlapok nem voltak. Bár csontokról sem tettek említést, valószínű, hogy ezek is sírből (6. *sír*?) származnak.

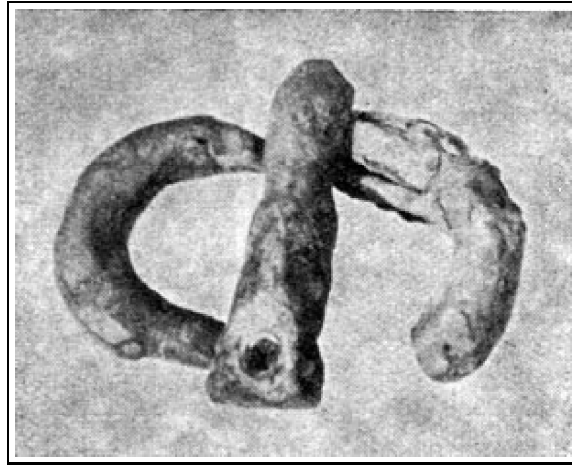
Az említett római kori leletek: 1. Sötét színű, világossötét töréfelületű, szemcsés, kavicsal soványított, jól égetett füles korsó, tagolt szalagfüle a megvastagodó, tölcésesre kiképzett peremből indul ki, az edény alsó harmadánál lévő legnagyobb kiszélesedésre támaszkodik. Nyakán nagyon finom gallér. Hosszú nyaka sűrű besimított függőleges vonalakkal díszített, vállán ezt kettős, helyenként hármás bemélyített körbefutó vonal zárja le, alatta a rövid vállon besimított sűrű hálóminta, majd újból kettős körbefutó bemélyített vonal. Korongolt. M. 20 cm, F. átm. 7 cm, Sz. átm. 7 cm, legn. sz. 12 cm.

2. Világossötét, alacsony, kettőskonikus, korongolt, finoman iszapolt, jól égetett agyagpohár. Pereme kissé megvastagszik, egész enyhén kihajló. Felülete díszítetlen. M. 6 cm, F. átm. 4,5 cm, Sz. átm. 8 cm, legn. sz. 10 cm.

Lelőhelyünk közeléből már régebben is kerültek elő leletek. 1892-ben a Hátulsó utcában, a Pejácsevics-köz közelében, vízvezetéki munka közben bukkantak római sírra.¹⁽¹²⁹⁾ A mai Ruhagyár főépülete, az egykori Tiszti Leánynevelő Intézet építésekor is római sírt találtak, benne csontokat és „kisebb bronzdarabokat”.²⁽¹³⁰⁾

Az általunk most feltárt sírok keletkezésének korában követett szokások közül először a *sírok elhelyezését* vizsgáljuk. Szorosan egymás közelében voltak a 2.–5. sírok. A feltáratlan 5.-en kívül az eddigiektől Ny-ra még néhány sír tartozhat ehhez a csoporthoz. Az 1. és 6. sír környezetét, sajnos, ilyen szempontból nem

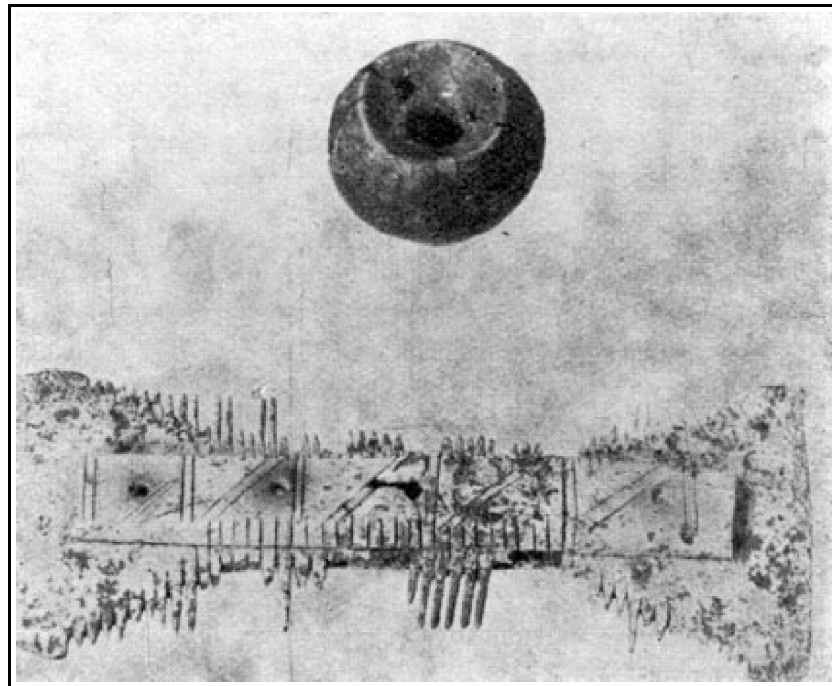
ismerjük. A lazán egymáshoz kapcsolódó kis (családi) sírcsoportokba temetkezés a későrómai idők jellemzője.[3\(131\)](#)

1. Bronz csatkarika a 3. sírből.

A városon kívül, felhalmozódott törmelékrétegbe ásták be őket.[4\(132\)](#)

Tájolásuk Ny–K, a kis ingadozások elhanyagolhatók, hiszen az irány-kijelölés [248](#) pontatlan módjától függtek. A későrómaiakori lakosság és a különböző népvándorláskori népek körében is elterjedt ez a tájolás.[5\(133\)](#)

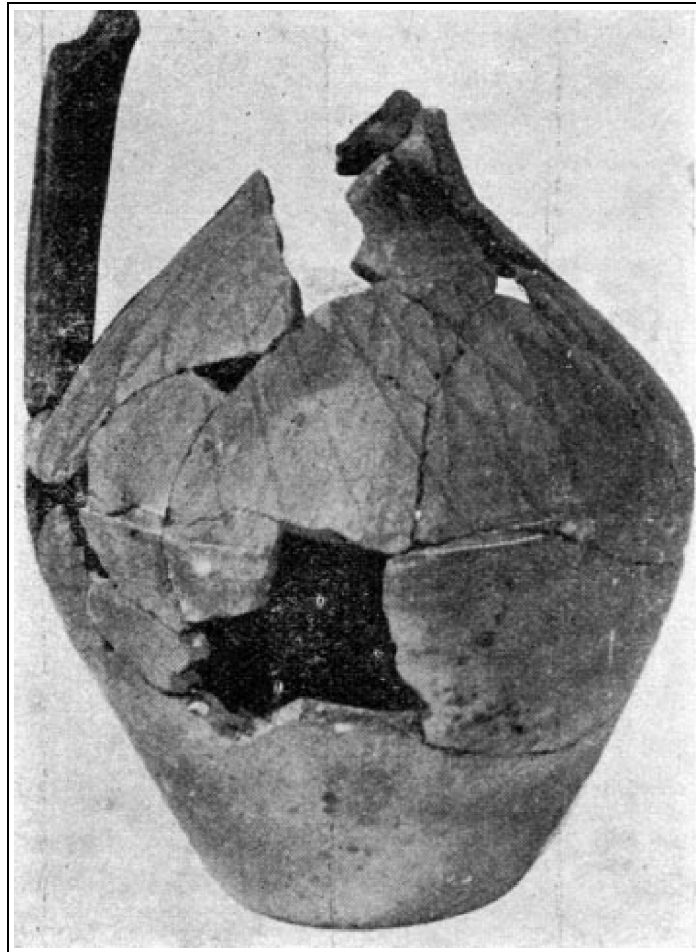

2. Orsógomb és csontfésű a 3. sírből

Ugyanebbe a későrómai-hunkori-germán környezetbe vezet bennünket a *kőlapokból összeállított*

koporsóba temetkezés szokása is.[6\(134\)](#)

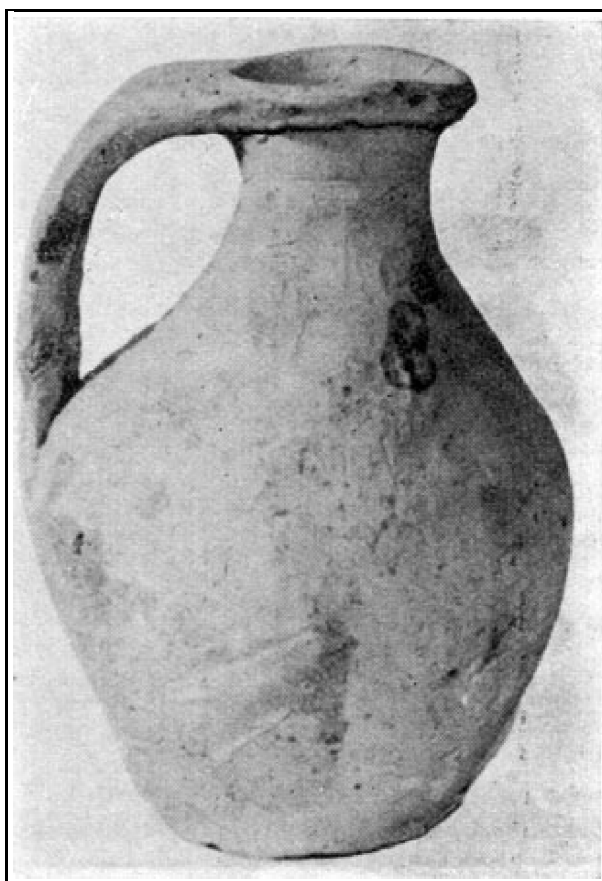
249A kőlapos sírok kriptaszerű, többszöri felhasználását a szerzők szinte egyöntetűen a római uralom legvégére datálják.[7\(135\)](#)

3. Korsó a 3. sírból

A 3. sír érdekessége, hogy a legkésőbbi beletemetkezés alkalmával a kőkoporsón kívül helyezték el a besimított hálómustrás korsót. Ennek a későrómai temetőben szokatlan jelenségnek a párhuzamai megint csak a fent említett környezetből ismertek.[8\(136\)](#)

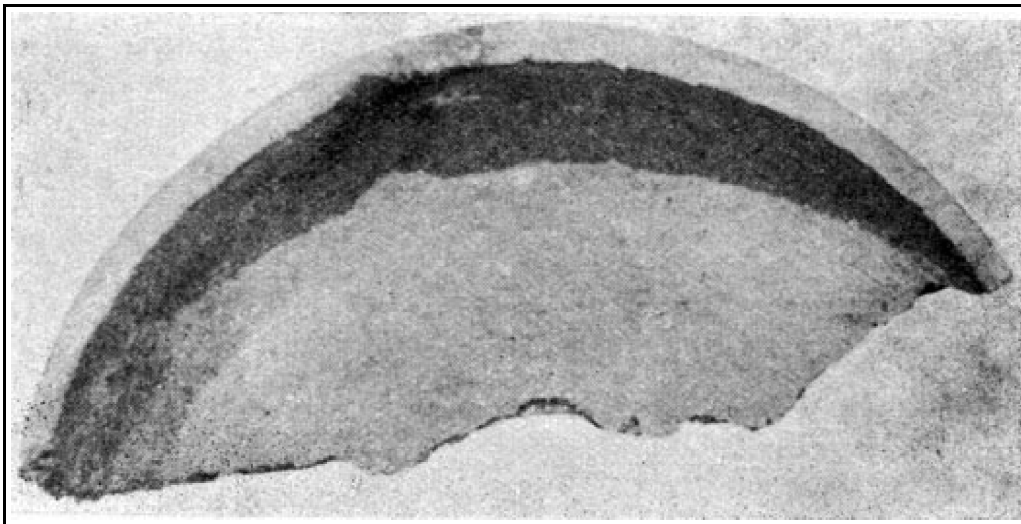

4. Kersó a 4. sírból

A kis – családi – temető egyes tárgyainak vizsgálata ugyanazokat az időrendi és etnikai összefüggéseket eredményezi, mint amit a szokás-anyagnál láttunk. A 3. sír nagyon jó műhelyhagyományokról tanúskodó, finom vonalú, szépen díszített kersója, a besimított hálómustra alapján a legjobb keltező (és éppen hunkori!) leletünk lehetne, ha éppen az utóbbi időben nem mutatkozna kis bizonytalanság ezzel kapcsolatban a szakirodalomban. Természetesen itt most nincs helyünk követni teljes mértékben ennek a technikának és a vele szorosan kapcsolódó díszítőelemnek a történetét, még értékelésének történetét sem. Rövid kitekintést azonban nem árt tenni. Alföldi A. foglalkozott vele először, és nagyon meggyőző érvekkel kötötte a hunkorhoz. Az edényformát római előképekre vezette vissza, az egész hálómustrás csoportról megállapította, hogy „hunoknál, germánoknál és a romanizált latosság maradványainál egyaránt előfordul”, valamint „az összeszövődés a későrómai edénműveléssel [250](#),... érdekes életjelét adja a romanizált lakosságnak az V. sz. elejéről”.[9\(137\)](#)

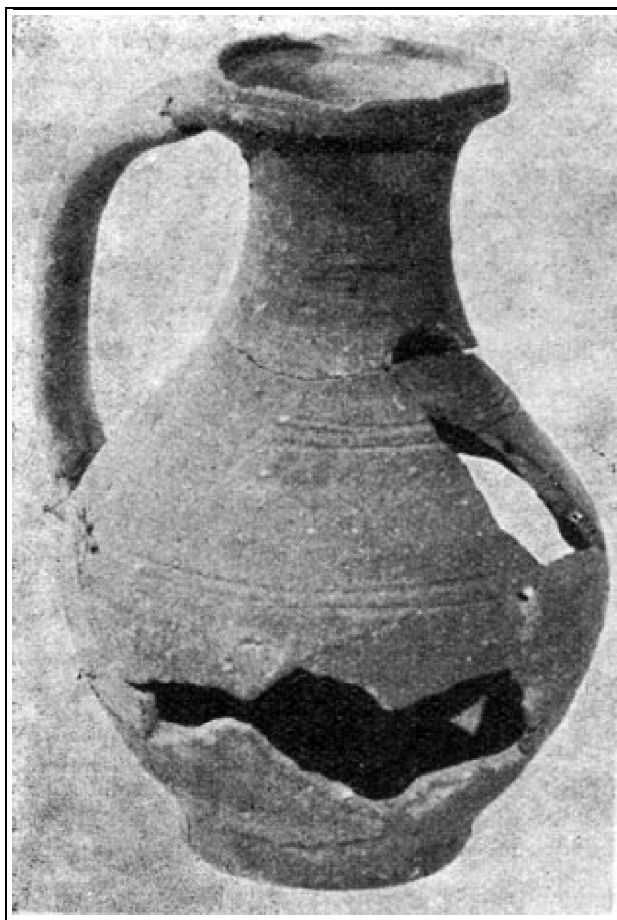

5. Üveg pohár a 4. sírból

6. Tál a 4. sírból

Alföldi után jó darabig a hunkori példák szaporodtak.¹⁰⁽¹³⁸⁾ Ha más V. sz.-i keltező anyaggal került elő korsónk párhuzama, természetesen nem volt gond az időmeghatározás.¹¹⁽¹³⁹⁾ Amikor azonban eddigi tudásunk szerint IV. sz.-i temetőkben vagy telepeken jelent meg, a későrómaikor jellemző tárgyaival összefüggésben, az egységes kép megbomlott. Miután a közelmúltig a római kor kutatói nem számoltak a római – vagy az annak hatása alatt állt egyéb pannóniai népesség továbbélésével az V. sz.-ban sem, a jól ismert IV. sz.-i időrendbe igyekeztek besorolni a hálómustrás edényeket is. Pontosan ugyanezt figyelhetjük meg az Alföld szarmatakori leleteinél.¹²⁽¹⁴⁰⁾ Az Alföldön komoly jelek mutattak arra, hogy a szarmatakori lakosság megérte a hunkort. Párducz M. újabb munkájában az V. sz.-ra jellemző jelenségek között sorolta fel a besimított díszítést és a korsóformát is.¹³⁽¹⁴¹⁾ A kérdés jogosságára: „a ²⁵¹hunkorra jellemző, illetve korhatározó leletanyag, mint pl. a finom iszapolt besimított szürke kerámia ... éppúgy származhat a IV. sz. végéről, még a római uralom idejéből, mint az V. sz.-ból”.¹⁴⁽¹⁴²⁾ A származási helyként számbajövő Duna-balparton a csehszlovák kutatók a népvándorláskorba, az V. sz.-ra keltezik ezt a kerámiafajtát.¹⁵⁽¹⁴³⁾

7. A ruhagyár régi épülete mellett talált korsó

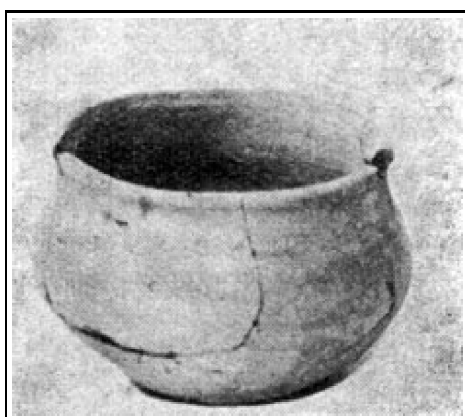
Ebből a vélemény-alakulási folyamatból egyrészt érzékelhető, hogy a római kor szakemberei a IV. sz. felé, a népvándorláskorosok meg az V. sz. felé „húzzák az időt”, mindenki a saját kora problémáit igyekeztén vele megoldani, másrészt az is megfigyelhető, hogy bár a biztosnak hitt kronológiai helyzet nem olyan biztos, korszok rokonainak kelezése általában V. sz.-i, hunkori, csak keletkezésének, illetve Pannónia területére jutásának ideje vitás. Mégpedig mindig ott, ahol későrómaikori lakossággal kapcsolatos. A feszültség feloldásának legegyszerűbb módja (t. i. a későrómaikori lakosság V. sz.-i léte) új érvek hiányában csak a legutóbbi kutatások eredményeként vetődött fel újra. Kiss A. fogalmazta meg ezt, [16\(144\)](#) a kérdésre az általános értékelésnél még egyszer visszatérünk.

Tulajdonképpen az előbbivel együtt kellett volna tárgyalnunk a 6. sír (?) szórványként előkerült, ép korsóját is. Díszítési rendszerére ugyanaz vonatkozik, mint a 3. sír korsójára. Alakja azonban aránytalanabb, mélyen hasasodó, széles nyakán ott a kis gallér. Színe is más, anyaga is első pillantásra eltér az előzőtől. Nyilván más műhely terméke, bár összefüggései ugyanoda vezetnek, mint az előzők. [17\(145\)](#)

A 4. sír edényei (a korsó, a tál, és az üveg pohár) egyaránt későrómai formák, olyanok azonban, amelyek az V. sz.-iban is jócskán előfordulnak még. [18\(146\)](#)

A szórványként előkerült (6. sír?) szélesszájú kis kettőskonikus pohár formája nem otthonos a

rómaikorban, annál gyakoribb a különböző germán népeknél, egész a longobardokig.[19\(147\)](#)

8. Agyagpohár a ruhagyár régi épülete mellől

[252](#)Nemcsak az a kikövetkeztetett ideológiai háttér idegen a római másvilágképzelés számára, amit a 3. sír orsógombja jelent, mint munkaeszköz a sírban,[20\(148\)](#) hanem a tárgy típusa is eltér a szokásostól. Barbár területen otthonos,[21\(149\)](#) Pannóniából a mienkkel rokon problematikájú temetőkből került elő,[22\(150\)](#) sőt a VI. sz.-ban széles körben elterjedt.[23\(151\)](#)

Hasonló a kétoldalas csontfésű helyzete.[24\(152\)](#)

Utolsónak hagytuk a csat tárgyalását. Ez hat legidegenebbül a későrómai temetőben. A csatkarika és a csattüske összekapcsolásának különleges technikájára nem találunk pontos párhuzamot. E technikának az a sajátossága, hogy a bronzok összeszereléséhez vasat használtak, éppen a hunkorban jellemző.[25\(153\)](#) A hunkori germán csatokra hasonlítanak csatunk egyéb jellemzői (vágottvégű, tagolt, félkörátmetszetű, a csatkarikára ráhajló csattüske, ovális csatkarika, ami a csattüske forgási helyén elvékonyodik) ezeket a tulajdonságokat megtaláljuk a díszes arany-ezüst, lemezes példányoktól a legegyszerűbbekig[26\(154\)](#) közelálló párhuzamot szolgáltat egy sorozat gepida, longobard vagy egyéb VI. sz.-i csat.[27\(155\)](#) Biztosra vehetjük, hogy a mi csatunk, és a fenti gepida, longobard csatok készítői egyféle műhelyhagyományra támaszkodtak.

A temetkezési szokások, és az egyes tárgyak összefüggéseinek vizsgálatával is a római és a „barbár” elemek érintkezési felületeire jutottunk. A felsorolt összefüggések szerint temetőnket a IV. sz. végétől az egész V. századon át bárhová besorolhatnánk. Pontosabb időhatárokat a kutatás mai állása szerint nehéz adnunk. Az a körülmény, hogy a rómainál idegen elemek temetkezési szokásban, tárgy típusokban egyaránt komoly mértékben, együttesen jelentkeztek, a római uralomtól távolabbi keltezészt sugall, mindenesetre a IV. sz. végi nagy menekülés utánit. Valószínű a IV. sz. végi zavaros állapotokkal függ össze a fallal körülvett város körüli hulladék – és törmelékrétegek kialakulása, amibe temetőnk sírjait vájták.[28\(156\)](#) „Hunkori” korsónk datálása szempontjából meg kell jegyeznünk, hogy párhuzamai Sopron területén egyáltalán nem ritkák,[29\(157\)](#) egyre több hasonlót [253](#)ismerünk a közvetlen környék (Északnyugat-Magyarország) területéről is.[30\(158\)](#) Miután rendszeresen jelennek meg későrómai környezetben, a barbár ízlés ilyen mértékű hatását csak huzamosabb együttéléssel magyarázhatjuk, ez megint az V. sz.-ra utal, amint a 3. sír csatja is ezt támogatja. Egyelőre ennyivel be kell érünk, etnikai meghatározásra még kevésbé vállalkozhatunk, hiszen az egész kérdés-sorozat (az V. sz.-ban továbbélő római, vagy romanizált, vagy még bővebben a római hatás alá került lakosság kérdése) kutatásának a

legelején tartunk. A problémacsoport felvetése azonban időszerűvé ért. Összefoglalóan írt erről Kiss A. Új szempontjai mellett összeállításában nagyszerűen követhető az a lappangás, amit a kontinuitás fogalma járt be a tudományos köztudatban.³¹⁽¹⁵⁹⁾

E helyen csak utalunk erre a folyamatra.³²⁽¹⁶⁰⁾ Számunkra most csak a végkicsengése a fontos, amit tulajdonképpen már Alföldi A. megfogalmazott, Kiss A. újabb szempontjai csak megerősítenek: hogy a római uralom alatt álló IV. sz. végi Pannónia népessége megfogyatkozva, legyengülve, elszegényedve új elemekkel vegyülve mégis hozzájárult a népvándorláskori tarkasághoz, hozzá tette a maga hagyományait (technika és gondolati értelemben is) a nagy erjesztéshez.

Ennek a folyamatnak a megismerése – régészeti forrásokról lévén szó – főleg azért nehéz, mert az adott időszak aránytalanul kutatott és a hagyományos régészeti keltezési módszerek éppen ilyen átmeneti időkben ritkán nyújtanak elégséges alapot.³³⁽¹⁶¹⁾ Ez adhatott alkalmat Mócsy A. óvatos megfogalmazására: „A későrómai sírok egy részét esetleg a visszamaradottaknak lehet meghagyni. Mivel ezek száma igen csekély, ez a tény is az elvándorlást igazolja ...”³⁴⁽¹⁶²⁾ Ezzel szemben, a hagyományos keltezési módszerek jobb kihasználásával is, egyre szaporodnak az adatok Nyugat-Dunántúl V. sz.-i életéről. Az elmondottakkal ehhez szeretnénk hozzájárulni.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Hiller István: Hauer István tükörképe Széchenyi István írásaiban II. rész

254 Hiller István: Hauer István tükörképe Széchenyi István írásaiban II. rész

Széchenyi gyűlölete Hauer iránt igen nagy volt. írásaiban talán senkit sem támad ilyen maró gúnnyal, és senkivel kapcsolatban nem használ olyan erős kifejezéseket, mint Hauer esetében. 1857. június 9-én p. o. azt írta róla, hogy ha valaki cséppel bezúrná Hauer fejét, a magyar nemzet nem negyven millió forintot – ilyen összeggel fizették ki Haynaut és Jellasichot, ez az összeg úgy látszik rendszeresített osztrák nemzetgyilkossági bér –, hanem nyolcszázmillió, sőt ezerhatszázmillió pengőt is összeadna annak számára, aki ilyen célszerűen tudta használni a csépet. Hauerban a magyarság „vérenek legkajánabb és legátkozottabb ellenségét gyűlöli”. 1857. június 12-én a Habsburg birodalmat kitatarozott és kipingált, Bach szakács és Hauer kukta által kicifrázott dögszagú hideg pecsenyének nevezi, amelyet megfosztottak minden jó vértől és csupa hazugságra és „hypocrisiára” fektettek.

Hauer István hiába „parfumirozza” az egész országot legjobbszagú frázisokkal; mert ezek csak „infámis büznek” terjesztik szagát. Megemlíti Hauert azzal kapcsolatban is, hogy a császár ellen merényletet akartak elkövetni. Nem lett volna kár, ha a Libényi-féle merénylet áldozata a „bête noir” azaz a fekete bestia Hauer lett volna. Súlyos mondatok ezek Széchenyinél.

A „Blick”-ben leírja Bach borzalmas rendszerét, az akasztásokat, a vérfürdőket és a magyarság üldözését. Bach első számú segítőtársaként emlegeti ebben Hauer Istvánt.

A „Blick” egy másik helyén báró Hauert Sextus Baculus-nak nevezi Széchenyi, Caesar segédtisztjének mintájára.

Széchenyinek kezébe akadt Hauer Istvánnak valamilyen, még lappangó emlékirata, amelyről nagyon

gúnyosan írja, hogy a magyarok civilizálását Hauer hogyan képzeli el:

„...wie der brave Souffleur und Adlatus des tapfern Erzherzogs Albrecht meint: (Ungarn) zu bändigen, aufzuzäumen, zu beschlagen und in die neuösterreichische Staats-Carosse einzuspannen ...” „... die meisten Prämissen dieser merkwürdigen... Denkschrift sind wahr ... schade dass es nicht in Schuchen, Strümpfen und Haarbeutel geschieht... das rohe, wilde Ungarross zu bändigen, aufzuzäumen, einzuspannen!”¹⁸⁽¹⁶³⁾

Amint már az eddigiekből is kiderült, Széchenyi István Döblingben nagyon sokat foglalkozott Hauer Istvánnal, jóformán minden lépését figyelemmel kísérte. Ennek köszönhetjük, hogy a magyarság egyik legszomorúbb korszakának főtisztviselőjét alaposan ismerhetjük. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékában megtaláljuk azokat a költött párbeszédet is, amelyek a császári udvarban folytak a magyarországi helyzetről. Itt számtalanszor megszólaltatja Széchenyi Hauert, mint a magyarországi polgári közigazgatás egyik legfőbb emberét, Bachot, a mindenható minisztert és Ferenc Józsefet, akit úgy állít be, mint Bach és Hauer engedelmes eszközét. Ezekből a párbeszédéből megformálhatjuk a szereplők jellemét, az udvari cikornyás és boszorkánykonyhás levegőjéből is ízelítőt kaphatunk. Az egyik ilyen párbeszédben, amely a császár és Bach között zajlik Bach éppen Hauer érdemeit tálalja a császár elé. Tartozik az igazságnak annak kijelentésével – mondja Bach –, hogy van egy férfiú a felség szolgálatában, báró Hauer István, aki mindenki mást, még magát Bachot is felülmúlja és akinél jobb „magyart páczoló, beszózó, kisavanyító és nyárson forgató” szakácsot elképzelni sem lehet. És micsoda passzióval teszi ezt; csak rá kell bízni! A legderekasabb az egészben pedig az, hogy ha Hauernak sikerül az akciója, akkor a császár mindent órá kenhet, sőt az utolsó mohikán, illetve az utolsó magyar kimúltakor a felségnek alkalma nyílik Európa előtt a nemeslelkű fejedelmet játszani és egy ünnepélyes manifesztumban a világ megilletődésére elmondani, hogy „Mit ²⁵⁵tiefer Rührung gedenke ich der Dahingeschiedenen”. De Hauert más kisebb akciói és gondolatai is igazi államférfiúi nagyság színében tüntetik fel – folytatja Bach. Addig is, amíg az utolsó magyar is kipusztul, nagyszerű ötletet eszelt ki, és ezzel igen nagy szolgálatokat tett. Ötlete az volt, hogy az idegen hivatalnokokat magyar egyenruhába kell bujtatni. – Ebből a párbeszédéből tehát megtudjuk azt is, hogy Hauernak köszönhető a magyar nyelvben azóta már a legnagyobb megvetés kifejezésére használatos Bach-huszár szó. – „Ezeket most br. Hauer önzetlen udvariassága következtében – írja Széchenyi – Bach-huszároknak nevezik, a mit remélem nem irigyel... Fölséged. Igaz ugyan, hogy a hét magyar vezér egyikét sem lehet a legmerészebb fantáziával sem olyannak képzelni, a minő br. Geringer vagy br. Rueskäfer ő excellenciája a magyar diszben.”¹⁹⁽¹⁶⁴⁾

Ezek a Bach-huszárok roppant eszük és mély tudományuk ellenére is „ugy néznek ki a magyar diszruhából, mint valami csimpánz a kalitkából”. „El is rendeltem (Bach mondja), hogy a gyarló lábikrák és horpadt mellek pótlására az egyenruhák kivattázandók; de mivel a krími háború alatt nagyon sok lögyapotot gyártottunk és attól lehetett félni, hogy a szabók ezt használják föl az 50 000 magyar uniformis elkészítéséhez és vitéz Bach-huszárjaim valami ünnepélyes alkalommal, pl. Fölséged születése napján, tömegesen elsülnének: most ugyancsak a lángeszű Hauer tanácsára szalmával és kiselejtezett aktákkal tömetem ki beamtereink diszmagyarjait”.^{19a(165)}

Részletesen kitér Bach a Bach-huszár elnevezésre és azt állítja, hogy nem szégyen az, sőt dicsőség. Kérkedve és dacolva, ha kell, az egész világ szemébe vágja, hogy ő Ferenc József császárnak első huszárja, báró Stephan Hauer pedig a második és aki ezt nem hiszi, az ne higgye. A lényeg az, hogy a császár tudja és méltán bízik is abban, számít is rá, hogy kirántják őt a sárból, ha arra szükség van. Most persze még nem tehetnek semmit, mert a felség még csak „tentában” van, majd csak akkor válhat aktív segítséggé az ígéret, ha a felség már nyakig benne lesz a szurkos magyar enyvben. Akiben annyi ötlet van, mint

Hauerban, az minden bajból kirántja magát és császárat. A Bach-huszárok egyenruhájánál is megmutatkozott ez. Nemcsak az ötletet adta Hauer, hanem az egyenruhák elkészítésének tervét is nagyszerűen kigondolta. A császár ebben a dologban is nagyon sokat köszönhet neki, mert a terv végeredményben a magyarok becsapása céljából és a császár nagyobb dicsőségére született meg Hauer agyában. Különösen dicsérendő Hauer takarékoságra valló kivitelezése az egyenruháknál. A Hauer-féle operáció végén ugyanis, amikor már az egész magyarság vagy a földben, vagy hálóban lesz, nem kell majd egyebet tenni, mint az „atillákról” levenni a zsinórt és kész a „Waffenrock”, ami különösen jól illik a civil beamterekre.

Széchenyi kíméletlen gúnyt ad Bach szájába, amikor az éppen a császárt akarja rávenni arra, hogy tanulja meg a csárdást. Milyen nemes cselekedet volna és mennyire örülnének a magyarok, ha Ferenc József egyszer csárdást táncolna. Elmondja Bach, hogy ő mint lelkiismeretes miniszter, báró Hauertól már vett leckéket és egy Kalkuttából érkezett lord barátja előtt el is járta Hauerral a verbunkost. Az értelmetlen angol nagyokat kacagott és azt mondta, hogy mozgásaik azt a kalkuttai népszokást juttatták eszébe, mikor ott egy nagy lúdra egy kis majmot kötnek rá és mindkettőt belevetik a vízbe, ahol a megriadt majom a kétségbeesett és víz alá bukducsoló ludat marcangolja. Mint tárgyilagos ember, látván Hauer báró kaszalárait, igazat adott az angolnak és a bárót eltiltotta ettől a tánctól. Egészen más lenne azonban, ha a fölség elasztikus termete lejtene a bús magyar oroszán előtt e szép magyar nemzeti táncot.

Hauer Istvánnak nem lehetett könnyű [256](#)a helyzete magas állami beosztásában. Biztosra vehető, hogy azok is rossznéven vették működését, akik esetleg elvben egyetértettek olyan reformintézkedésekkel, amelyek egy Habsburg uralom alatt álló összmonarchia létét feltételezték. Hálátlan szerepére rávilágít Széchenyi is, természetesen gúnyos hangján, amely nála szokásos, amikor csak Hauerról van szó. Hauernak – írja – „ennek a derék struccmadárnak”, olyanokat kell nyelnie minden nap, hogy azt nem mindenki volna képes megemészteni. Ez a szegény Hauer, aki a császárért feláldozza magát, nagyon rossz bőrben van. Nem is csoda, hiszen egész „Pestofenben” nem talál egyetlen barátot vagy részvevő lelket sem. Olyan helyzetben van, mint Schiller bűvárja a tenger fenekén, kígyók, békák, cápák között. Nem valószínű, hogy a tág környéken van olyan koszos kutya, amely valami természetes „Geschäft” végett excellenciás személyét szemelné ki, pedig rengeteg érdeme van a derék „Beamter vezérnek”, ezt azonban senki sem honorálja neki. Most p. o. éppen tébolydát épít, mert ennek hiánya Pesten napról napra érzékenyebben érinti a magyarokat. Amióta ugyanis Ferenc József rátette a kezét erre az országra, azóta csupa örömből több magyar bolondul meg, mint azelőtt századokon keresztül. Azelőtt a bolondokat Magyarországról Bécsbe, igazi hazájukba küldték, most azonban ez a derék Hauer kénytelen ezzel az üggyel is foglalkozni. Ezt azért kell feltétlenül megemlíteni – mondhatja Széchenyi Bachhal a császárnak – hogy a „jógyomru Magyarenfresser” ritka zsenije világosan álljon mindenki előtt. Tudott dolog – folytatja Bach –, hogy Budának környéke nagyon szegény vízben. Tébolydát viszont víz nélkül nem lehet elképzelni. Feladatot jelentett tehát a vízkeresés. És azt, amit sem a rómaiak, sem Árpád vezérei, sem Mátyás király, sem Szolimán, sem Verbőczy stb. nem talált, illetve nem tudott észrevenni, azt feltalálta a „kis Hauer Pista”, t. i. a „Leopoldi mező közepén egy gyönyörű bő forrást”, amely olyan kiadós és bővizű, hogy még úszóiskolát is lehet építeni. Az ostoba magyarok, *akik nem* is tudták, hogy milyen kincsnek vannak birtokában, most, miután „Szent Lászlóként, a derék Félzsigrai” megmutatta a vizet, persze nagyon szégyenkeznek. De a magyarok még szemtelenek is, mert ahelyett, hogy megköszönnék Hauernak ezt a tettét, azt kezdik állítani, hogy ezt a forrást, amely összeköttetésben áll a szépjuhásznői és a svábhegyi forrásokkal, a legkisebb pásztorlegény is ismerte. Ahelyett, hogy „köszönnének a derék Statthaltereichefnek és Albrecht főhercegi sugónak, – uton utfélen ugy lekaczagják a szegény szaladárt (struccmadarat), dass es ein Erbarmen ist”.[20\(166\)](#) Tolnai Vilmos is írja, hogy Albrecht főherceg mellett – aki korlátoltságában kész volt vérfürdők rendezésére, és a legkisebb

okra dühde gurult, toporzékolt és mint egy gyerek a piaci kofák szótárával adott kifejezést elégedetlenségének – mindig ott állt báró Hauer István a „Sigrai-ivadék”, mint sűgő.²¹⁽¹⁶⁷⁾ Albrecht főherceg egyébként ki nem állhatta Hauert, Széchenyi is írja, hogy „Magyarország katonai és polgári főkörmányzója nyomorult napokat él Pesten, mert tudja, hogy Hauer, aki a helyettese, azért áll mellette, hogy gyenge eszének suppleáljon”. Ha valaki Hauert mint különös tehetséget említette előtte, ez úgy érintette a mindenható helytartót, mintha fagyos vízzel öntötték volna le a hátát.

Széchenyi gúnyos és vitriolos hangvétele ellenére végeredményben elismerte Hauer István kiváló tehetségét és politikai rátermettségét. Ezeket az adottságokat azonban más cél érdekében kívánta volna hasznosítva látni. Gyenge jelleműnek és gyávának tartotta Hauert. Nagy magyar satírájában több helyen írja, hogy sokat gondolkodott Haueron és jól meggondolva ezt az ügyet, biztosra veszi, hogy Hauerból soha nem válik II. Rákóczi, márcsak azért sem, mert nagyon félénk egyéniség, aki ha nem volna jelenlegi magas állásában, akár vizes ronggyal is megfuttatható volna. Párviadalra nem áll ki, mert azt csak olyan teszi, aki mögött nem áll zsandár és akinek nincs nagyobb kincse, mint a becsülete. Hauerból és a „többi alacsony creaturából” azonban már kiveszett a becsülete.²⁵⁷ Tehetsége azonban valóságos aranybánya a császár részére. „Legelsőben Magyarországnak szétszakítása egyenesen az ő műve!” – írja Széchenyi. Lehetséges azonban, hogy Széchenyi ebben téved. Szőgyény emlékirataiban ugyanis azt írja, hogy Magyarország szétdarabolásának terve és új közigazgatási beosztása Bachtól és báró Kübecktől származik. Hauer tagja volt a mindenható „Organisations Comlte”-nek, és elképzelhető, hogy Bachot ő sugalmazta, habár a nagytekintélyű Kübeck mellett ez nem valószínű. Friedjung „Österreich von 1848 bis 1860” c. művében, amely legrészletesebben foglalkozik az akkori eseményekkel, erről nem nyilatkozik, de Magyarország feldarabolását Bachnak tulajdonítja. Széchenyinek ezzel szemben az volt az álláspontja, hogy a földarabolás éppen csak Hauernak volt az elképzelése és ebben Bach más véleményen volt. Ezért mondatja a fenti idézetet Széchenyi Bachhal.

Egykorú fametszet Ferenc József soproni látogatásáról (1857)

1857. augusztus 25-én Széchenyi azt írta naplójába, hogy Bach és Hauer tanácskozássra ült össze, ahol azt vitatták meg, hogy hogyan lehetne a Monarchia tarka népeit egybeolvasztani. Itt Hauer felhívta a figyelmet Franciaországra mint példára, ahol mintegy 30 millió francia él. Legcélszerűbb Franciaország példáját követni – ajánlotta –, ahol azelőtt kb. pontosan olyan és annyi tarka népség lakott, mint a Monarchiában. Miért ne lehetne hát a Monarchia népeiből is csupa derék németet faragni. A leglényegesebb az – vélte Hauer –, hogy az újjáépülő császári birodalom az egység céljából tökéletesen germanizáltassék, legalábbis szellemileg. Ennek a fő célnak az elérése azonban hátráltatja, sőt veszélyezteti a magyar fajnak még megmaradt 258része. Miután azonban a magyarságnak nagy részét nem lehet nemzeti érzéséből egykönnyen kivetkőztetni, milliókat pedig megölni a császárnak sem volna ínyére, mert akkor az egész emberiség haragját hívná ki maga ellen, nem marad más hátra, mint a magyarokat szellemileg meggyilkolni és aztán az időre bízni a végső nagy temetést.

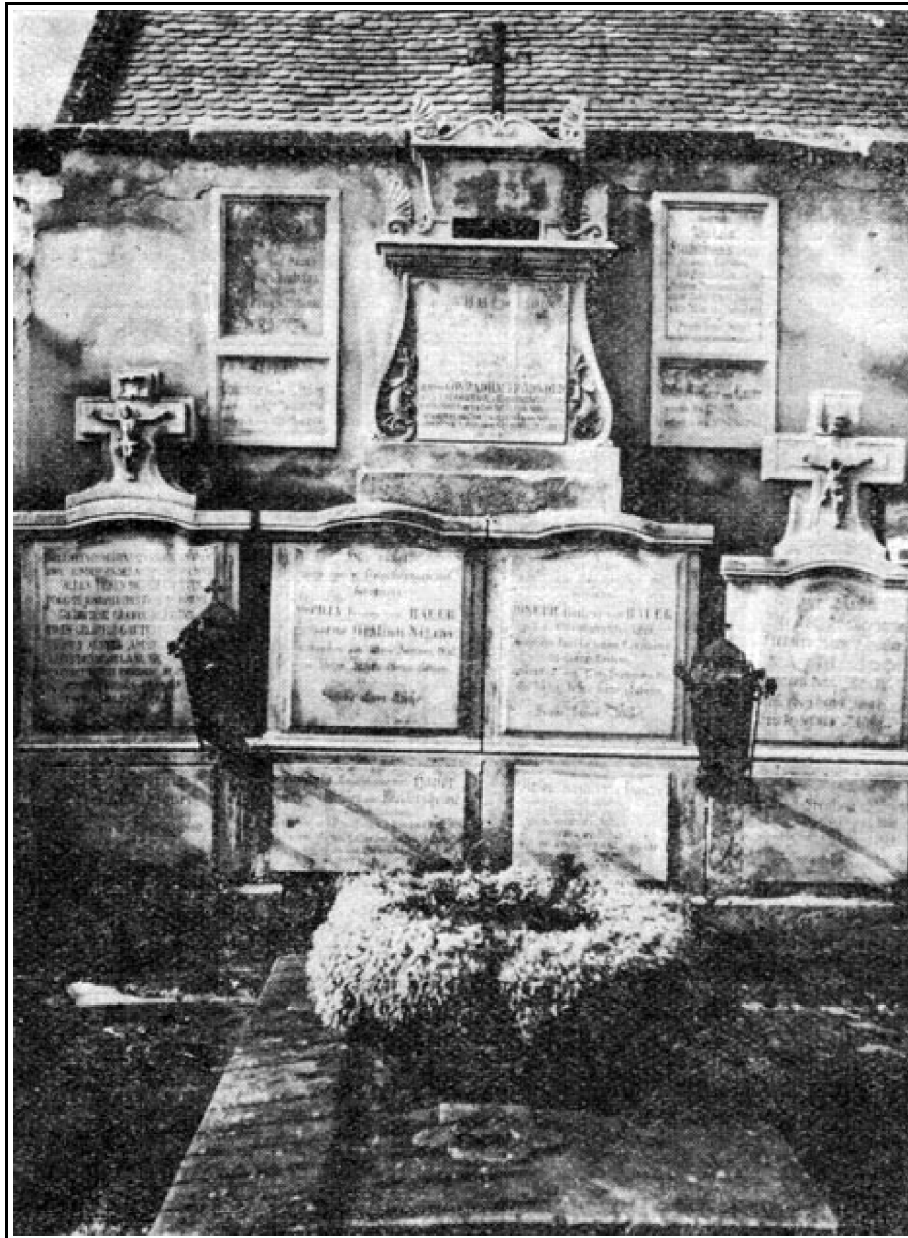
II. József célja ugyanaz volt, mint ami most a fő cél: a nagy központosított germán birodalom. Rossz módszerekkel nyúlt azonban ehhez hozzá, rosszabbak voltak ezek a módszerek, mint anyjáié, Mária Teréziáié.²²⁽¹⁶⁸⁾ Hauer ebből azt a tanulságot vonja le, hogy abban a fontos életkérdésben, amikor t. i. a magyarok meggyilkolásáról van szó, nem kell az érintett szeles császárnak nyomdokaiba lépni, mert az

éppen ellenkezőjét érte el annak, amit akart. Inkább Mária Terézia módszereit kell követni, természetesen ezeket javítani és nemesíteni kell. Széchenyi szó szerint a következőket mondhatja Hauerrel: „Mária Terézia igen bölcs tünemény volt, de mindamelllett még sem mondhatta Schiller szerint: „ich bin ein Mann, wer ist es mehr” és mint asszonynak természete szerint nem lehetett annyi esze, mint némi férfinak jutott osztályrészül”. Mégis mivel ért el eredményeket?! Leereszkedéssel, nyájassággal, hízelkedéssel, udvari fény és pompa által. Igaz, de „egészen mégsem tudta őket aetherisálni s vájjon miért?” – „Mert megfoghatalan conceptiójához képest parókát, bugyogót és strimflit huzott a magyarnak a fejére, czombjára, lábára”, és ily maskarában nem tudott a magyar elaludni, mert részint saját maga nevette ki magát, részint pedig mások kacagtak rajta „és az ki kaczag, éppen oly kevéssé alhatik el, mint az, ki sir, ugy, hogy azon kormány, mely kaczagásra vagy sirásra ad okot, folyvásti éberségben tartja a népeket.”²³⁽¹⁶⁹⁾

Széchenyi azonban egészen más véleményen volt, mint Bach és mint Hauer, a „lieber Narr”. Hauer egy alkalommal fenti elképzeléséről kijelentette: „Die Maschine ist aufgestellt, eingeleitet und wird nun von sich selber gehen.” Széchenyi erről azt írja, hogy Hauernek ugyan sokkal több esze van, mint a többi Beamternek, de tökéletes vaksággal van megverve, ha azt gondolja, hogy az általa működtetett államgépezet a legjobban működik. Igaz ugyan, hogy Bach és Hauer a császárnak leghűbb és „legactivusabb kopópárja”, akik soha ki nem fáradnak a magyarüldözésben és a magyarok puskavégre kerítésében. Az is igaz, hogy legjobban és a legkövetkezetesebben Bach és Hauer vallja, hogy a magyarok kiirtási munkájában nem szabad egy pillanatig sem lankadni, és azt minden körülmények között végig kell vinni. Ilyen elméletekkel azonban még soha nem nyertek csatát.

A magyarok most szorosabb egységben vannak, mint történelmük során bármikor – vallja Széchenyi. Nyájasságra szoktatott képük, harsogó éljenük és szopora bókuk ellenére tele vannak méreggel, gyűlölettel és bosszúvágygal. Képesek volnának „minden beamtereket – Bachot és Hauert elsősorban – inkább ma hengeríteni Szt. Gellért várából le a Dunába, mint holnap, vagy pláne holnapután”.²⁴⁽¹⁷⁰⁾

1857. június 1-én Széchenyi már világosan megjósolta a Bach-rendszer, de az egész monarchia bukását. „Akkor aztán nem lesz könnyű – írta – Bach Sándor, Hauer Pista, Konrád Józsi et Co bölcsességüknek valami festivitást kigondolni, kipéczézni és kiczifrázni, mely a bizonyosan bekövetkező hajótörésnek vehetné elejét”.²⁵⁽¹⁷¹⁾ Ez a hajótörés gyorsabban bekövetkezett, mint azt akár Bach, akár Hauer gondolta volna. Hiába óvta Bach több ízben is a császárt, hogy ne hallgasson másra mint őrá és Hauerra, mert abból csak baj származik, és hiába bizonygatta Bach, hogy Hauer „egészen a mi színű és mi szörű emberünk” és aki „mondhatom a leghasznavehetőbb ... és hasonlíthatatlanul legkörülnézőbb rókám, kivel nem birnak mindazon magyar kakasok és magyar ludak, kik kormányzásunk netaláni kis aberrációit kíméletlenül rendesen kikiáltják és meg nem ²⁵⁹szűnnek ellenünk rágalmakat gágogni”.²⁶⁽¹⁷²⁾ És hiába hencegett Bach a császárnak azzal, hogy Hauer István tehetségét a soproni iskolában töltötte meg tárgyi tudással és ahol „bő alkalma volt, Árpád véreinek keveretlen voltát és a magyar nemzetnek és alkotmányának durch Selbstanschauung minden csinyját és minden binját kellően kikutatni és approfondirozni”,²⁷⁽¹⁷³⁾ semmi sem segített rajta. Amikor Bach rendszere megbukott, menesztették őt is ugyanúgy, mint főnökét, aki saját magát sem tudta átmenteni. Pedig Hauer István nem pénzért szolgálta a császárt. Bach ugyan – Széchenyi szerint – kérte a császárt, hogy testi-lelki barátjától, Hauertól ne vonja meg az állampénztár nagylelkű adományait, mert igaz ugyan, hogy Hauer minden legkisebb fizetés nélkül is – atyjától belédorongolt „nemeslelkű” passzióból – legbuzgóbban szolgálja Ferenc Józsefet, kétségtelen azonban az is, hogy nagyobb örömmel és több szeretettel „mit mehr Liebe” fog bokros munkájában eljárni, ha elégséges pénzsírral is meg lesznek kenve tehetségének komplikált kerekei.

A Hauer család sírboltja a soproni régi Szt. Mihály temetőben

Hauer Istvánt nem mentették meg a 260bukástól helyes elképzelései sem, emlékét nem őrizték meg kétségtelenül önzetlen szándékú jótékonyági és szociális intézkedései, de magyarelles intézkedéseiről sem tud manapság már jóformán senki.

Széchenyi István soha nem bocsátott meg neki, hogy a Bach-korszak alatt hivatalt vállalt. Amikor Hauer érdemeiről írt, akkor sem hagyta el soha a gúnyt, megvetését akkor is kifejezésre juttatta, így elismeri p. o., hogy szép dolog volt Hauertól, hogy a császártól pénzt hajtott ki kórházak, lelenházak, múzeumok és hasonló szociális és kulturális intézmények felállítására, de nevét itt is csak úgy emlegeti, hogy „a derék

Hauer mit dem Straussmagen”. Persze teszi hozzá Széchenyi, Hauer kérésének teljesítésével a császár csak Szent Crispin szerepét játszotta el, aki a tímároktól ellopta a bőrt és azt a vargának adta.

Az Országos Levéltárban 1965-ben fejeződött be az 1849 és 1867 között működött állami hatóságok iratainak tudományos feldolgozása, azaz az abszolutizmus kori levéltár kialakítása. Ezzel a munkával párhuzamosan készült el Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár (Bp. 1965, Akad. K.) című könyve, amely Hauer Istvánra vonatkozóan is sok érdekes adatot tartalmaz. A szerző levéltári okmányokkal támasztja alá Széchenyi Istvánnak Hauerról kialakított véleményének helyességét. Sashegyi könyvének tanulmányozója nem fogja túlzottnak tartani Széchenyi gúnyos, szellemes, vitriolos megjegyzéseit és megállapításait.

A fenti levéltári anyag bizonyítja, hogy Hauer István maga bevallotta, hogy az öt kerület – districtus – kialakításának eszmei szerzői arra törekedtek, hogy a pest-budai kerület – miután ez egységes magyar tömböt alkotott – ne legyen túl nagyra méretezett. Egyes kerületeket ugyanis közvetlenül Bécshez akartak később kapcsolni és az erős magyar kerület esetleg hátrányosan befolyásolta volna ennek a célnak megvalósítását.

A kormány megerősítését célozták azok az intézkedések, melyek a Bach-korszak idején előírták a közigazgatás és a jogszolgáltatás teljes szétválasztását. Hauer – mint soproni miniszteri biztos – a hozzá hasonló magasrangú állami hivatalnokok véleményének is hangot adott, amikor 1850. március 4-én felterjesztésben hívta fel Geringer figyelmét arra, hogy amennyiben nem enyhítik a régi rendszerből az újba való átmenetet, akkor az államapparátust hatalmas megrázkódtatásnak teszik ki. Hauer azt írta, hogy a magyarok számára az ősi intézmények erejénél fogva annyira magától értetődővé vált a bírói hatalom és a közigazgatás összekapcsolása, hogy a politikai közegek csak ezáltal szerezhettek rendelkezéseiknek érvényt. Ha most a büntetőbírói hatalomtól megfosztják őket, megszűnik mindaz, ami eddig tiszteletet vagy félelmet ébresztett irántuk. Hauer nyíltan megírta, hogy a politikai közigazgatást ugyan némileg sikerült osztrák szellemben működtetni, de a bíróságok továbbra is a magyar nacionalizmus szellemében folytatják munkájukat. A magyar bírák magyar nyelvű beadványok szerkesztésére biztatják az ügyvédek, az ügyvédek pedig azzal érvelnek ügyfeleik előtt, hogy a bíróság német nyelvű beadványaikat nem kezeli egyenrangúan a magyar nyelvűekével. Geringer igazat adott Hauernak, és annak érveit magáévá téve, azzal fordult Bachhoz, hogy addig, amíg az új bírósági rendszer és törvényszéki eljárás nem ver Magyarországon gyökeret, addig tartsák fenn a politikai közegek bírói végrehajtó hatalmát, legalábbis bizonyos esetekben.

Amikor Bach 1853. január 20-án közölte a kormányzóval, hogy az uralkodó Hauer Istvánt nevezi ki a kormányzóság polgári osztályának vezetőjévé, Magyarországon általános volt az a vélemény, hogy olyan személy kerül ebbe a magas pozícióba, aki a magyarsággal szemben még annyi jóindulatot sem táplál, mint Geringer. Éppen ezért a magyar konzervatívok még jobban gyűlölték, mint Geringert és veszedelmesebbnek is tartották, mert tudták, hogy tehetséges.

Hauer hatalmának nagyságára mutat az is, hogy amikor Bach megkérdezte Albrecht főherceget, hogy az addigi területi beosztást célszerűnek tartaná-e megváltoztatni, és ha igen, hogyan, a választ Hauer fogalmazta meg. Azt javasolta, hogy miután a viszonyok konszolidálódtak, egy esetleges új beosztásnál a gazdasági szempontokat jobban kellene szerepeltetni. A tolnai és baranyai németiség nemzetiségi jogait most már a pestbudai [261](#) kerületben sem kellene féltetni, attól sem kell már tartani, hogy ez a kerület hátrányosan befolyásolja a többi kerületeket, ezért javasolta, hogy Tolna és Baranya megyét csatolják a pesti kerülethez. Borsodot a kassai kerülethez javasolta csatolni, mivel Miskolc közelebb volt Kassához, mint Pesthez, és a magyar megyéket sem egészséges dolog egységben tartani. A kerületi székhelyek

kijelölésének kérdésében Hauernek az volt a véleménye, hogy politikai és bírói főhatóságokat lehetőleg egy városban kell összevonni, mert ellenkező esetben egy város sem fejlődhet ki fővárossá, pedig a cél az, hogy az öt kerület mindegyikében önálló tartományi élet fejlődjék ki, tartományi fővárosokkal az élen. Miután a közszellemet Debrecenben rossznak tartotta és mivel a lakosság szelleme visszahat a hatóságokra is, azt javasolta, hogy a debreceni főtörvényszéket helyezték át Nagyváradra. Igaz, hogy ott nem volt megfelelő épület, ebben az esetben azonban a politikai oldalát lényegesebbnek tartotta Hauer a gazdasági kérdéseknél. A kassai kerület főtörvényszéke Eperjesen székelt. Eperjesnél azonban Kassa rosszabb szellemű volt, így az maradhatott a helyén, a debrecenit viszont áthelyezték Nagyváradra.

A szabadságharc leverése után a császári és királyi hatóságok számára ki kellett dolgozni az ügyvitel és iratkezelés egységes szabályozását. Miután az első tervezetet, melyet Mehoffer Károly lovag készített, nem fogadták el, Hauer Istvánt bízták meg annak elkészítésével. Hauer – mint ahogy erről már szó volt – jól ismerte az ausztriai és a magyar viszonyokat is, a bürokrácia minden iskoláját végigjárta. Nagy tapasztalatai és tehetsége alkalmassá tették ennek a feladatnak megoldására is. Tervezetét, melyet 1850. február 24-én küldött meg Geringernek, felterjesztése után Bach április 18-án hagyta jóvá. Hauer később rendszerét átdolgozta. Sashegyi azt írja erről a rendszerről, hogy az átfogta az egész birodalmat, a császári háztól a szegények viskójáig, s amelybe a külügyektől kezdve az úrbéres ügyekig a legkülönbözőbb tárgyú ügyek iratait be lehetett illeszteni. Hauer István egy korszerűbb, a polgári államigazgatás szükségleteit kielégítő iratkezelés alapjait vetette meg Magyarországon. Az új rendszer az ország minden politikai hatóságánál megvalósult, de mintaszerűen csak ott tartották be az új ügykezelést, ahol Hauer személyes ellenőrzése érvényesült, tehát a soproni kerületben és később a budai kormányzóság polgári osztályán. Az iratok összetűzése azonban csak a soproni kerületben valósult meg úgy-ahogy. A központosított államhatalom bukása után Hauer rendszere is megszűnt.

Soproni vonatkozású intézkedései között meg kell említenünk azt a Hauer-féle javaslatot, melyben Sterne Ferdinánd apátot kérte kinevezni a soproni katonai kerület katolikus iskolafelügyelői állására. Hauer azt írta Sternéről, hogy tevékeny, szakmáját szerető férfiú, s „Ein Mann von deutscher Bildung und Civilisation”. Geringer egyetértett a javaslattal, és így Thun 1850. április 25-én kinevezte Sterne Ferdinándot a javasolt állásra.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: Pasquill kantáte formájában

Csatkai Endre: Pasquill kantáte formájában

A 18. század első felében divatosak voltak a tréfás kantáták, hiszen maga Bach is írt effélét, kigúnyolva a kávéért rajongó nőket. Közvetlen szomszédságunkban Werner József, Haydn elődje a kismartoni udvarban (†1766-ban) szintén kedvét lelte ilyen tréfás zenei szerzeményekben. Két víg kantátája egy füzetben meg is jelent: az egyik a bécsi zsidóvásárt mutatja be, a másik egy falusi bíróválasztást. Tulajdonképpen operácska volt, cselekmény halvány árnyékával: már a szereplők nevével sem nagyon óvakodtak a tréfás fordulatoktól, a falusi tanítónak p. o. Schnepfendreck volt a neve.

Lehet, hogy éppen Werner hatására követett el 1775-ben Prex Antal patikussegéd Sopronban egy pasquillt, azaz erős hangú gúny verset kantáte formájában, [262](#) amely Conrad József, a Szent György templom karnagya ellen irányult. A templom 1773-ig a jezsuitáké; ez évben a rend feloszlik és 1780-ig, amikor a

káptalant beiktatják, gazdátlan volt a templom; erről a pár évről Sopron gazdag egyháztörténelme nem tud semmit. A pasquil révén tehát annyi ismeretessé lett, hogy volt tehát karnagya; hogy ez a Conrad József azután ki volt, mit tudott, ismét nincs adat, a gúnyiratból arra következtethetni, hogy énekművészetében eléggé megfogyatkozhatott.¹⁽¹⁷⁴⁾ A pasquil ugyanis (szerepeltet brekekgő békát (einen quikenden Frosch), böggő ökröt (brüllenden Ochsen), tenyésztésre és hasznavételre teljesen alkalmatlan karmos állatot (mit Prätzen begabte Maertzen-Katz), tökfejet, (Dummkopf), szamarat, amely nem ért a lanthoz (Esel zu der Leyer),²⁽¹⁷⁵⁾ végül nedves torkú és a bor miatt csak fejhangra képes embert (mit stets nasser Gurgel behafteten, auch nur beym Wein zu fistuliren faehigen Menschen). Kár, hogy az épületes szöveg nincs meg. Nagyobb baj az volt, hogy Prex úrfi ezt a szövegét egy gregorián egyházi ének, mégpedig a Stabat mater dallamához igazította, amelynek szövege alá nagy zeneszerzők, Pergolesi, Rossini, Dvorzsák írtak új dallamokat. Az egyházi dallam illetően való profanizálását tetézte egy második pasquillussal a szövegíró, amely Conradra illetően a gúnyos kifejezésektől hemzsegett és amellet, hogy a karnagyot mindenütt neveltségessé tette, egy vallásos ének (Freut euch Ihr liebe Seelen) dallamát használta fel. Prexről annyit tudunk, hogy fiatal ember volt, és az Arany oroslán patikában alkalmazta segédként Ehrlinger Ferenc gyógyszerész, egy nagyon vallásos család tagja. A városi bíróság Conrad panaszára megidézte az ifjú embert, aki nem tagadta a szerzőséget. A bíróság a vétkét ketté osztotta: a gyalázkodó szövegért, tekintve fiatalságát, a törvény kiszabta büntetés helyett 32 ft. pénzbüntetést rótt ki rá, viszont ebből 16 ft. a sértettnek jár, 16 f t. a bíróságnak. Mivel pedig a szövegekkel egyházi dallamokat szentségtelenített meg, büntetesképp a Szent Mihály templomnak 10 font viaszt (kb. öt kilót) szolgáltatasson be.

Kiderült, hogy a kantátát Mattis Lőrinc jónevű ács terjesztette, nyilván kéziratban. Ez időben egyébként minden nagyobb ácsmunkát ő végzett. Ez nem használt neki, a pasquilirodalom megtámogatásáért egy napi börtönnel lakolt.

A dolog jelentékenyebb volt, hogysem az 1775. november 23-i tárgyalással befejeződhetett volna. Primes György városplébános úgy találta, hogy az ügy egyházi vonatkozásában a város nem ítélezhetett, és így a viasz szolgáltatását nem fogadta el, az ügyet az egyházi hatóság elé terjesztette. Ennek ítéletéről azonban nem tudunk. Ehrlinger patikus nyilván ott is megtette a könyörgő lépéseket, legalábbis a városnál többszörösen kérte a pénzbüntetés enyhítését, mert Prex szegény. A költők mindig is azok voltak, így a pénzbüntetést többszörös közbenjárásra a bíróság 12 ft-ra szállította le. Az ítéletek könyvében az eset azzal a megjegyzéssel zárul, hogy könyörgésre (per deprecationem) ezt is elengedték.³⁽¹⁷⁶⁾

Sopron múltjában gyakran szerepelnek a pasquilek.⁴⁽¹⁷⁷⁾ Prex művei, melyeket Conrad is költői gúnyiratnak (poetische Pasquil) tisztel, ebben a furcsa sorban különleges esetként jelentkezik.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Busa Margit: „Sopron-megye ünnepe 1834 sept. 22ikén”

263 Busa Margit: „Sopron-megye ünnepe 1834 sept. 22ikén”

A 19. század első felében szokásos vármegyei ünnepek között is talán egyik legparádásabb volt Sopron vármegyében Esterházy Pál főispáni székbe történt beiktatása 1834-ben. Egy soproni, egy kismartoni és két nyomdahely megnevezése nélküli kiadványt ismerünk, amelyek mind alapos részletességgel számolnak be az eseményekről, de hírt ad róla még a Honművész 1834. október 5-én megjelent száma is.

A kismartoni nyomtatvány magyar-latin nyelvű üdvözlővers. Írta Jallošics András „Ájtatos Oskolák Rendéből Költészet Tanító Pesten.” Szinnyei József Magyar írók élete és munkái V. kötete Jallošics Endre János (1791-1862) néven tartja nyilván a szerzőt. A bibliográfiai felsorolásban 71 művét tünteti fel, közte a 34. tétel a mi nyomtatványunk. Szinnyeinél rövidített a cím, ezért most teljes szövegével közöljük: „Fő Méltóságú Galánthai Eszterházy Pálnak Ö Herczegségének, Fraknó Várának örökös Grófjának, Arany gyapjas, Szent István Apostoli Király Nagy Keresztes Vitézének, Ostriai Udvarnak Angol országban rendkívüli Nagy követjének etc. etc. Folyó Évi Sz. Mihály Hava 22dik napján. Tekintetes Nemes Sopron Vármegye örökös Fő-Ispányi Székében, Fölséges Királyi Névben, Mint örökös és Valóságos Fő-Ispány Történt ünnepies iktatásakor. Szabad Királyi Kis-Marton Városa legmélyebb tisztelete Zalogául ajánlotta.” A latin vers címet Szinnyei nem tartja nyilván, itt közöljük: „Applausus Celsissimo Principi Paulo Eszterházy de Galántha etc. supremi Comitatus Sopronensis solenniter auspicanti, a L: Regiaque Civitate Kis-Marton editus 1834.” Ez a bilingvis nyomtatvány negyedré 9 pagina, a soproni Berzsényi Gimnázium Könyvtárának tulajdona.

Az ünnepség legrészletesebb leírását a Sopronban, „Kultsár Katalin Asszony’ betűjivel” megjelent nyomtatványon találjuk, ez 36 pagina, ugyancsak a soproni Berzsényi Gimnázium Könyvtára őrzi. A szerző neve ismeretlen, a bibliográfiákban cím szerint nem találjuk, ezért megadjuk a teljes címlapot: „Sopron Vármegyének Öröm-Ünnepe Fő Méltóságú Galanthati Herczeg Eszterházy Pál Urnak Frakno-vára örökös Urának, Arany Gyapj. Sz. István Király Nagy Kereszt. A’ Hannov. Guelfek Rend, A’ Szicíliai Sz. Ferdinánd, ’s Érdem Rend Nagy Keresztesének, Cs. K. Belső Titkos Tanácsosnak, A’ Nagy Britanniai Udvarnál Lévo Cs. K. Nagy Követnek, Sopron Vármegye Örökös Fő Ispányának Fő Ispányi Székében az 1834-dik Esztendei Szent-Mihály Hava 22-dikén Kismarton Ősi Várában Történt Bé Iktatásakor.” Az ismertetés közli „A’ béiktatást megelőző ’s a’ béiktatás napján tartott Beszédeknek sorá:”-t. Nem irodalomtörténeti jelentőségű beszédek ezek, de mert bibliográfiai nyilvántartásuk nincs, legalább a szónokok felsorolását közöljük: I. „Fő Tisztelendő Gyöngyösy Pál Csornai Prépost Urnak, a’ Megye határ szélén Vimpátnál a’ nagy Méltóságú béiktató királyi Biztos és béiktatandó Főispán Urakhoz intézett Beszéde. II. Erre adott Válasz. III. Fő Tisztelendő Dresmitzer József Pápótzai Prépost Urnak a’ fent tisztelt nagy Méltóságokhoz Nagy-Höfleinban tartott Beszéde. IV. Az erre tett Felelet. V. Fő Tisztelendő Sáhhy János Györi Kanonok Urnak ugyan a’ fent tisztelt nagy Méltóságokhoz a’ Kis-Martoni Vár léptsőinél tartott Beszéde. VI. Erre adott válasz. VII. Fő Tisztelendő Gyöngyösy Pál, Csornai Prépost Ur által a’ nagy Méltóságoknak a’ bé iktató köz Gyülésbe a’ vár nagy terem ajtaja előtt történt fogadtatása. VIII. Nagy méltóságú Revisnyei Gróf Revitzky Ádám királyi Biztos Ur Eő Excellentiájának a’ béiktatás alkalmával tartott Beszéde. IX. Nagy méltóságú Galanthati Hertzeg Eszterházy Pál örökös Fő-Ispán Urnak Fő-Ispáni székébe lett beiktatásakor tartott Beszéde. X. Méltóságos Juranits Antal kir. Tanácsos ’s Györi megyés Püspök Ur Eő Nagyságának a’ fő Méltóságokhoz intézett Beszéde. XI. Tekintetes Konkoly László második Al-Ispán Urnak ezen alkalommal tartott Beszéde. XII. Hőgyész Pál Fő-Jegyző Urnak akkor tartott be fejező Beszéde.” Valamennyi szónoklat után a „Nagy Méltóságú Gróf Királyi Biztos Urnak ezen Beszédre tett Felelete” következett.

A harmadik nyomtatvány szerzője ismeretlen, a bibliográfiák a címről sem ismerik, negyedré 4 pagina, ugyancsak [264](#)a soproni Berzsényi Gimnázium tulajdona. Címe itt kerül nyilvántartásba először: „Nagy Méltóságú Galanthati Eszterházy Pál Ö Herczegségének ezen Megye örökös Fő Ispányjának, és az Angol kir. Udvarnál lévo Nagy Követnek, Nagy Méltóságú Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Magyar Udvari Fő Cancellár Ur Ö Excellentiája mint Ö Cs. Kir. Felsege által e’ végre kinevezett kir. Biztos általa folyó 1834-dik Évi Szent Mihály Hava 21-dik és 22-kén Kis-Martonyi Várában leendő beiktatási Ünnepre való bėjövetelnek Rendszere.” A bevonulás útvonalának ismertetése után pontokban foglalva, mintegy

táblázatszerűen tünteti fel az események egymásutánját.

A negyedik nyomtatványt a Sopronban megjelent, legterjedelmesebb kiadvány 3–6. paginájáról készült különnyomatnak tekinthetjük. Az éppen száz soros két szövegrész teljesen azonos. Ez utóbbi munka címe: „Sopron-megye ünnepe 1834. sept. 22-ikén.” A nyomtatvány az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványának tulajdona, negyedrét, 2 pagina. Az ünnepség leírása több szempontból érdekes lehet, nemcsak várostörténeti érdekesség, hanem forrásul szolgálhat a kultúrtörténet, a népelet, a folklór kutatóinak is, ezért ezt a szöveget teljes terjedelmében közöljük:

„Főmélt. Galanthai herceg Esterházy Pál Urnak, tek. nemes Soprony vármegye örökös Főispánjának, nagymélt. Revisnyeji gróf Reviczky Ádám, udvari Főkanczellár Ur Ő Excellentiája, mint Ő cs. s ap. kir. Felségétől e' végre kegyelmesen kinevezett kir. Biztos által főispáni székébe 1834 sz. Mihály hava 22ikén kismartoni ősi várában tartatott beiktatása ünnepének rendszere:

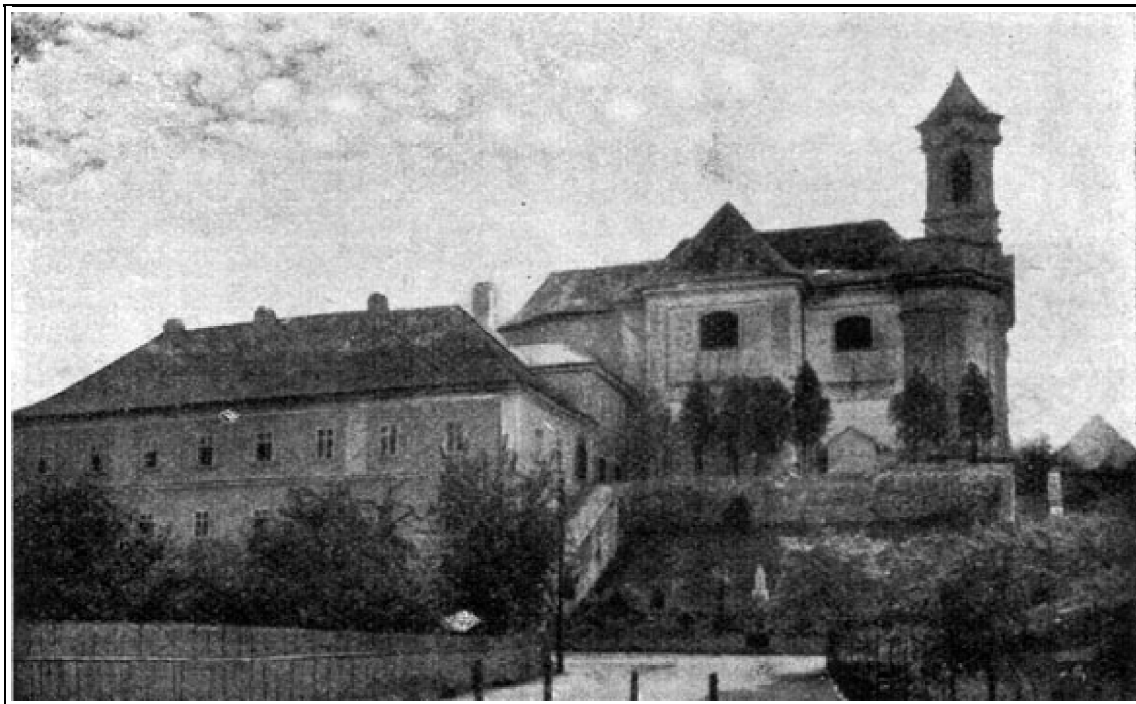
A beiktatást megelőző napon, vagy is sz. Mihály hava 21ikén a fentisztelt fő Méltóságok, Ő Herczegségének Austriában a Lajtafolyó mellett helyezett pottendorfi várából délelőtti 11 óra után megindulván, déli 12 órára Vimpác helységbe megérkeztek, hol is mint Soprony vármegye határán, az ott rájuk várt megyebeli Küldöttség által rövid beszéddel fogadtattak; mellyre a fő Méltóságok kegyesen válaszolván, ugyan a Küldöttség kísértével Nagy-Höffleinba folytatták utjokat, hol az ottani fürdőház' teremében az oda már előre kirendelt Küldöttség által ismét megtiszteltetének, miután ezen megtiszteltetésre is a fő Mságok kegyes választ adtak, mind ketten a számukra rendelt mellékszobákban ünnepélyesen öltözködvén, a készen állott hat-lovas pompás hintóba beültek s onnan a szőlőhegy közt a postauton, a Kis-Höffleinon keresztül a kismartoni hegyre vivő uton a vár' vaskapujáig, s a mellett a vámház felé eltérvén balra a kir. város' kertei alatt a város' kapuján által a közép utcán egyenest a várpiacra történt a menetel, következő sorban:

A menet' sorát a megyei hadnagy 12 lovas katonával nyitá-meg, ezt követé ns. Soprony városa fegyveres gyalog polgársága török muzsikával; ezek után ment több urasági diszes hintó fényes öltözetű Uraságokkal, továbbá a formaruhában (vörös nadrág s kék attila-dolmányban) s fegyverben kiállott megyei lovas Banderium első osztálya lobogó zászlóval, 16 trombitással, mélt. Tolnai gróf Festetics Vince Ő Nagysága vezérlete alatt; ezeket követé nemzeti diszes ruhába öltözött több Nemes lovag délczeg paripákon, kik között Ő Hgségének nagy reményű fia – Esterházy Miklós herceg is lovagolt; – azután következtek ünnepi ruhában Ő Hgségének udvari szolgálói és házi tisztjei gyalog, kik közt négy különös szépségű paripa vezetett czimeres csótárokkal, mindegyik kétkét lovász által; – ezeket követék a fő Mgek hat-lovas ragyogó hintóban, mellyet még más három pompás hintó követett; – ezek után ment a ns. lovas Banderium második osztálya Niczky Sándor al-jegyző ur vezérlése alatt, s sz. k. Rust városának gyalog polgársága; a sort befejezé sz. k. Soprony város' lovas polgárainak csapata.

Sorban a tömérdek nép öröm-kiáltozásai, harangzugás, s álgyudurrogások közt folytatván utjokat, midőn a kismartoni városház elibeérkeztek a fő Mságok, ott a kiállitva volt fegyveres polgárság előtt a városi tanács által megtiszteltettek, ezen menettel a vársikra érkeztvén, a hadnagy katonáival a vár' jobb szárnyához rendbe helyezé magát, jobbjára csatlakozzék sz. kir. Soprony város polgársága; az ezeket követő Uraságok hintóikbul a várudvarban kiszállván, hintaik a kerten keresztül beszállitatusuk helyére igazittattak el, a ns. banderisták első osztálya szemközt a várnak az őrálló épület' huzatjában állván várták be a fő Mgeket, kik udvari kíséretjökkel a várba érven, 265tündöklő hintaikkal kiszállottak, s az e' végre a vár udvarára rendelt fényes Küldöttség által számtalan „éljen” kiáltásokkal fogadtattak, kiknek a fő Mgek szinte nyájas feleletet adtak. Mely után bemutatott Ő Hgségének a megyebeli tiszti-kar, s mind a két fő Méltóság a

szomszéd s távolabbi ts. ns. Megyék fényes Küldöttséginek tisztelkedésit elfogadta; Ő Hgsége pedig a ns. lovagok kíséretében a vár-téren kiállított ns. banderium megtekintésére lovagolt ki, s azoknak miatta tett fáradozásait érzékenyen megköszönte. Ezek végeztével a vársikra kiállítva volt fegyveres nemesség és polgárság eloszolván, a fő Mtságok a többi urasággal együtt a vár kisebb teremében készített vendégséghez ültek, béalkonyatkor a vártér égő fáklyák s lámpákkal kivilágosítva levén, ott Ő Hgségének jobbágyai közül kiválasztott személyek, magyarok, horvátok és németek mind külön kerületekben, és külön muzsika szerint táncoltak, kiket a vendégek a várból nézegettek. Esti 9 órakor kezdődött az e' végre felállított nagy deszka-épületben a dunántuli színész társaság által előadott nemzeti darab, mellyet a fő Mságok is személyes jelenlétökkel diszesítettek.

Vimpác (Wimpassing) az ünnepek első színhelye

Más nap, vagy is sz. Mihály hava 22 ikén reggeli 8 1/2 órakor a ns. banderisták, nem különben sz. k. Soprony, Kismarton és Rust városok polgári formaruhában hangszereikkel a vártéren magokat elhelyezvén, 9 órakor kezdődött a vár nagyobb teremében a megye Rendeinek közgyűlése, mellyől kinevezett Küldöttség által a fő Mságok a gyülekezeten való megjelenésre illő tisztelettel megkéretvén, a palota' ajtajánál mindkettő ujjal egy más Küldöttség által tisztelték meg, s azok által a gyűlésbe számtalan „éljen!” kiáltás közt kísértetett be. – A palota' egyik oldalán készített magasb helyet, valamint a nagy terem két végén levő karzatokat a dámák részint nemzeti öltözetben, nem különben több idegen udvar' követe foglalták el, s onnan nézték a valóban fényes gyülekezetet.

A gyűlést n. m.' királyi Biztos ur Ő Exeja, tiszta magyarságu s egész Ország előtt isméretes ékes beszédével nyitotta meg, mellyben dicsőségesen országoló legkegyelmesb Urunk és Királyunknak mingyárt beszéde' kezdetével lett különösen arról is emlékeztetésénél, hogy 1791ik évben a mostani Hgnek, boldogult nagyatyja béiktatásakor Urunk s Királyunk, mint akkori Korona-örökös jelen volt, a számtalan „éljen” kiáltások hangjával egész palota eltelt. – Ezen beszéd közben a felséges kinevező levél felolvastatván, s

Főispán Ur Ő Hsége a hitet letevén, n. m. kir. Biztos ur által ő Felsége nevével s hatalmával főispáni tisztébe vezetett, s így jeles tulajdonai s érdem-teljes legfelsőbb szolgáltatója által 266múltán megérdemlett Főispáni székét elfoglalta, mellyben ősi szokás szerint a megye négy főbírája által sok „éljen” kiáltás harsogása és álgyudurrogás közt háromszor fölemeltetett.

Kir Biztos ur ékes-szólásának számtalan „éljen” kiáltással lett befejeztével Ő Hgsége mint már beiktatott fő kormányzó egy valóban fontos és lelkes beszédet tartva, mellyet igaz szivből eredett örömkialtások többször félben szakasztottak; – a beszédre a megyebeli Karok és Rendek nevében mságos Juranics Antal győri megyés püspök ő nsga velős beszéddel, ennek végeztével szinte a Karok és Rendek, ugy a megyebéli Tisztviselők nevében ts. Konkoly László 2dik alispán és Högyész Pál főjegyző urak tisztelték meg beszédekkel a Főmságokat, s a jelen volt számos uri vendégnek több ns. vármegye nagy-érdemü Küldöttinek ez ünneplésre tett megaláztaért szives köszönetjüket jelenték ki.

Ezen beszédek után némely köz tárgyak’ elővételével, ugy a ns. megyék küldöttinek, a több méltóságnak táblabírákká lett kineveztetésével uralkodó Fejedelmünkért, ifjabb koronás Királyunkért, az egész austriai uralkodó Házért, n. mgu. kir. Biztosért, a fő msgu. Főispán urért, a kegyelmes Hgaszszonyért, ifju Miklós hgért tett számtalan „éljen!” kiáltás után a gyűlés eloszlott.

Ennek végeztével a fő Mságok több diszes hinón s a ns. banderisták kíséretében ugyszint az egybe gyült Karok és Rendek is a kismartoni hegyen levő templomba költöztek ünnepileg, hol m Juranics Antal győri megyés püspök ur ő Főlségének koronás Királyunknak, az egész uralkodó Háznak, királyi biztos Ő Excájának, szeretve tisztelt fő mságu örökös Főispánunkat s dicső nemzetségének hosszu s boldog életökért a királyok’ Királyához nyújtá be áldozatát; – melly isteni szolgálat alatt a benlevők buzgolkodását számtalan álgyulövés jelenté.

Négy órakor kezdődött a nagy teremben s a mellette levő kisebb palotában, melly nagy bolthajtások által egygyé tetetett, két száz személyre gazdagon terített asztalokon a hgi vendégség, hol az egyik karzaton Vasa gyalog ezredének híres hangászái, másik karzaton pedig mindenektől kedvelt Strausz hangászkará váltakozva mulatták a vendégeket, s közben-közben Főispán Ő Hgsége is a n. mgu. kir. Biztos ur, a főlséges uralkodó Király, Királyné, ifjabb királyfi Felségek, a Haza Nádora s többi uri vendég hosszas életiért, a Karok és Rendek részéről viszont n. mgu. királyi Biztos és Ő Hgsége örökös Főispán ur egészségiért örömpoharak üritettek, mellyeket álgyudurrogások viszonoztak.

A többi Nemesség, ugy a ns. banderisták részint Nagy Höffleinban, részint a kismartoni fogadóban illetőleg vendégeltettek meg.

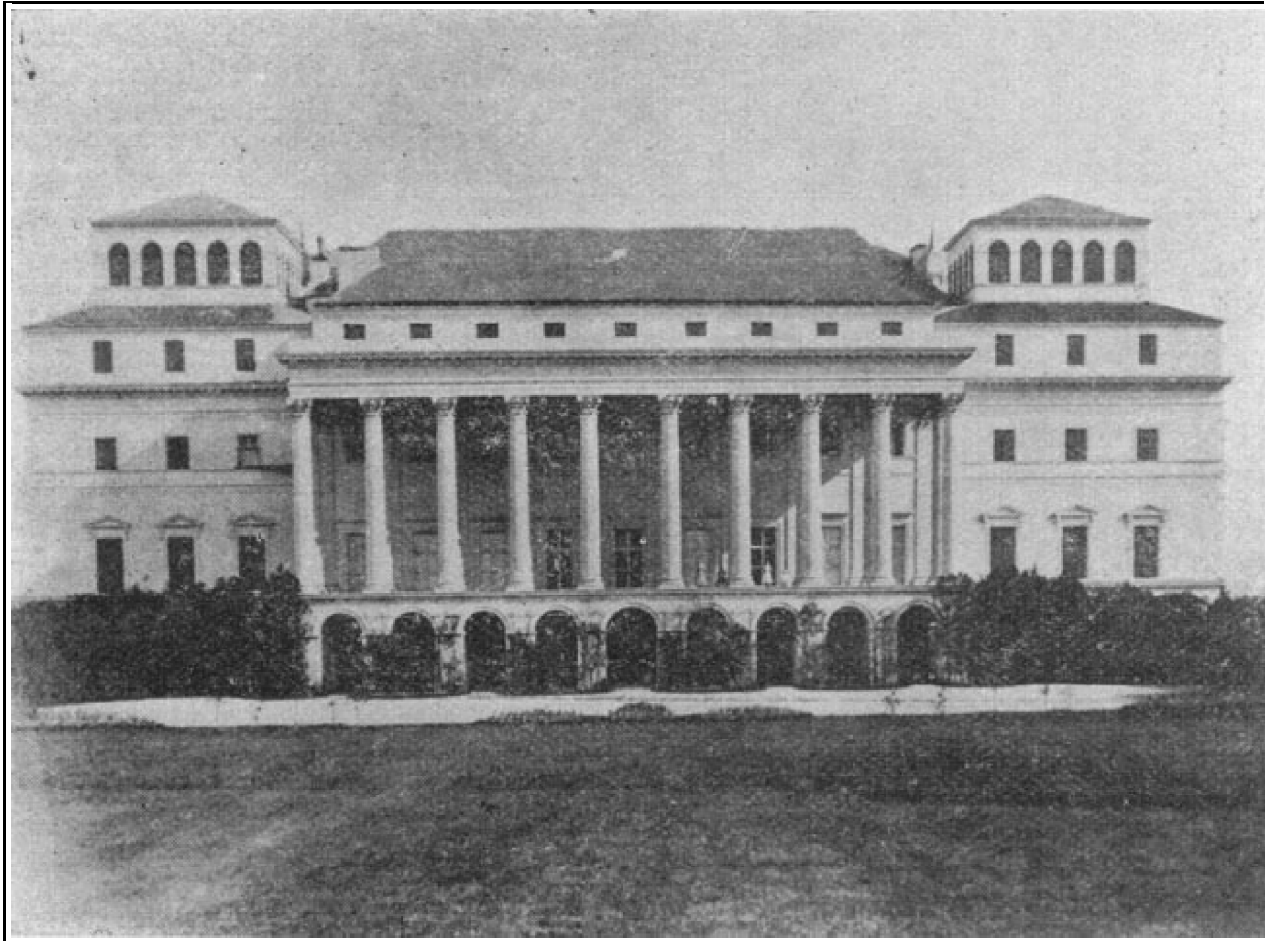
A nép számára ökör süttetett, s bor is folyasztatott.

Estve hét órakor, kezdődött a várkert fényes kivilágittatása, hol egy hegytetőn általfénylő nagybetűkkel olvashatók voltak ezen minden rendü lakos előtt legörvendetesb nevek: „Ferencz – Karolina” – ugyan a kert nagy tókörnycék is égő fáklyákkal s mécsekkal kivilágítva levén, ott pompás tűzijáték adatott.

Esti 10 órakor nyitattott meg Ő Hgsége által a vár nagy teremében adatott fényes táncmulatság, nemzeti öltözetben, hol Ő Hgsége, s a kegyelmes Hgasszony minden vendége iránt különös leereszkedéssel s legnagyobb nyájassággal viseltettek.

E’ szerint fejeztetett be Soprony megyének ezen örömunnepe, melly mindan lakosainak szivébe irthatlanul van vésve, s előttük, mind a beiktató, mind a beiktatott két Főmságokra nézve elfelejthetlen marad.”

Külön kell foglalkoznunk az események felsorolása között említett színelőadással, amely „Esti 9 órakor kezdődött az e' végre a' várkertben felállított nagy deszkaépületben a' dunántúli színész társaság által előadott nemzeti darab, melyet a' fő Mságok is személyes jelenlétükkel diszitettek.” A Honművész híradásából tudjuk, hogy Kotzebue darabját adták elő. „Berekeszté e' napot a' magyar színésztársaságnak (Horváth igazgatása alatt) előadott mutatványa (Béla futása) a' hercegi kertben e' czélra különösen felállított sátorban, mellyhez a' Bécsből jött híres Straussnak hangász-kara játszott.” Petrik Géza: Magyarország bibliográfiája szerint fordításban már korábban is szerepelt műsoron: „Béla futása énekei. Leg első nemzeti opera, elő adatott Budán a város játék-szinébe 1826. Aug. 4. és 27. napjain. (8r) Pest, 1826. Ny. Landerer [267](#)Anna bet.” Eredeti, német nyelven 1825-ben már előadták Sopronban is.

A kismartoni Esterházy-kastély. Az oszlopok mögött van a díszterem. Adorján A. felvétele

A Dunántúli Színjászó Társaság megalakulásának Sopron színháztörténetéhez kapcsolódó adatai miatt meg kell még említenünk, hogy – mint Bayer írja – a Horváth József és Komlósy Ferenc igazgatása alatt álló Dunántúlon működő vándor színjászó társaságot Vas megye 1828. évi közgyűlésén nevezte el „Dunántúli Színjászó Társaság”-nak. Ezen „közintézménynek gyámolítására és állandó lábra állítására” felkérték Győr, Somogy, Sopron, Veszprém és Zala megye vezetőségét. „Így létesült az első nagyobb megyei szövetkezet” – állapítja meg Bayer. „1831. elejével Kisfaludy Sándor vetette magát közbe Vas- és Zala megyéknél, hogy a füredi színház fölállítását biztosítsa; másrészt 1831 május 15-én hozták

Kis-Czellnen (hova meghívták Sopron, Győr, Zala és Veszprém vármegyéket) azon az 1828-ikénél nem kevésbé fontos határozatot, mely szerint a társulat főigazgatójává és gondnokává Kisfaludy Sándort tették és rendes benső szerződés által társaságos szövetség szerint Komlóssy Ferenc igazgatása alatt állandósították a Dunántúli Színjátszó Társaságot.” (Bayer i. m. I. 588–589. l.) Egyike volt az a legjobb vidéki színtársulatoknak, fölötte csupán a kassai állott. Tagjai közt ott vannak Balogh Isván, Hubenay, Komlóssy, Lendvay Márton, Pozsgai, Tóth István, Komlóssyné, Lendvayné Hivatal Anikó. Bizonyos, hogy a színelőadás csak növelte az Esterházy-ünnepség fényét.¹⁽¹⁷⁸⁾

268 Az Esterházy ünnepségeknek világszerte nagy híre volt, fényükből nem egy sugár vetődött szét Európában is, a frankfurti császárkoronázásakor, 1765-ben Goethe is megcsodálta és naplójában megörökítette élményét az Esterházy-szállás tündérvilágáról. A 19. század közepén cári koronázásakor a cikkben szereplő Esterházy Pál vakította el pompás udvartartásával az oroszokat. A világ főrangú Mekkaként zárandokoltak Eszterházára és Kismartonba megbámulni a csodálatos fényt. És a magyar kortársak? Büszkélkedtek, hogy Európa szeme idefigyel. Hogy a fényűzés mögött mi van, a jobbágyok verejtékes munkája, utolsó erejük kizsárolása, arra nem is gondoltak. Nemcsak a fenn közölt dicshimnuszok, de még józanabb íróink ajkáról is csak hasonló lelkes hangok szólalnak meg, po. Bessenyei az Esterházy vigasságok c. leíró versét 1772-ben ezzel fejezi be: „Igy bosszulta magát a Magyar tisztesség, Tsudálván pompáját a Bétsi fényesség.” Elvéve azért megszólal a megfelelő bíráló. Péczely József a Minden Gyűjtemény szerkesztője 1790-ben írja, hogy az eszterházi kastély helyett a rengeteg pénzt inkább a magyar tudományok akadémia létesítésére szánta volna a herceg.²⁽¹⁷⁹⁾

Frankenburg Adolf éppen a beiktatásról ír önéletrajzában eléggé kesernyésen: „Hat hónappal később jelen voltam Pál herceg beiktatási ünnepélyénél is, midőn ő uradalmi kormányát átvette. Szintoly fénnel ment ez végbe, mint apja temetési pompája. Fogadtatása egy birodalmában körutat tevő királyéhoz hasonlított. Megvoltak a diadalkapuk, harangzugások, virághintések, dandárok, üdvözlő beszédek, taraczkdurrogások, dobpergések, az obligát „vivát”-ok s a báméskodó népcsoportok. Csak a hivatalos ujságírók meg az udvari festészek hiányzottak, hogy e hódolati jeleneteket ecsettel és írónnal megörökítsék. Legalább kiáltó ellentétet képezhettek volna azon hümaradt kis sereghez, mely harminckét évvel utánna a herceg holt testét minden nagyobb pompa nélkül csendes nyugalomra kísérte.” Kár, hogy Frankenburg nem fejtette ki, mi volt a szegényes temetés oka.³⁽¹⁸⁰⁾ Az 1868-ban megjelent könyv idejében ez közismert volt: az oktan pazarlás vége az lett, hogy az 1834-ben a királyi pompát is felülmúló fénnel beiktatott herceg egész birodalmát bírói zár alá vették. A fény kilobbant...⁴⁽¹⁸¹⁾

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Mikó Sándor: A lozsi iskola a XIX. század végéig

269 Mikó Sándor: A lozsi iskola a XIX. század végéig

Békefi Remig „A népoktatás története Magyarországon 1540-ig” című munkájában biztosra veszi, hogy már az Árpádok alatt is voltak népiskolák a plébániai székhelyeken, bár – természetesen – nem mindenütt. Ámde ezekről nem maradt fenn okleveles bizonyíték. Viszont okmányokkal is bizonyítja, hogy országszerte voltak már a XIV–XV. században a falusi plébániai székhelyeken iskolák.¹⁽¹⁸²⁾ Egy másik könyvében Oláh Miklósnak a nagyszombati zsinaton (1561) elhangzott beszédét idézi, amelyben az ország prímása annak a kívánságának ad hangot, hogy lehetőleg minden plébániának legyen iskolamestere, kinek megélhetéséről az illetékes helységek gondoskodjanak.²⁽¹⁸³⁾ A XVII. század vezető főpapjai, Forgách Ferenc és Pázmány

Péter szintén pártfogolták az elemi népoktatást.

A közoktatás azonban, különösen elemi fokon, még a XVIII. században is szomorú képet mutat. Ennek oka, hogy az egész iskoláügy a török háborúk, belső viszályok és a bécsi kormány nemtörődomsége következtében nélkülözi az egységes szervezést, így az iskolák állapota országszerte siralmas képet mutat. Talán Sopron megye a kivétel ez alól, mert a fennmaradt dokumentumok alapján arra következtethetünk, hogy a megye közoktatása az átlagosnál sokkal magasabb. A XIX. század már kedvezőbb állapotot mutat az iskolák életéről és a tanítók helyzetéről. Ennek ékes bizonyítékai a Kánoni Látogatások (Visitatio canonica)³⁽¹⁸⁴⁾ és a magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár jegyzőkönyvei. Ezek alapján igyekszem kimutatni, miként alakult az iskolai oktatás Lozson a XX. századig. Természetesen a fejlődés más helységeknél is megvolt, amit adatokkal is bizonyítok.

Payr Sándor megállapítása szerint a mezővárosok közül Fertőszentmiklós és Lövő mellett Lozsnak volt legrégebbi iskolája.⁴⁽¹⁸⁵⁾ Indulásának idejét nem tudjuk, de itt tanulta az elemi ismereteket Loosy Imre, az LIV. esztergomi érsek, aki 1580-ban itt született. Minden valószínűség szerint jó tanítójuk lehetett, mert Maróthy Mihály lozsi köznemes kéri a csepregi evangélikus senior lelkészt, hogy míg „igaz vallású és jó tudományú” prédikátort nem kapnak, „az itt való Schola Mester hadd olvassa az mi gyülekezetünkben Vasárnap az Postillát”.⁵⁽¹⁸⁶⁾

Az iskola ekkor az evangélikusok kezén volt. 1645-ben, a linzi békekötés után az újra katalizált földesúr, Viczay Ádám elvette az evangélikusoktól az iskolát és a katolikus plébánosra bízta vezetését. Ez az állapot rövid ideig tartott, mert 1646. november 14-től ismét evangélikus tanító oktatott benne.⁶⁽¹⁸⁷⁾ Egyébként a katolikusok száma elenyésző volt ekkor. Mindössze 5 egész telkes, 4 fél telkes, és 15 zsellér család fizetett párbért a katolikus papnak.⁷⁽¹⁸⁸⁾ Viczay nyomására lassanként a városka lakossága visszatért régi hitére és az ötvenes évek végén az iskola újra a katolikusoké lett. 1660-ban az utolsó evangélikus lelkész is eltávozott. Erre utal a locsmánci főesperesség kánoni látogatásáról 1663-ban felvett jegyzőkönyv, mely szerint a mezőváros lakói magyarok, katolikus ludimagisterjük van, egyébként a lakók is mind katolikusok.⁸⁽¹⁸⁹⁾

A tanulók létszámáról azonban csak az 1776-iki visitatio tesz említést. Ebből kiviláglik, hogy a locsmánci főesperesség alsó területének 42 iskolája közül 2/5 részének nincs több mint 10 tanulója, de mellettük népes iskolák is működnek. Fertőszentmiklóson 68-an, Nagylozson 48-an, Nagycenken és Sopronkövesden 40-en, Lövőn 32-en, Peresztegen pedig 39-en ismerkedtek az írás-olvasás és számolás elemeivel.⁹⁽¹⁹⁰⁾ A lozsi iskola látogatottsága ²⁷⁰a XIX. században sem csökkent. 1855-ben 1187 lakos közül 120-an jártak iskolába. Ugyanekkor Nagycenken 130, Sopronkövesden pedig 140 tanuló volt.¹⁰⁽¹⁹¹⁾ A sopron megyei iskolatanács 1873. évi jelentése alapján Lozson a tankötelezettek száma 6–12 éves korig 179. Ebből 85 fiú, 87 leány. A 12–15 évesek közül 40 fiú, 40 pedig leány, akik hetenként egy napon ismétlőiskolai oktatásban vesznek részt. A tankötelezettek közül mindennapi iskolában 64 fiú és 66 leány tanul. Összesen 130. Az oktatásokon a fiúk és leányok együtt voltak. A tanító Beödy Ferenc, aki „habilitációs okmányát a győri preparandiában nyerte el.” Egyúttal ő volt a mezőváros jegyzője és a templom orgonistája is.¹¹⁽¹⁹²⁾ A tanulói létszám állandóan emelkedik. 1893-ban a győri püspök megbízottja látogatása alkalmával kifogásolta, hogy Lozson az iskola nem felel meg a legújabb törvényeknek, mert 173 elemi tanulónak egyetlen osztálya és egy tanítója van. Ugyanebben az évben a lozsiak a nagycenkiek példájára, ahol már 1875-ben volt segédtanító, Finta Pál személyében másodtanítót választottak.¹²⁽¹⁹³⁾ Egyébként a püspöki vizitátor már 1832-ben is emelt kifogást az iskola épülete ellen, amely ekkor is kicsiny és rossz volt. Jelentésében azt olvassuk, hogy a lozsi plébánia hívei belátják, hogy szükséges egy nagyobb épület, és készek is az építésre ott, ahol a „fundust az Illustiris uraság” kijelöli. Továbbá azt is elismerik, hogy az

iskola építése és karbantartása egyedül a közösség kötelessége.¹³⁽¹⁹⁴⁾ Az új iskola felépítésére azonban a bécsi udvar elnyomó politikája miatt 1864-ig kellett várni. Ekkor emelték iskola céljára azt az épületet, amely ma pedagógus-lakás. A szemléltető eszközöket is gyarapították. A leltárba tartozott 1 fali olvasótábla, 1 földgömb, 1 Magyarország fal térképe, 1 Európa térképe, 1 természetrajzi ábra, 1 számológép.¹⁴⁽¹⁹⁵⁾ A század végén még egy tanteremmel bővítették ezt az épületet, amely 1912. szeptember 1-ig szolgálta a közoktatás ügyét Nagylozson.

Mint fentebb láttuk, a tanító több mesterséggel is foglalkozott. Éppen ezért a jövedelme sokféle mellékes és bizonytalan díjból tevődött össze. Az evangélikus mesternek évente 25 forintot fizettek. Két hold szántóföldje is volt. A kastélyban az urak asztalánál étkezett. A virrasztásért pedig úgy fizették, ahogy megalkudott. A temetésért két tál ételt, egy kenyeret és bort adtak neki.¹⁵⁽¹⁹⁶⁾ A katolikus ludimagisternek 1773-ban paraszti háza volt kert nélkül. A rétet, amelyet kapott, csak minden második évben használhatta. Másfél hold szántóföldjét szintén két évenként vethette be és arathatta le. A vetési és aratási munkákat a lakosok végezték. Pénzbeli fizetése felemelkedhetett 40 forintig.¹⁶⁽¹⁹⁷⁾

A locsmándi főesperesség területén 1733-ban átlagban 30–40 forintos évi jövedelme volt a tanítónak. A század második felében ez a dotáció nagyobbodott. A főforrás a birtok, párbér, stóla, tanítás és jegyzőség díja volt. A párbért rendszerint a lakók vagyona alapján határozták meg. Így Lozson 1766-ban az egész telkes jobbágy 25 dénárt s 1/8 mérő búzát, a féltelkesek 20 dénárt s 1/8 mérő rozsot, a zsellérek 15, az özvegyek pedig 10 dénárt fizettek.¹⁷⁽¹⁹⁸⁾ 1832-ben pedig így alakult a tanító jövedelme:

„1. Göbötse-n három hold az ut mellett Kiss János földje mellett.

2. Kurta hegy alatt egy hold Kardos József özvegyének földje mellett.

3. Felső malomnál a plébános földje mellett két hold.

4. Kelemete dülőben Ovárdits József földje mellett három hold. Rétje is van a plébános rétje mellett 1/8 kaszás. Mindenegyves földesgazdától kap 1/14 méretre búzát, s mindegyik zsellértől ugyanannyi rozsot. A harangozásért pedig minden háztól egy cipó kenyeret kap. A ²⁷¹gyermek tanításáért kap évente 40 forintot. Az iskolaterem fűtéséért a közösségtől kap 100 csomó rőzsét. Stólakepen kap kereszteléskor 6 fillért, a templomba való bevezetésért 6 fillért, a jegyesek kihirdetésekor 7 fillért, a temetéskor 13 fillért. Szüretkor a ludimagister kap a lozsiaktól minden szőlő után 2 media mustot, az idegenektől pedig 1 media mustot.”¹⁸⁽¹⁹⁹⁾ A század végén 1893-ban pedig a jegyzőségi járandóságon kívül 229 forintot kapott a tanításért. Ugyanakkor a pinnyei tanítónak 215 forintot, az ebergőcinek pedig 109 forintot fizettek.¹⁹⁽²⁰⁰⁾

Arról nincs pontos tudomásunk, milyen jövedelmet biztosított a jegyzőség. De hogy a lozsi tanítónak sok mellékes elfoglaltsága volt időnként, azt az 1766. évi visitatio is megjegyzi, mely szerint „a lozsi tanító egyéb elfoglaltságok miatt hanyagul tanít.”

A lozsi iskola és tanító munkájának eredménye nem szigetelődött a mezőváros határai közé, mert kerültek ki innen olyan tanulók, akik országos hírnévre tettek szert. Mint már említettem, itt tanulta meg a betűvetés elemeit Loosy Imre, Pázmány Péter után Magyarország prímása. Loosy mint egri püspök 1635-ben követségben járt Lengyelországban az elzálogosított magyar városok visszaváltása végett.²⁰⁽²⁰¹⁾ Innen való Lósy János deák is, Wittnyédi István alumnusa, aki 1659-ben Eberhard württembergi hercegnél járt követségben a magyar stipendium ügyében.²¹⁽²⁰²⁾

A XVIII. században is adott ismert embert az országnak a lozsi iskola. Pupikoffer Ágoston volt ez, aki

előbb a nagyszombati, majd a budai egyetemen tanította az esztétikát. Munkáit külföldön is ismerték.²²⁽²⁰³⁾ Itt született Berzay Elek tanár, akinek tudományos cikkei a Religio-ban jelentek meg, 1852-ben pedig Latin gyakorlatok c. munkája tette nevét ismertté.²³⁽²⁰⁴⁾ Ebben a városkában láttak napvilágot a XIX. században Kőfalvi (Köffler) Vidor premontrei tanár, továbbá Farkas Irén és Saly Brunó bencések.

Végül említést kell tenni a kastélyban folyó oktatásról is. A földesúr gyermeke nem járt a mezőváros iskolájába a parasztyerekekkel együtt. A Viczay család külön nevelőt tartott, amikor erre szükség volt. A krónika két ismert névről tesz említést, 1643 előtt Semptei Benedek volt Viczay fiának nevelője, aki innen Légrádra került lelkésznek. A XVIII. század végén az akkori földesúr, Viczay Mihály fiának magyar neveltetést kívánt adni, és ezért meghívta a lozsi kastélyba Révai Miklóst, a legnagyobb magyar nyelvtudósok egyikét. Révai leköltözött Lozusra és pár nap múlva soproni születésű barátjának Paintner Mihálynak írt levelében így festi a lozsi életet: „Már a 4-ik napja, hogy a loósi csöndes életet kezdem élvezni. Nem fejezhetem ki szóval eléggé, mennyivel tartozom néked, ki engem a béke angyalához juttattál. Oly nyugalmas itt minden, hogy mintegy menyországhoz látszik hasonlítani”. A továbbiakban dicséri növendékének magyar érzelmeit, majd így fejezi be: „Comitellus meus etiam vos revertetur, recens est, studet diligenter, totus Hungarum spirat, mindent kardra akar felhányi, az mi nem Magyar. Jó tüz!”²⁴⁽²⁰⁵⁾ Hanem hát a cselédség! Az ingerlékeny Révay hamarosan összetűzött velük. Mindamellett Révay szívesen állandósította volna lakóhelyét Lozson, de az uraság nem biztosította róla, hogy állása állandó marad. Nagy öröme volt mégis Lozson. Itt ismerkedett meg a legkorábbi magyar nyelvemlékkel, a Halotti Beszéddel. Alkalma nyílt eljutni Pozsonyba és ott az eredeti szöveget tanulmányozhatta. Azután Lozson bíbelődhetett a rejtelmes szavakon, po. az „isa” szón is. Fejtegetései azonban csak 1803-ban jelentek meg, mint a nyelvészeti emlék első tudományos feldolgozása ...

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Smidt Lajos: Bősárkány pusztulása 1849-ben

272 Smidt Lajos: Bősárkány pusztulása 1849-ben

A második világháború sok-sok átélt vagy tudomásunkra jutott rémsége közül azok a legmegrázóbbak, amikor ártatlan emberek estek áldozatul egyesek fékevesztett dühének, vad bosszújának. Ezt mutatja sok lerombolt falu és azok kiirtott népe. Egyes helyeken e rémségeknek nem emléket, hanem emlékeztető jelet is emeltek azóta (Leningrád, Coventry, Oradour stb.).

A történelem folyamán ez is, sajnos, ismétlődött tény. Az 1848–49-es szabadságharc idején egyik ilyen magyar falu, mely a szörnyű emberi düh és bosszú áldozata lett, Bősárkány Sopron megyében.

1849-ben Buda bevétele után a nagy győzelmet aratott honvéd seregek üldözték az ellenséget. Egy a harcban tevőlegesen résztvevő honvéd őrmester, dukai Takács Gyula ír erről gyermekeinek szóló leírásában: „...Ezen dicső küzdelem 's diadal után, a' foglyok nagy csapatokban lettek elkisérve földözlet alatt, nem tudom hová, 's mi már néhány nap mulva ismét fölfelé vezényeltettünk, és Sopron megyében az ellenség egy részét utól értük Csornán, de ott mi nem kerülhattünk tűzbe, a' főszerep huszárjainknak jutott, a' kik az Olaszorszából jött császár dragonyosokat, 's ulánusokat dicsőségesen megkaszabolták 's megfutamodtatták...”¹⁽²⁰⁶⁾

Tudjuk a szabadságharc azóta bőven feldolgozott történetéből, hogy a leírás megfelel a valóságnak. Az üldözött császári seregek vezérletét Wyss tábornok vette át, ki erősítésül kapott egy ezred ulánust Olaszországból, de a Csornánál 1849. június 13-án lezajlott csatát, melyben ellenfele a Klapka tábornok által Pápáról odarendelt Kmetty ezredes volt, elvesztette és maga is halálát lelte.

Az osztrák „hadi főparancsnok” Haynau tábornoszernagy főhadiszállásán Pozsonyban dühöngve vette tudomásul a csatavesztést, s kereste, hol bosszulhatná meg azt a gyűlölt magyarokon. Bosszújának áldozata Bősárkány, kis Sopron megyei falu lett, kiadta kegyetlen rendelkezését, mivel ez a falu is – mint minden magyar falu – a honvédek mellett áll, el kell pusztítani, szabad prédájául dobni a katonáknak s utána felgyújtani.

A megtorlást nem tartja titokban, hanem elretentő például külön hirdetményt tesz közzé. A hirdetménynek egy példánya szerint – melyet gyűjteményem őriz²⁽²⁰⁷⁾ – ezt írja:

Hirdetés

„Miatán Bő-Sárkány helység lakosai a néhai Wys tarigádnak a lázadók általi megtámadtásakor a cs. k. seregek – törvényes királyunk seregei – eránt ellenségesen viseltettek, s utóbbi időben ismételve tüzifegyverekkel ellátvák az általam rendelt átjárások helyreállításának erőszakosan ellene szegülének; ez országbeli lakosok lázadási garázda merényeiknek véget vetendő kényteleníttem a nevezett helységet, eléggé megérdemlett büntetésül, fölgyújtatni és megsemmisíttetni: a mi e parancs következtében f. hó 21-kén végre is hajtatek: csupán a templom marada intézett védelmi rendszabályok által a tüztől, zsákmányolástól és mindennemű illetlenségtől megova.

A midőn ezt intő például nyilvános tudomásra adom, fölhivom ez Ország minden becsületes lakosait, hogy ne csak minden a cs. k. seregek iránti ellenséges eljárástól tartózkodjanak, hanem királyuk zászlója köré, seregjeljenek s így erejekhez képest segédkezet nyujtsanak, e kárhozatos állapotnak véget vetni s az országnak az annyira szükséges békét megszerezni.

Hadi főszállásomon Pozsonyban, június 22-kén 1849.

Haynau báró,
cs. k. tábornoszernagy és hadi főparancsnok.”

U i r d e t é s.

Mintán Bő-Sárkány helység lakosai a néhai Wysz brigádnak a lázadók általi megtámadtatásakor a cs. k. seregek törvényes királyuk seregei — iránt ellenségesen viseltettek, s utóbbi időben ismételve tűzfegyverekkel ellátvák az általam rendelt átjárások helyreállításának erőszakosan ellene szegülének; ez országbeli lakosok lázadási garázdamerényeiknek véget vetendő kénytelenítettem a nevezett helységet, eléggé megérdemelt büntetésül, felgyújtatni és megsemmisíttetni: a mi e parancs következtében f. hó 21-kén végre is hajtatók: csupán a templom marada intézett védelmi rendszabályok által a tűztől, zsákmányolástól és mindennemű illetlenségtől megóva.

A midőn ezt intő például nyilvános tudomásra adom, föl hívom ez Ország minden becsületes lakosait hogy ne csak minden a cs. k. seregek iránti ellenséges eljárástól tartozkodjanak, hanem királyuk zászlója köré, seregeljének s így erejekhez képest segédkezet nyujtsanak, e kárhozatos állapotnak véget vetni s az országnak az annyira szükséges békét megszerezni.

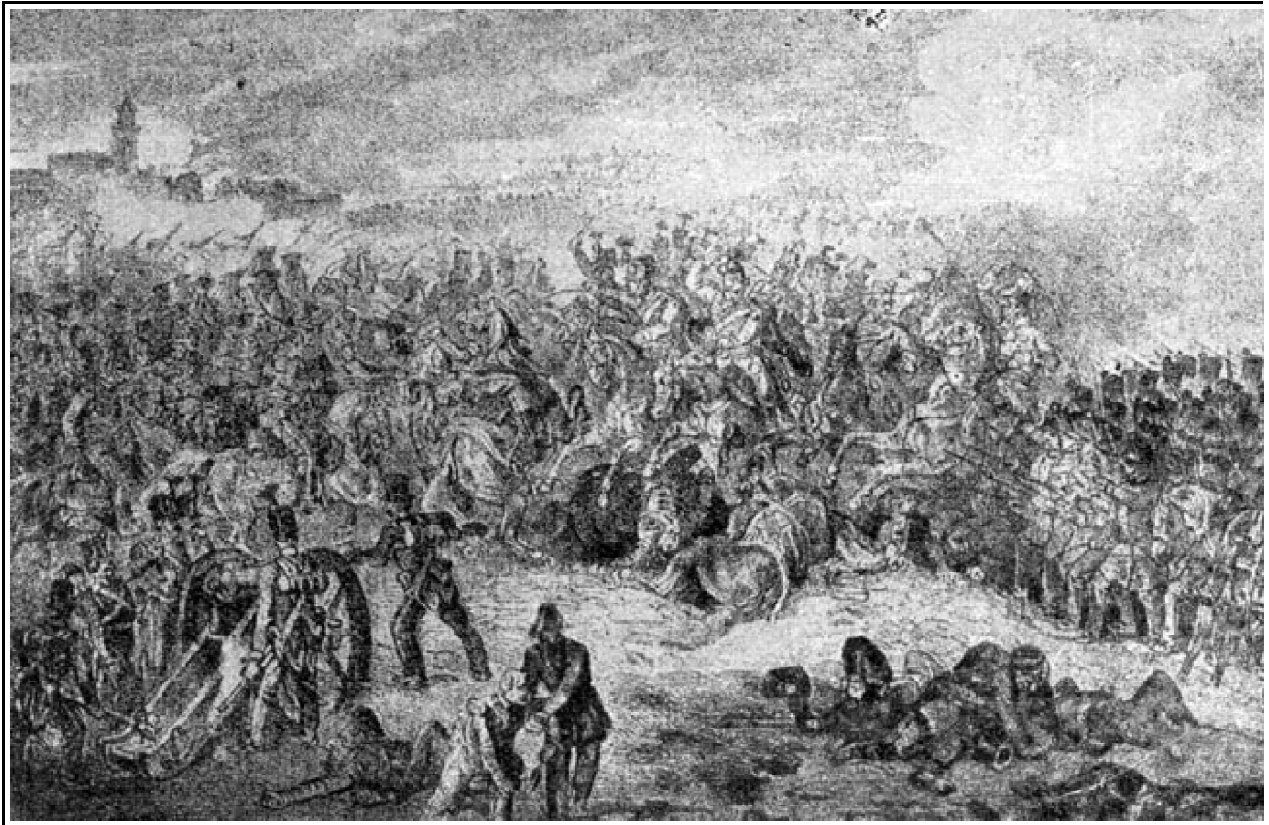
Hadi főszállásomon Pozsonyban, június 22-kén 1849.

Haynau báró,

cs. k. tábornagy és hadi főparancsnok.

274A szöveg elárulja, hogy a felgyújtáson kívül zsákmányolás és egyéb „illetlenségek” is kísérték a falu

elpusztítását, s ettől csak a templom maradt fent, semmi és senki más.

Egykorú színezett metszet a csornai csatáról

A bősárányi rk. plébánia egykorú anyakönyveiben – ha szűkszavúan is, a hivatalos irat rovatai miatt – találtunk utalást a szörnyű eseményre. Bizonyára a szűkszavú adatokat bejegyző plébános így is életével játszott, amikor ezt is fel merete jegyezni. Viszont a bejegyzések, melyek közül az első június 13-át tünteti fel időpontul, azt is bizonyítja, hogy már a csata napján megkezdődött a falu dülása és 21-e csak a hivatalos feldúlás napja.

A Protocollum II. Mortuorum³⁽²⁰⁸⁾ 73–74. oldalán a megjegyzés rovatban található:

Pünkösöd hava⁴⁽²⁰⁹⁾ 13.-a: Nyirő Mihály 51 éves gazda halálának bejegyzésénél: „a cs. katonáktól a kik a csornai ütközetből visszavonyodtak, agyonvagdaltatott”

Két bejegyzéssel alább: „Tóth János zsellér, Trénédl Anna férje, Major Ferenc gazda Német Erzsébet férje és Bucus Mihály lakó csizmadia mester Varga Erzsébet férje az első 68 éves, a második 35, a harmadik 25 éves a csornai ütközetből visszatérő cs. Katonáktól némely alaptalan gyanuból összefogdosztatván elhurcoltattak és a Német metszésen⁵⁽²¹⁰⁾ felől minden kérdés és ítélet nélkül agyonlövették.”

Szt. Jakab hava⁶⁽²¹¹⁾ 14. napján: Horváth Péter gazda 67 éves halála bejegyzésénél: „21.-ik juniusban történt a cs. Katonáság általi tűzvésszel az egész helységnek elpusztítása alkalmakor meg égvén ennek következtében halt meg.”⁷⁽²¹²⁾

Emlékezzünk a rémségekre és emlékeztessünk! Ne ismétlődjenek soha, sehol ilyen embertelen szörnyűség.

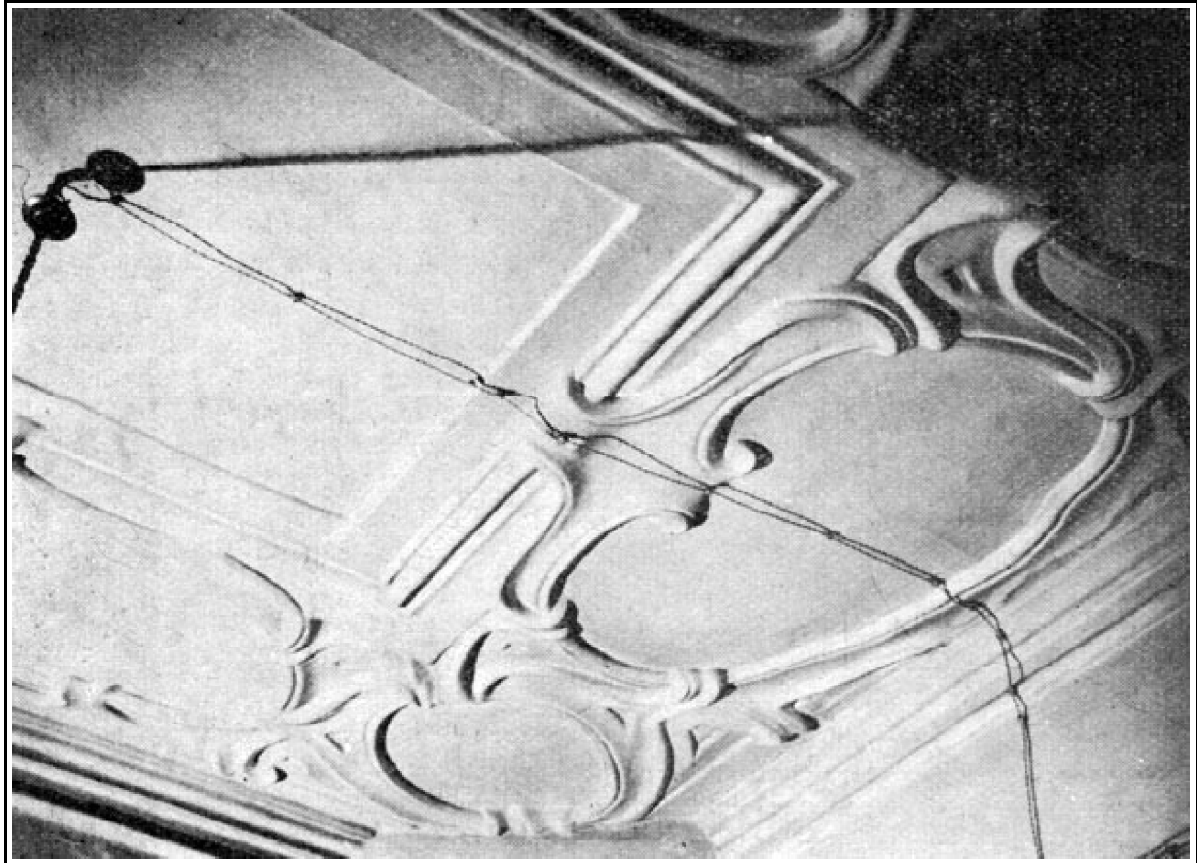
1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Liszt köszöntése Sopronból 1873-ban

275 Cs. E.: Liszt köszöntése Sopronból 1873-ban

Csak az újabb Liszt-irodalom ismeri a mester két legeslegelső nyilvános szereplésének színhelyét, azaz Badent és Kismartont, míg Sopron csak a mai Magyarország területén számíthat az első nyilvános bemutatkozás színhelyének 1820-ban. A mester is egyébként Sopront vallotta pályája első állomásának, épp azért furcsa, hogy mégis 1873-ban ünnepelte ország-világ a pályakezdés 50. éves fordulóját. Az első bécsi hangversenyt vették ti. alapul, így történt, hogy Budapesten is 1873-ban ünnepelték Lisztet; az ünnepségek november 8-án kezdődtek. Ugyanezen a napon a soproni tanácsházán is ülés volt, amelynek egyik pontját így örökíti meg a jegyzőkönyv:

„Elnöklő polgármester úrnak a fővárosban tartandó Liszt örömmünnepély alkalmával kelt indítványa folytán Liszt Ferencz, a világhírű zongoraművész hazánkfia s városunk diszpolgárának 50 éves örömmünnepélyéhez, a város közönsége nevében a legőszintébb szerencse kívánat s hazafiui üdvözlét fejezendő ki táviratilag.”

A sürgöny el is ment, mire november 11-én a tanácsülésen a következő bejegyzés olvasható: „Gróf Széchenyi urnak 10/11 kelt távirata, miszerint f. é. 3059. sz. alatt kelt s Liszt Ferenczhez intézett szerencse kívánást a nagy művész elfoglaltsága miatt annak nevében megköszöntetvén viszonztatik.” Erre a tanácsvégezés: „Örvendetes tudomásul szolgál.” A „tetik-tatik” mögött alig érezzük Liszt Sopront melegen szerető szívét, hisz még csak nem is maga írta a sürgönnyt, de hogy a fárasztó ünnepeltetés sem borította homályba ezt az érzést, mutatja, hogy félévvel később, 1874 februárjában városunkban jótékony célú hangversenyt adott.

Stukkó-mennyezet a Caesar-házban a 17. század végéről

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csepregi-Horváth E. János: Egy csepregi néphagyomány-gyűjtő emlékei

276 Csepregi-Horváth E. János: Egy csepregi néphagyomány-gyűjtő emlékei

A Magyar Nyelvőr 1873. és 1875. évfolyama több számában *Horváth János* tollából közlemények jelentek meg „csepregh”-i néprajzi gyűjtéséből.¹⁽²¹³⁾ A szerző egy odaválói gazdálkodó csizmadia mester joghallgató fia. Mint fiatal ember szenvedélyes író, soproni gimnazista korában iskolai pályadíjakat nyer, tanulmányai nyomtatásban megjelennek, későbbi életpályája során neves közigazgatási íróvá fejlődik és századunk eleje szövetkezeti szakirodalmának legtermékenyebb toll-forgatója lesz. Ekkor már a *Csepregi Horváth* nevet használja.²⁽²¹⁴⁾

Múlt századunkban a tudományos érdeklődés Csepreg mezőváros viszonyaira nem sok figyelmet fordított. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a helység eljelentéktelenedett. A középkori „oppidum”, vagy esetleg „civitas”, hol a XIII. és XIV. században Sopron vármegye gyakran ülésezett és látta a csehek ellen hadbaszállt Hunyadi János fegyvereit,³⁽²¹⁵⁾ majd a hitújítás korszakában zsinatolt, a múlt század vasútépítkezései alkalmával mellékvonalra szorult, és ennek következtében fejlődése lelassult, ellaposodott.

Nem csoda, hogy dicső múltja ellenére kikerült az érdeklődés homlokteréből.

1887-ben azonban jelentős lépés történik a mezőváros múltjának megismertetése érdekében. Megjelenik *Farkas Sándor* csepregi káplán, később bogyoszlói plébános „Csepreg mezőváros története” című munkája. Az azóta kiadott ismertetésekhez ez a mű nyújtott gazdag forrást, mert rögzítette és ezzel megmentette azt a levéltári anyagot, amely a község irattárában gondozatlanul hányódott. A könyv megjelenésének fő támogatója és Farkasnak kutatómunkájában segítőtársa ugyancsak az a *csepregi Horváth János* ügyvéd, aki már korábban kimutatta érdeklődését szülőföldje népe iránt.

Megemlékezései közt azt írja, gimnazista korában volt egy saját gyűjtésű daloskönyve, de azt kölcsönkérték tőle és többé nem került vissza hozzá. Mivel jó emlékezőképessége volt, felidézve magában némely szöveget, újra lejegyezte azokat. Valószínű, hogy e füzet bőven tartalmazott csepregi népdalokat. Számos emlékből következtetni lehet erre.

Nem csoda, hogy szívvel-lélekkel csatlakozott tehát a Magyar Nyelvőr néphagyomány-gyűjtő tevékenységéhez és serényen szedegetett adatokat szülőföldjén. E folyóirat három éven át dolgozótársaként tartja nyilván. Hogy vállalkozását mennyire komolyan vette, bizonyítja egy fennmaradt levélfogalmazványa, amely így szól: „Kárpáti Károly urnak mondja meg, (a címzettet nem ismerjük), hogy [277](#)ha Sopron megye egy szemernyivel sem járult a néphagyományok gyűjtéséhez, én részemről Sopron megyéből annyit tettem a Magyar Nyelvőr 73, 74, 75. évi folyamában, amennyivel eddig legalább képviselve volt a megye; sőt kivülem mások is járultak megyénkbel e gyűjtéshez.” Népirodalmi gyűjtőgető kedvtelésének azonban késő öregkoráig változatlanul hódolt. Hagyatékában szép anyagot adott át. Ez azonban sok esetben kétes értékű, mert szülőföldjéről a fővárosba szakadva, nem jegyezte fel a forrást, ahonnan merített és sok közismert dalt is felvett. Munkája tehát magán viseli a kedvtelő jelleget. Van azonban feljegyzései közt pár vers és adat, tájszavak, szólásmódok, szómagyarázatok, amelyek kétségtelenül csepregi vagy környékbeli eredetre utalnak. Mivel ez az anyag maholnap 100 éves múltra nyúlik vissza, bármily töredékes és hézagos, méltónak látszik megörökítésre, hiszen lehet, hogy a korszerűsödés már elsöpörte azokat épp úgy, mint rövid egy évtized alatt a népmeséket, amelyeket a szerző gyermekkorában hallott, de amelyekre 1870 körül senki sem emlékezett.

1875 után Pesten vert gyökeret. Felhagyott a szülőföld népirodalmi anyagának gyűjtésével, mert lekötöttsége másfelé szólította. Régebbről azonban fennmaradt pár morzsaszem. Ezek közzétételével már nem törődött, hiszen töredékek voltak, de gondosan elrakta feljegyzéseit és megőrizte azokat, mint kedves, hozzánőtt emlékeket. Hogy a kallódástól és enyészettől megmeneküljenek, soroljuk fel őket, hátha jó szolgálatot teszünk vele népünk szellemi néprajza történetének.

id. Storno Ferenc: Harkai típusok. (Kocsmáros, bíró, kovács)

Tájszavak és szómagyarázatok:

Rütyöke = derékig érő könnyű kabát. Gérnya = magas, igen sovány ember, talán vézna. Bakló = bojt. Respeg = távcső. Kopállít = diót héjaz. Gyuba = világosszőke hajú gyermek.⁴⁽²¹⁶⁾ Dicsák = horvát gyermek. Nekem is mondták, írja.⁵⁽²¹⁷⁾ Kuruglya = egy póznán, vagy karón kis deszka, amivel a befutott kemencéből a tüzet, vagy parazsat és hamut húzzák ki. A pékeknél is ezt használták. Lüllő = lejtő. Gyiszul = dörgöl. Iszkódik, eliszkódik = elsompolyog. Szaladó = kemény tészta, csírázott búzából készült tányérja és ebben lekvár töltelék. Kalinkó = fonott ²⁷⁸kalács menyegző alkalmára. Kerek alakú, két arasz átmérőjű. Dosztig = torkig (sokat zabál). A doszt horvát szó. A magyar azt hiszi, hogy ha idegen szót használ, az többet fejez ki, mintha magyart használna. Száraz étel = főtt tészta, mert általában a Dunántúlon a túrós csuszát nem ismerik, de a túrós metéltet sem fűrésztik zsírba, vajba. Zrukstéh! = mondják a lónak, amikor visszatolatják a szekeret. Elrontott német kifejezés. Maci = a lónak, csikónak kicsinyített, becéző neve. Csádé = levágott fa ága-boga. Görhes = betegség miatt sovány. Csahos = fecsegő. Bibaszt = nyomorult. Pizmaker = puskaműves (németből). Ekcemoncia = cók-mók, elszórt apró eszközök. Paszkonca = haszontalan, rongy ember. Vakog = lassan, betűzve olvas (fennhangon). Zeplin = szánon az a rész, amely a két talpat összefogja. Bászli = bémész. Kecel = négykézláb van, mozog. Pejg = pedig. Szekér = mind az ökrös, mind a lovas, ha nincs rugója, de a fedeles már szekérkocsi. Bajszer = a csepregi hegy egyik meredek lejtőjén levő keskeny szekérút, amelyről sok szekeres lefordult a mélybe, pedig nem éppen magas (szer, az utcának egyik és másik oldala). Fekete kapcás = az osztrák baka, mert fekete lábszárvédője volt, míg a magyar bakának elég volt szoros nadrágja (1870 körüli évekből).⁶⁽²¹⁸⁾

Szólásmondások:

Citera, fűrés, megvan az egész! = elhamarkodott dologról mondják.

Hetye, Börény, Simaháza, befér egy tarisznyába = kicsi falvak a csepregi járásban.

Parasztember, ha idegen őt letegezi, azt szokta mondani: Én nem őriztem vele disznókat!

A krinolin az 1860-as évek elején már a parasztlányok közt is kezdett tért hódítani, de hamarosan eltűnt. Abroncs-szoknyának nevezték, mert faabroncsot használtak váznak. Versek ezzel kapcsolatban :

*Ne sírjatok lányok,
lesz krinolin szoknyátok!*

Köszegről egy német változat:

*Krinolin, krinolin,
Steck der Teufel drin:
Holls der Kukuk hin!*

Lakodalmi rikkantás, midőn az esküvőről a menyasszonyházba visszatérnek:

*Aki minket meggyaláz,
pokolban lesz kanász!*

A kanászlegény kürtölésének szövege:

*Hajtsd ki kislány a disznódat,
mert különben itthon marad!*

Változatban:

*Hajtsd ki kislány a libákat,
hadd csókolom a lábadat!*

Népdalok:

*A csepregi határon
csősz leszek a nyáron.
Leterítem a subámat,
oda várom a rózsámat.*

*Ej, haj, nem bánom,
nekem is van virágom,
ej, haj, leszakasztom
a nyáron.*

*A nyáron, a nyáron,
jőjj el hozzám galambom,
te lész az én szép párom,
nem bánom.*

Megjegyzés: A „jöjj el” nem a mai trágár értelemben, hanem, hogy hozzá menni feleségül.

*Eszem adta kis barnája,
ki ne hajolna hozzája,
Magyarország a hazája,
azért piros az orcája,
Heje, huja, hajh!*

*Eszem adta kis szőkéje,
ki nem hajolna föléje,
se országa, se hazája,
azért piros az orcája,
Heje, huja, hajh!*

279 Dunántúli bordal. Csepregen hallotta:

*Ha majd jön az a keserű halál,
minket ő már készen talál,
csak somlait hozzon vele,
mi szívesen megyünk vele.
Három fehér szőlővessző,
meg egy fekete,
dicséressék az Úr Jézus
drágalátos szent neve!
Uram Jézus segíts meg,
ezt a kis bort igyuk meg!*

Dal, amelynek eredete kétséges, de általános elterjedtségnek örvendett, mert a magyar jellemet példázta:

*Természete a magyarnak,
hogya vele bánni tudnak,
az ingét is oda adja,
de a jussát el nem hagyja.*

Végül jegyezzük ide egy népdalt, amely azonban népdal formában szerkesztett *műdal*. Fialat korában ő írta Csepregen. Jellemző rá, mennyire foglalkoztatta az ilyen természetű anyag. Lelkében zsongtak a hazai dallamok.

Az én szeretőm

*Van nekem egy drága szeretőm,
aki nekem üdvöm, életem,
szeretem is én őt oly híven, oly nagyon,
száz évig, ha élek, el nem hagyom.*

*Szép ő, mint az égi ragyogás,
piros, mint a hajnal hasadás,
csókja mámorító, édes, mint a méz,
ég élvezet, ha ajkam belevész.*

*Szeme villog, képe, mint a tűz,
gondot senki úgy, mint ő nem űz,
gazdag is, van gyöngye nagyon sok,
nélküle már élni sem tudok.*

*Ki hát a szeretőm, kérditek talán,
azt mondhatom, hogy ő biz nem leány,
mert ő nem szívtelen, nem is csapodár,
az én szeretőm a borral telt pohár.*

Sopron, Gazda (Wieden) u. 28.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Győriványi Sándor: Fonóöv a Liszt Ferenc Múzeumban

280 Győriványi Sándor: Fonóöv a Liszt Ferenc Múzeumban

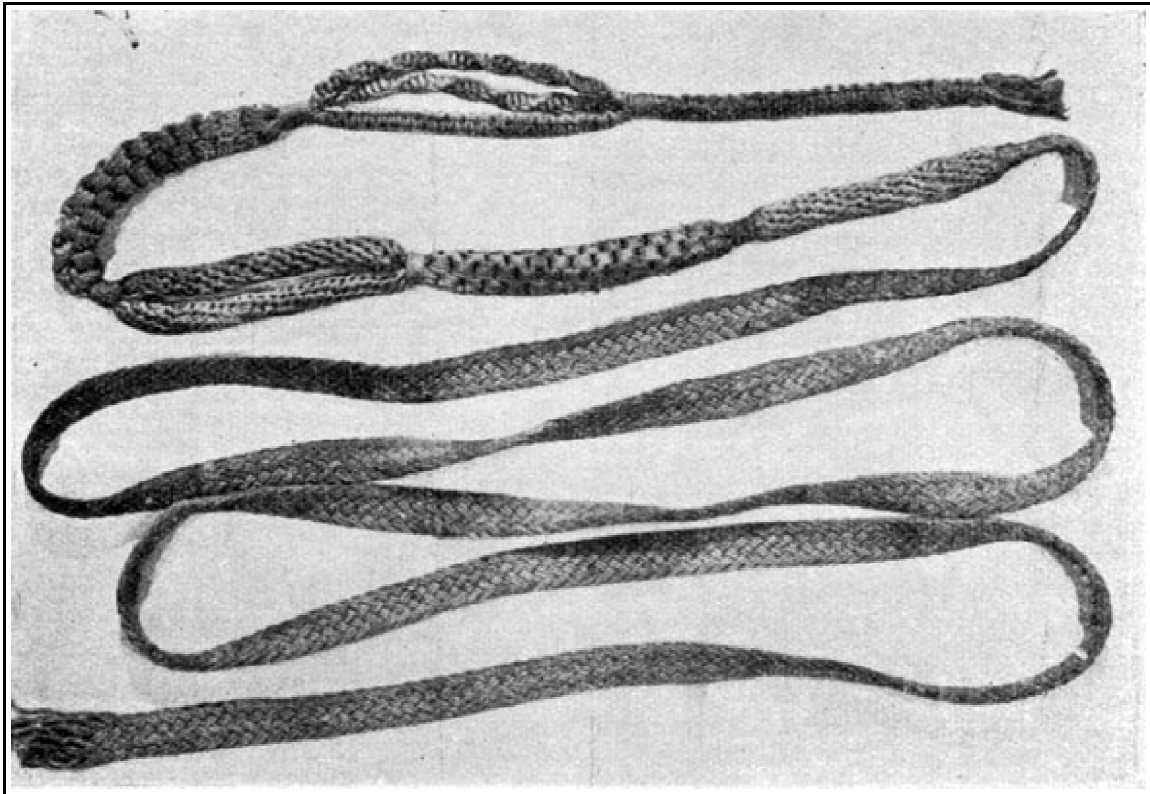
A Liszt Ferenc Múzeum Lábás-házi ipartörténeti gyűjteményének céhemlékeket őrző vitrinjében, kis terítőre helyezve fonóöv¹⁽²¹⁹⁾ látható. Mivel a remekbe készült fonóöv ma már ritka ipari emlék, s a kötélgyártó szakmában közvetlen praktikus célján kívül bizonyos szokásformák is kapcsolódtak hozzá, elhatároztuk, hogy utána járunk kissé eredetének, s megtudakoljuk, hogyan és honnan került a Múzeumba. Dr. Domonkos Ottó múzeumigazgató készségesen állt rendelkezésünkre, s értékes felvilágosításai nyomán kielégült kíváncsiságunk, fény derült mindarra, amit tudni akartunk.²⁽²²⁰⁾

A fonóöv a kötélgyártó kézműiparos által végzett legfontosabb művelet, a fonás egyik eszköze. A fonókötény felerősítésére szolgál. A gerebenezett kendert vagy kócot fonóköténybe helyezi fonáskor a kötélgyártó, kihúzza belőle egy keveset, „szemmé” pödri, s azt a fonókerék forgó horgára akasztja. Ezután lassan hátrálva a fonókötényből jobbkezelével egyenletesen és elrendezetten kihúzott rostokat a bal kezében tartott fonószűrbe vezeti, ahol az sodratot nyer. A fonókötény tehát a nyersanyag elrendezett³⁽²²¹⁾ tárolására szolgál, míg a fonóöv a kötény szakszerű felerősítését biztosítja. A köténynek és a fonóövnek is a szabatos munka érdekében a kötélgyártó alakjához kell igazodnia, hossza, nagysága annak testalkatától függ. Emiatt a kötélgyártó iparosnak a kötény és a fonóöv is mindig személyéhez kötött munkaeszköz, amit, bárhová veti a sors, magával visz.⁴⁽²²²⁾ A munka igényelte fonókötény és fonóöv nagyon egyszerű is lehet, a kötény egy térden alul, háton összeérő felül bújtatóval visszaszegett vászondarab, a fonóöv pedig egy kb. 3 méter hosszú egyik végén karikával, másik oldalán csomókkal ellátott zsinór. A karikán átbújtatott csomókkal történt ugyanis a derékra rögzítés.

A fonókötény és fonóöv fentebb leírt egyszerű funkcionális alakja a XX. században, napjainkban is a fogyó számú kötélgyártó kézművesnél általános. A korábbi századokban, a céhélet szokásaihoz kapcsolatosan kiállításuk sokkal több igényt tételezett tel. A kötény ugyan általában egyszerű kékfestett pamutvászon darab volt, amelyet a Nyírségben néha a bújtató szegélyén piros fonállal kivarrtak⁵⁽²²³⁾, de a fonóöv módot nyújtott arra, hogy a kötélgyártók kiélhessék a szakmájuk periferiájához tartozó fonatolások és csomózások kapcsán díszítő kedvüket. A fennmaradt fonóövek általában 9 (illetve annak tetszőleges számú többszöröse) finom többágú zsinórból tevődnek össze. Az övszerűen laposan fonatolt áru az utolsó méteren övenként változó gazdag mintázatot kap, különböző négyzetes, ²⁸¹hengeres fonatos és csomózott díszítéseket.

A fonatolási eljárás és a díszes csomózás a kötélgyártó ipar egyik főtermékének, a kötőféknek előállításánál kap nagy szerepet.⁶ A díszes kötőfékeknek nagy ára volt, egy-egy remekművet egykor megveszerte megbámultak. Az itt alkalmazott eljárásokat kellett továbbfejleszteni a fonóöv elkészítéséhez. Mivel laposan fonott vagy fűzött kötőféket nem minden kötélgyártó tudott előállítani, nyilván fonóövet sem tudott mindenki készíteni. Megfordítva a következtetést, aki szép fonóövet tudott csinálni, arra a szakma legbonyolultabb, legigényesebb munkáit is rá lehetett bízni, jó szakembernek számított.⁷⁽²²⁴⁾

Itt kapcsolódik a fonóöv a kötélgyártó céhszokásokhoz!

Fonóöv (Sopron, Liszt Ferenc Múzeum)

A mesterlegény a kötélgyártó céhekben általában 3, ritkábban 4 évet vándorolt.⁸⁽²²⁵⁾ Ezt gyakran meg is toldották. Egy kötélgyártó mesterlegényről, a gyöngyösi Streitmann Józsefről tudjuk, hogy 7 évig vándorolt⁹⁽²²⁶⁾, s ezalatt a szomszédos országokban 42 műhelyben dolgozott. Több ízben 50–100 mérföldet is gyalogolt, amíg alkalmas műhelyre talált. 1847-ben az év negyedét, 94 napot átgyalogolt, hátán a fonóköténybe kötött kevés holmijával. A kötélgyártó legények ugyanis holmijukat a fonóköténybe (sürerbe, pintlibe) rakták össze, s azt a fonóövükkel úgy kötötték át, hogy az a mai hátizsákhoz hasonló batyut képezett. A hosszú gyalogutat ilyen háti alkalmatossággal tették meg.

Az új városba érkező idegen mesterlegény először a legényszállót kereste ²⁸²fel, majd a céhmesternél jelentkezett. A céhmester tudta nélkül nem volt szabad egyik mesternek sem alkalmaznia. A céhmester döntött arról, hogy melyik mester műhelyébe kerüljön. Sopronban az volt a szokás, hogy a köteles legények két hét elteltével maradhattak a kijelölt mesternél, vagy ha úgy tetszett, máshol állhatták munkába.¹⁰⁽²²⁷⁾ Ha a legény továbbutazott – esetleg nem is vállalva munkát – útiköltséget (Geschenk) adtak számára¹¹⁽²²⁸⁾. Természetesen vigyáztak arra, nehogy illetéktelen kapja a „senkot”. Így kialakult azokban a szakmákban, ahol senkoltak, a jelekbeli beszéd.¹²⁽²²⁹⁾ Ezeket a titkos jeleket és párbeszédet Erhardt Dillner soproni Bürger und Seyler jegyezte le a XVIII. század elején egy kézzel írott számtani könyvbe Der Ehrbarn Seiller Gesellen ihre Handwerks Gewohnheit und umfrag in der Königlichen Feustadt Oedenburg in Ungarn címmel.¹³⁽²³⁰⁾

A céhmester rendszerint ahhoz a mesterhez küldte a vándorló legényt, aki egyedül vagy kevés legénnyel dolgozott, tehát szüksége volt munkaerőre, a felfogadást mégis egyes céhekben rövid próbaidő előzte meg.

A kötélgyártó szakmában ezt a próbaidőt tette feleslegessé a fonóöv megmutatása¹⁴⁽²³¹⁾. Elég volt, a mester egy pillantást vetett a fonóövre, s az minden ajánlólevélnél ékesebben tudósította készítőjének szakmai felkészültségéről, szorgalmáról, szakmai ambíciójáról.

Hamisítása, vagyis az, hogy a remekövet más készítette, súlyos, megbocsáthatatlan véték volt, s hamar kiderült, mert a legények egymásnak átadták a fonatok titkait, s ha valaki nem tudta megmutatni, hogyan készült az övé látható „csomózás”, könnyen ráragadt a „svindler” jelző.¹⁵⁽²³²⁾ Az illető aztán a legények kiközösítették, lenézték. Azt viszont, aki a „díszcsomózás” titkait nem ismerte, nem tartották komoly iparosnak, „madzagosövűnek” vagy rövidebben madzagosnak csúfolták.

Még egy céhszertartásban is volt szerepe a fonóövnek. A fiatal mesterlegénynek a legények társaságába való felvételéhez kapcsolódott ez a szerep. A legények társaságába csak avatás után lehetett bekerülni. A rendesen tivornyába fajuló, kissé drasztikus avatási szertartás a legény ügyességi próbájával és a koszorúzással kezdődött. Ez abból állt, hogy az ifjúnak koszorúval a fején, teli borospohárral a kezében, égő pipával a fogai között hármat kellett ugrania istrángsodrára és hármat kötőféksodrára úgy, hogy a bor ki ne ömöljön és a pipa ki ne essék a szájából¹⁶⁽²³³⁾. Ha valami hiba történt, bírságot fizetett a mulatságra. Ezt követte az ügyességi próba második része, a választás. Bekötött szemmel a kezébe adott kútvizet, illetve bort tartalmazó egyforma palackok közül kellett választania. Ha a vizet választotta, úgy megállás nélkül, a résztvevők nagy derűsége mellett itta ki, ha a bort, megélezték. Ezután következett a társposharazás a király, a haza, a céhmester, az összes tagok (egyenként) egészségére, úgyhogy mikor a tanulóköri bűneinek emlékére fonóövével „megcsapatott”, már nemigen lehetett józan. A legény alkalmasint az avatásra elkészült első díszes fonóöve tehát ilyen funkciót is betöltött.

Később, amikor mesterré vált is, ragaszkodott fonóövéhez a kötélverő. Egyrészt használta, másrészt inkább mutogatta gyermekeinek, inasainak, fonatolt motívumait meg is tanította nekik, öve emlékeztette ifjúságára, vándorlásaira, ²⁸³amelynek egyik-másik állomásán tanult a meglevőkhöz új bogokat, fonatokat. Szakmai öntudatának mindig jelképe maradt szépen csomózott fonóöve. A XIX. század második felétől azután inkább csak szakmai dísz tárgy, „ereklye” lett. Szinte minden kötélgyártónak, segédnek, mesternek egyaránt volt, de a mindennapi munkához egyszerű zsinórt használtak. Ma már csak néhány öreg kötélgyártó mester ismeri a fonóöv hagyományát, az elkészítés titkát.¹⁷⁽²³⁴⁾ Ilyen a kapuvári Csontos Károly is.

A fonóövek lassan kivesznek, a velük kapcsolatos hagyomány elfelejtődik. A soproni Liszt Ferenc Múzeum őriz belőlük egy eredetit és két másolatot. Ez a kis cikk pedig őrizze meg a hagyományt, amely az 1631-ben alakult soproni köteles céhben is századokon át élt.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Cs. E.: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat?

Cs. E.: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat?

Erre a kérdésre nem könnyű a felelet. Az 1860-as évek második felében részvénytársulat alakult egy kaszinó felépítésére, 1869-ben a pályázaton az első díjat Kolbenheyer Ferenc építész nyerte el. A neve jóhangzású volt Sopronban, hiszen fia Kolbenheyer Mór ev. papnak, a külföldön is jól ismert költőnek és műfordítónak, de ismert név volt az országban is. Eperjesen született 1841-ben, hat éves kora óta Sopronban élt és járt iskolába, főiskolát Berlinben végzett, építész lett. Jóformán egész Európát beutazta,

itt-ott tervezett is, így Svájcban a solothurni kantonban Beckberg kastélyát állította helyre. 1868-ban miniszteri építész lett és számos állami épületet tervezett Budapesten, így az Üllői úton a klinikákat. A kaszinót mégsem az ő tervei alapján építették meg, azaz ahogy a halálakor megjelent nekrológ írja (Ödenburger Bote, 1881. I. 2.), annyit toldottak-foldottak rajta, hogy végül alig maradt valami az eredeti tervből, aminek következménye lett az épület sok hiányossága. Kolbenheyer egyik hivatalos útján betegedett meg és alig 40 éves korában elhunyt. Akkoriban a rt. már tönkrement, eredetileg a város akarta megvenni a roskadozó városháza helyébe, a közgyűlés meg is szavazta, azután megváltozott a szándék. Végre is a Soproni Takarékszövetkezet szerezte meg a rt-től és 1942-ig birtokolta, mikor is a soproni magyarság váltotta magához. Időközben bizonyos Waechter nevű építész hátrahagyottai jelentkeztek, hogy a birtokukban levő eredeti tervrajzokat eladják a városnak, ebből sem lett semmi, de legalább így derült ki, hogy a mai formának tervezője ez a bécsi Waechter volt, akiről egyébként nem tudunk semmit.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGMELÉKEZÉSEK

---

284 MEGMELÉKEZÉSEK

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGMELÉKEZÉSEK / Zambó János: Dr. techn. Faller Jenő 1894–1966

Zambó János: Dr. techn. Faller Jenő 1894–1966

Mély részvétellel és megdöbbenéssel vettük tudomásul a szomorú hírt: Dr. Faller Jenő 1966. december 23-án (72 éves korában) eltávozott az élők sorából.

Faller Jenő 1894. szeptember 25-én született Selmecbánya szomszédságában, Széllaknán. Apja, dr. Faller Gusztáv, bányorvos, nagypapja a Bányászati Akadémia Bányaműveléstani Tanszékének egykori tanára. Középiskolai tanulmányait jeles eredménnyel Selmecbányán végezte. 1913-ban beiratkozott a Bányászati Akadémiára. Tanulmányait 1915-ben az első világháború miatt meg kellett szakítania, így azokat 1919-ben fejezhette be, és 1921-ben Sopronban kapta meg a bányamérnöki oklevelet.

Bányamérnöki munkáját a Magyar Állami Kőszénbánya RT szolgálatában Tatabányán kezdte el. 1922 novemberében a Salgótarjáni Kőszénbánya RT SKB üzemeihez, Dorogra került. 1924–26-ban vezetésével folytak a nagynémetegyházi, majd 1926–27-ben a Dudar környéki jelentős szénelőfordulások kutatási munkálatai.

1929-ben megnősült, és Várpalotára került üzemvezetőnek. Itteni munkásságához fűződik az ország első szkipaknájának üzembehelyezése, a torkrétozás bevezetése és az első vājár szakmunkásképző tanfolyamok megindítása. Várpalotáról 11 évi szolgálat után a Borsod megyei Bánfalvára került bányaigazgatónak, ahol az észak-magyarországi szénbányászatban elsőként vezette be a frontfejtést. 1944-ben az SKB központjába Budapestre helyezték, ahonnan a nyilasok a hatalomátvétel után elbocsátották. 1945 januárjában súlyos csapás érte, elvesztette hitvesét.

A felszabadulás után az SKB műszaki vezetőjeként a szénbányászat talpraállítását irányította. Később miniszteri biztосként részt vett a bányák államosításában. 1946 októberében a Dunántúli Kerületi Bányagazgatóság vezetője lett Várpalotán, majd ugyanitt 1948–49-ben vezérigazgatói beosztásban dolgozott. Munkásságát ebből az időből a dudari aknák és a kapcsolódó Zirc–Dudar vasútvonal megépítése fémjelzi. 1959-ben rövid ideig a budapesti Szénbányászati Laboratóriumban dolgozott.

1950 februárjában intézeti tanárrá, később egyetemi docenssé nevezték ki a Soproni [285](#)Műszaki Egyetemi Karok Bányaműveléstani Tanszékére, itt bányagazdaságtant, bányászattörténetet adott elő. A Bányaműveléstani Tanszéken az egyetemi fejlődéstörténeti gyűjtemény kialakításával rakta le a Központi Bányászati Múzeum alapjait, 1957. október 17-én megnyílt a Központi Bányászati Múzeum, amelynek létrehozásáért hosszú éveken keresztül fáradozott.

1959 szeptemberében a Bányamérnöki Kar Miskolcra költözésekor megvált az egyetemi katedrától. Életét most már teljes egészében a Központi Bányászati Múzeumnak és Sopron városának szentelte.

Tetterekészségét, szellemének teremtő gazdagságát rendkívül jelentős irodalmi munkássága is bizonyítja. Nevét szacikkeivel már diákkorában ismertté tette. Helyes bányászattörténeti írásai 1924-től vidéki lapokban (Tata-Tóvárosi Híradó, Veszprém Vármegye, Veszprémi Hírlap, Zirc és Vidéke, Fejérmegyei Napló) jelentek meg.

A Bányászati és Kohászati Lapok 1926. évi 20. számában jelent meg első jelentős szaktanulmánya. Ezt hosszú sor követte: negyven éven keresztül hazánk legjelentősebb bányászati és kohászati folyóiratában

több mint 200 cikket publikált.

A felszabadulás után az említettekén kívül még számos munkája jelent meg a Magyar Tudományos Akadémia Műszaki Tudományok Osztálya Közleményeiben, a Soproni Szemlében és egyéb szak- valamint napilapokban. Tanulmányaiban avatott tollal, sok szeretettel és hozzáértéssel dolgozta fel a magyar bányászmuúlt csaknem valamennyi jelentős eseményét, bányavidékeink történetét is.

Külön kell megemlékezni a Soproni Szemlében megjelent munkáiról, amelyek jelentősen gazdagították a Sopron városával és környékével kapcsolatos történeti kutatásokat. A brennbergi bányászat történetének oknyomozó elemzésével, Sopron és a brennbergi üzemek kapcsolatainak felderítésével múlhatatlan érdemeket szerzett. Munkáiban nagy gonddal örökítette meg a magyar bányamérnökképzés történelmi eseményeit, az egyetemi ifjúság életének kedves és színes szokásait, hagyományait. A magyar bányászat számos nagy egyéniségének életművét is feldolgozta. Ezzel kapcsolatos kiemelkedő műve „A magyar bányagépesítés úttörői a XVIII. században” (Akadémiai Kiadó. Budapest 1953) című könyve is. E munka elismeréséül a Magyar Tudományos Akadémiától elnyerte „a műszaki tudományok kandidátusa” tudományos fokozatot.

Haladó gondolkodású, mindig újat akaró, aktív társadalmi munkát végző ember volt. Az országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületben 1919 óta tevékenykedett. A felszabadulás után az OMBKE újjászervezését csaknem egészében egymaga végezte el. 1945–46-ban az Egyesület elnökévé választotta. Tagja volt a Bányászati Lapok, a Soproni Szemle, a Technikatörténeti Szemle szerkesztő bizottságának. Részt vett az MTA Műszaki Történeti Bizottságának, a TIT Győr-Sopron megyei és Sopron Városi Elnökségének munkájában. Állandó tudományos kapcsolatban volt a selmecbányai, prágai, pozsonyi, freibergi, bochumi szakmúzeumokkal is.

Életének utolsó éveiben kiemelkedő szerepet játszott Sopron társadalmi és politikai életében is. A Hazafias Népfrent Városi Bizottságának elnökeként sokat tett az ősi város anyagi és kulturális felemeléséért, országos hírnevének öregbítéséért.

Munkájának, érdemeinek elismeréséül számos kitüntetésben részesült. A Nehézipari Műszaki Egyetem 1960-ban doktorává fogadta. Kétszer elnyerte az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület irodalmi pályadíját és a Wahlner Aladár, valamint a Zorkóczy Samu emlékérmét. 1955-ben megkapta „Az Oktatásügy Kiváló Dolgozója” kitüntetést. A Központi Bányászati Múzeum – élete kimagasló alkotásának – létrehozásáért elnyerte „A Bányászat Kiváló Dolgozója” címet. 1962-ben bányászattörténeti kutatásaiért a „Munka Érdemrem”, 1964-ben pedig a Hazafias Népfrentban szerzett érdemeiért a „Munka Érdemrend” ezüst fokozatát adományozta számára a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. A békemozgalomban kifejtett tevékenységéért megkapta a „Magyar Békemozgalom” aranyjelvényét is.

Dr. Faller Jenő életeleme a munka volt, egy gazdag életen keresztül űzte-hajtotta a nagy egyéniségeket jellemző belső tűz, az alkotás láza. Ebben a belső tűzben edződött, nemesedett életbölcselete is. Nemcsak szakmájának lett tanítómestere, nemcsak a szakma szeretetében állt s áll ma és a jövőben is szaktársai előtt kimagasló példaképként, [286](#)de avatott professzora volt az emberi bölcsesség iskolájának is, amikor töretlen hittel vallotta: az életet élni kell, küzdve a jobbért, a szebbért, az emberibbért. A gazdag élet elfolyt, és most vigasztalásért is Hozzá kell sietnünk, Hozzá, aki mindig azt vallotta: az élet és a halál édes testvérek, az életet az teszi életté, hogy egyszer elmúlik.

1967. XXI. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / MEGMELÉKEZÉSEK / Lóránt Ödön: Fuchs Károly (1851–1916)

Lóránt Ödön: Fuchs Károly (1851–1916)

A Geodéziai és Kartográfiai Egyesület soproni Csoportja dr. Tárczy-Hornoch Antal akadémikus kezdeményezésére 1966. november 10-én leplezte le Fuchs Károly emléktábláját, mely a József Attila Leánygimnázium bejárati folyosóján nyert elhelyezést. Ebben az évben volt Fuchs Károly születésének 115. és halálának 50. évfordulója. Fuchs Károly tanár Sopronban 1877-től 1886-ig tanított. Először Sopron szabad kir. város leánytanodájában a Hátsó kapu u. 2 sz. alatt, a Caesar-ház I. emeletén 1877-től 1880-ig. Az állam és város között létrejött egyezség értelmében 1881-ben az iskola városi jellege megszűnt és teljes egészében az állam kezébe ment át. Ekkor már négy osztályos az iskola és címe: Soproni m. kir. áll. Felsőbb Leányiskola, amely az első évben (1881–1882) eddigi helyén, de az 1882–83. iskolaévben már új helyen, a mai Storno-ház I. emeletén működött. Az 1884–1885. iskolaévben az iskola öt osztályos lett és a tanítás az 1886. iskolaév végéig folyt ebben az épületben. Közben felépült a Hausmann Alajos által tervezett új saját iskolaépület a Deák tér 32 sz. alatt és az 1886–87. iskolaév 6 osztállyal és internátussal már itt kezdődött el. Az új nagyszabású iskola 1034 □-öl területen 16,274 Ft. összegért épült fel.

*

Hosszú tövises utat kellett Fuchs Károlynak megtennie, amíg eljutott rendes tanárként Sopronba. Dédatyja Lócsén szabómester volt. Nagyatyja Fuchs János Sámuel ugyancsak Lócsén ev. lelkész. Két fia volt. Az idősebb, Vilmos, gyógyszerészi oklevele mellé megszerezte a selmeci bányászati akadémián is az oklevelet és különböző bányákban működött. Tudományos munkásságot is kifejtett és geodéziai vonalon a térszíni viszonyoknak a barometrikus és trigonometriai magasságmérésekre gyakorolt hatását tárgyalta. Munkássága elismeréseként a bécsi tudományos akadémia tagjává választotta. A fiatalabb fiú, Albert, Lócsén született, Pozsonyban lelkésszé avatták. A tudományok iránt megnyilvánuló vágyódása Bécsbe vitte, ahol az egyetemen geológiát, majd Göttingában matematikát és fizikát tanult. Pozsonyba került matematika és fizika tanárnak. Kiváló természettudományi író volt, nyolc gyermek atyja. Első házasságából két fia született. Az idősebb, Tivadar, geológus volt és a bécsi Hofmuseum osztályvezetője lett. A fiatalabb, Károly, 1851-ben Pozsonyban született. Iskolái elvégzése után bányájához Bécsbe ment, mert a sok gyermeket szülei nem tudták neveltetni. Tivadar bátyja, akkor még kezdő mineralógus lévén, nem volt olyan anyagi helyzetben, hogy öccsének egyetemi tanulmányait anyagilag fedezni tudta volna, így Károly, kispénzű egyetemi hallgató társaihoz hasonlóan a legszerényebb körülmények között élt. Kereste a pénzszerzési lehetőségeket, így jutott el egy fényképészhez, akinél retusörként működött. Bécsben szerteágazó tudásszomját minden irányban kielégítette. Tanult mindent, ami lehetséges volt: matematikát, fizikát, csillagászatot, latin és görög nyelvet, a magyar származású Petzvál Józseftől alkalmazott matematikát és optikát. Meteorológiát és asztronómiát Edmund Weiss-nél hallgatott. A kiváló Helmholtz professzor, a berlini egyetem fizikusa meghívta tanársegédnek, de ezt az állást nem foglalhatta el Helmholtz halála miatt. Foglalkozott a hajcsövességgel. Ezen a téren kifejtett munkásságára felfigyelt Eötvös Loránd és az akkor már aradi tanárt egy évre maga mellé vette külön feladat elvégzésére.

A fizika terén végzett tanulmányai és a retusörként eltöltött gyakorlati évei irányíthaták [287](#)figyelmét a geodéziai feladatok megoldására. Elméleti téren foglalkozott a föld alakjának, a normál ellipszoidnak meghatározásával. Tanulmányt írt a lencséről, a sugártörésről, a szemről és látásról, az optikai számításokról. Ezek a tanulmányok, valamint fotogrammetriai vizsgálatai és értekezései megvetették a mai fotogrammetria alapját, és ezzel egyik nemzetközileg elismert előharcosa lett a mai oly óriási lépésekkel

előrehaladó légi fényképmérésnek.[1\(235\)](#)

Tudományos munkássága mintegy 20 000 félv kéziratot tesz ki, amelyet a Szlovák Tudományos Akadémia dr. Tárczy-Hornoch Antal akadémikus közbenjárására adott át a Magyar Tudományos Akadémiának. Fuchs Károlynak életében több mint 200 tanulmánya jelent meg kizárólag a fotogrammetria tárgyköréből. Magyarországon a tanulmányokat a Kataszteri Közlönyben és a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyében közzétették Ausztriában és Németországban a korabeli legjobb szaklapok. Az 1908-ban először megjelent „Internationales Archiv für Photogrammetrie” főszerkesztője, a bécsi Dolezal professzor személyesen kérte fel állandó munkatársnak. Mint tanár Sopronban kamatoztatta óriási, sokrétű tudását. Igazi polihisztor volt. Tanított számtant, természetrajzot, természettant, könyvvitelt, embertant, vegytant, német nyelvet, geológiát, egészségtant, történelmet, csillagászati földrajzot. Minden törekvése az volt: úgy tanítson, hogy a növendékek ne csak tanuljanak, hanem tudjanak is. Ennek érdekében több pedagógiai tanulmányt írt az akkori szokásnak megfelelően az évi értesítőben.

Az 1879–80. tanévről szóló értesítőben érdekes tanulmánya jelent meg. „A növénytan oktatásról a felső leányiskolában” címen. Elmondja, hogy az iskolának a nevelés terén el kell érnie a kitűzött célt. Felteszi a kérdést, hogy a növénytan oktatása megfelel-e a célnak és a cél érdekében miként kell az oktatást elvégezni? Szerinte „a szellemnek vannak fejlesztési szükségletei”, amelyeket az iskolának kell kielégítenie. Mivel „az

ember egész volta a természetben fejlődött és nem a társaságban, ²⁸⁸főleg a természethez van alkalmazva és nem a társasághoz”. Legnagyobb hatással az emberre a természet van. A továbbiakban kifejti, hogy a percepció, az észlelés csak akkor ellenőrizhető, csak akkor bír pedagógiai értékkel, ha nyomon követi a reprodukció. Ezt a feltételt a botanika igen kedvezően tudja megvalósítani, mert a percepciónak két reprodukció faj felel meg: a leírás és a rajzbeli változás. A botanika helyzete tehát előnyös, mert látott dolgot ír le: a levél alakját, a virág színét, illatát, a szirmok és porzók elhelyezkedését. Igen fontos, hogy a növényt lelőhelyén mutassák be a tanulóknak, mert így a látott dolgok jobban emlékezetébe vésődnek, mintha préselt növényekről, herbáriumból kellene tanulni.

Fuchs Károly sokirányú érdeklődésére vall az 1881–82. évi értesítőben közzétett tanulmánya, amely sok megszívlelendő megállapítást tartalmaz. A tanulmány címe: „A különféle egyéniségek tekintetbevétele a nőnevelésben”. A különböző egyéniségek jellemzésére a következőket mondja: „... akiről reméltük, hogy később napjainkban és legszentebb intencióinknak hű támogatói lesznek, eltűnnek körünkől és a külföld népei között tékozzolják céltalanul erejüket és ellenkezőleg akiről feltettük, hogy a hit, nemzetség, anyanyelv át nem hágható sorompóként elválasztják tőlünk, azokat a válság perceiben oldalunkon látjuk idegen fegyverükkel támogatván bennünket a kemény harcban”. *Mi vezet az életben?* – teszi fel a kérdést. „*Kebeliünkben van az utmutató és neve egyéniség.* Sarkalatos állításom, amelynek érdekében e sorokat irtam azon tézisben áll, hogy sikeres tanítás csak úgy lehetséges, ha a tanító a növendék egyéniségét a leg gondosabban tanulmányozza.” Tisztában van azzal, hogy az egyéniség belső lényege nem fürkészhető ki. A tanító feladata az, hogy a növendékeket a társadalom oly tagjává nevelje, aki *képes boldogulni és másokat boldogítani.* Ezt a célt dresszúrával elérni nem lehet, mert boldogságot csak olyan cselekményekből meríthetünk, amelyek szabad akarattal, hajlamainkkal, szóval egyéniségünknek megfelelnek.

Fuchs Károly anyai dédanyja Conrad (Conradi) Doris volt, Conradi András orvos leánya. Conradi Sopronban történt letelepedése után 1769-ben vette meg a Fabricius-házat. Különös véletlen, hogy Fuchs Károly soproni tartózkodása alatt anyai ágon a Fabricius-házhoz, hivatása vonalán a Caesar-, majd a Storno-házhoz volt kötve. Mindhárom épület Sopron legszebb műemlékei közé tartozik. Conrad Doris festegetett és verseket írt. Feltehető, hogy Fuchs Károly nagy szakmai elfoglaltsága mellett a környezet hatására felüdülésképpen művészettel és irodalommal is foglalkozott. Ezt bizonyítja „Rózsa” című értekezése, amelyet 1879-ben az Irodalmi és Művészeti Körben olvasott fel, ahol az 1880–1882-es években tevékenyen működött. Az Ödenburger Bote című lapban cikksorozatot közölt dédanyja arcképéről, amely hosszabb hánykódás után jutott Fuchs Károly kezébe.

Fuchs Károlyt, rendes tanári minőségben, 1886 elején Sopronból áthelyezték magasabb fizetéssel Mármárosszigetre az ottani felsőbb leányiskolába. Helyére Reich Paulát és Lipovniczky Aureliát helyezték Sopronba, de utóbbi lemondása miatt Fuchs áthelyezését később visszavonták. Ennek ellenére Fuchs Károly már nem foglalta el újból soproni állását, hanem Pozsonyba, az ottani felsőbb leányiskolába ment. Házasságot 1882-ben Sopronban kötött Wagner ev. lelkész Lujza nevű leányával. Ez a boldog házasság nem tartott soká, mert felesége 1898-ban váratlanul meghalt. Tudásának meg nem felelő foglalkoztatottsága lehetett oka gyakori állásváltoztatásának. Pozsonyból Pancsovára, Aradra, majd Brassóba helyezték. A meg nem értés, felesége halála okozta megrázkódtatás, a gyakori helyváltogatás annyira megtörte lelkileg, hogy már nem volt képes aktívan dolgozni.

Mint annyi nagy szellem, aki tehetségével, tudásával az emberiség haladását, boldogulását törekedett előmozdítani, munkatársaitól meg nem érteve, félreállítva, teljesen magára hagyatva halt meg 1916-ban

Pozsonyban. Koporsóját néhány öreg barátja és Vilma nővére kísérte el a temetőbe.

Az emléktábla figyelmeztet Fuchs Károly úttörő tudományos munkásságára. A már-már feledésbe ment iratcsomóról az utókor lerázta a port, Fuchs Károly elképzelései megvalósultak, az elmélet élő valóság lett.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A Hitler-képről a Sopronvármegye ír 1937. augusztus 13-i, 15-i, 17-i és 20-i számaiban. Ugyanez az újság ír a repülőkről 1937. július 24-én s egy másik hasonló esetről 1938. szeptember 25-én (Szovjet-orosz repülőgép keringett tegnap délben Sopron felett c. cikkében). – Az idézet Parragi György cikksorozatából való (utolsó rész: Svm. 1937. január 31.).

2 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Imre közlése (1967. V. 2.) szerint a Lövér-szálló téli nagy forgalmát a másfél napos penzióval (szombat estétől hétfő délelőttig) érte el. V. ö. Svm. 1937, dec. 31. (Zsúfolt idegenforgalom az ünnepek alatt Sopronban.) A Lövér-penzió építéséhez adott kedvezményekről a város közgyűlési jkv.-ében (1937. 221. sz.) olvashatunk. Az ingyen követ, homokot és betonkavicsot akkor kapja, ha legalább 12 szobás penziót épít. Az építőanyag árának fedezete: a Lövér-szálló bérjövödelme. A penziót 1938. július 1-én nyitották meg.

3 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. III. 74/932. A társaság neve: Fides Treuhand – Vereinigung, Geschäftsführerin der Schweizerischen Hotel-Treuhand-Gesellschaft.

4 (Megjegyzés - Popup)

A „mondain nyaralóhely” ellen Papp Kálmán akkori városplébános emelt szót még 1933-ban (kgy. jkv. szept. 29). Horváth Imre szerint a svájciak nem is egy, hanem több kisebb – 20–30 szobás – luxusszállót szerettek volna, a sörházdombi is ilyenek készült, tervei ma is megvannak talán Wildzeisz János építőmesternél, a tervezőjénél. Egy belga társaság, a Waggon Lits, pedig az Ojtozi-fasorra tervezett szállót.

5 (Megjegyzés - Popup)

Sopron 1938. évi szálloda- és vendéglátóipari helyzetéről 1963-ban kimutatás készült a nyugati határvidék fejlesztéséről szóló tanulmányterv céljaira, ez azonban csak szóbeli közléseken alapszik. Szabó Alajos, a soproni szálloda- és vendéglátóipari vállalat dolgozója most kutat a valóságos adatok után. A Tómalom városi kölcsönére vonatkozólag l. az 1937. évi városi közgyűlési jegyzőkönyv 77. sz. ügyét. A Fertőstrandnak 1938 elején 85×42 m-es medencéje, 88 kabinja és egy nagy szekrényesháza volt, valamint vendéglője, tánchelye és lakás is a bérlő számára s ezeken kívül is még sok egyéb. A várossal autóbuszjárat kötötte össze. SÁL; III. 194/938.

6 (Megjegyzés - Popup)

Mit tett a Soproni Lovas Egyesület Sopron idegenforgalmáért? – cikk a Svm-ben 1937. dec. 22, További cikkek: 1938. júl. 21 és 24. A távlovaglókat érkezéséről. A segélykérést l. a városi kgy. jkv. 1937. 224. sz. alatt. A lovaglás népszerűségét és pártolását jelzi, hogy a Lövér-körút erdő felőli gyalogútja a lovasoknak volt fenntartva.

7 (Megjegyzés - Popup)

A Lövér-szálló bérjövödelmét I. Sopron ... zárószámadata 1940. 94. o. Ezek szerint 1937-ben 55 152,70 P volt, 1938-ban pedig csak 46 862,50 P. A kézipoggyász exportra és a méz-fogyasztásra nézve I. a Soproni Hírlap 1939. március 22-i cikkét: Mit veszített Sopron idegenforgalma egy év alatt? (–o–n).

8 (Megjegyzés - Popup)

Tausz Béla: A magyar idegenforgalom története és jövő célkitűzései c. könyv 20. o.

9 (Megjegyzés - Popup)

Parragi György: Őszinte szavak az elmaradt soproni osztrák idegenforgalomról. Svm. 1938. július 10.

10 (Megjegyzés - Popup)

L. Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből. Sopron, 1966., továbbá SSz. VII. évf. (1943): Vargha Ferenc dr.: A hatéves Soproni Nyári Egyetem (151–152 o.).

11 (Megjegyzés - Popup)

A filmek nagy része az Állami Filmtudományi Intézet Filmarchivumában található. Jó lenne róluk egy másolat a levéltárban. A híradók számos eltűnt városképet mutatnak meg, a néma változatában négy, a hangosban öt részből álló Soproni Szimfónia pedig egész körképet ad a városról évszakok szerint. Ez utóbbit Budapesten az Erkel Színházban, valamint számos vidéki városban is bemutatták annak idején. 1933–1943 között készültek.

12 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar a magyarért-mozgalomról SÁL. III. 295/938., az országzászlóról I. a Svm. 19348. nov. 8. számát.

13 (Megjegyzés - Popup)

Az esetről a Svm. 1938. okt. 23-i számában ír Parragi György. A politikai és háborús eseményekről Karsai Elek: A budai Sándor-palotában történt c. és A berchtesgadeni sasfészekről a berlini bunkerig c. könyveiből vettem az adatokat.

14 (Megjegyzés - Popup)

L. a Svm. 1939. március 12., 14., 28-i számait.

15 (Megjegyzés - Popup)

Ekkor jelenik meg dr. Kertész tanulmánya: A mai Sopron és jövőbeli fejlődése. Dicsérőleg emlékezik meg a Soproni Munkahétről. És még előbb, a 8. számban: Ullein-Reviczky Antal: Sopron, a magyar kultúra évezredes őrhelye.

16 (Megjegyzés - Popup)

Sopron csatlakozásának kérdése a biztosító intézetekkel kötött megállapodáshoz az 1937. évi dec. 7-i közgyűlés tárgya 220. sz. alatt. A többire vonatkozólag I. SÁL. III. 74/932, ill. IX. 2/943. (levél.)

17 (Megjegyzés - Popup)

L. a város közgyűlési jegyzőkönyveit. Dr. Thurner újraválasztása: 1939. 191. sz. (I. még SÁL. II. 185/939. csomót is), az 1940-ből idézett kijelentései: az 1941. évi költségvetés általános vitájában.

18 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. Városi közgyűlési jkv. 1940. (dec. 2.)

19 (Megjegyzés - Popup)

Városi kgy. jkv. 1941. 126. sz.

20 (Megjegyzés - Popup)

A Ciklámen-szálló építési engedélyét l. az 1941. évi kgy. jkv. 201. sz. alatt.

21 (Megjegyzés - Popup)

Ezek a műkedvelők rendezte operaelőadások elsősorban az alacsony színvonal, a rossz közlekedés miatt buktak meg.

22 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. IX. 2/943.

23 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. IX. 2/942.

24 (Megjegyzés - Popup)

Idegenforgalmi propagandára évente kerek 5 000 P jutott a város három és fél milliós költségvetéséből (egy sokszorosítógép ára az 1938. évi zárószámadás szerint 4000 P.). Az Országjárásra és a Nemzetközi Vásárra vonatkozó adatok a SÁL. IX. 2/942. sz. csomóból valók.

25 (Megjegyzés - Popup)

A Gáncs-féle vállalatról a közgyűlési jkv-n kívül l. Soproni Hírlap 1944. augusztus 17. számát.

26 (Megjegyzés - Popup)

Városi közgyűlési jegyzőkönyv 1943. 163. sz. (okt. 13.) Az Egeredi-dombon azonban felépül Nagy Vince kioszkja és penziója, amelyre 1943. nov. 10-én kapja meg az engedélyt. A tervek dátuma: 1943. szept. 20. (SÁL. X. 130/943.) Az épület alig készült el, már bombakárt szenvedett, s kifosztották. A tanulmány befejező részében még szólunk róla.

27 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Hírlap 1944. július 16. és 18.

28 (Megjegyzés - Popup)

Az 1943. február 18-i egyesületi végrehajtó bizottsági ülésén foglalkoznak a padokra kerülő táblák ügyével. A tagok érdeklődésének hiányára jellemző, hogy az 1943. évi közgyűlést csak választmányi ülésként tudják előszörre megtartani, majd a megjelent 22 tag vár egy órát, s újra összeül, most már közgyűlésként. SÁL. Városszépítők iratanyaga, 1936–1944 évek jegyzőkönyvei.)

29 (Megjegyzés - Popup)

A 18 049/1944. II. számú véghatározat a múzeumban található a Thier-gyűjteményben. Az előzményekhez tartozik, hogy a rt. már 1941. júniusában kérte a segély 10 000 P-re emelését (SÁL. III. 74/932.), 1944-ben ugyanezt ismételte meg, élesebb fogalmazásban.

30 (Megjegyzés - Popup)

A rt. 1944. márc. 2-i leveléből. (SÁL. III. 74/932.)

31 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. IX. 2/943. csomóban a 20 499/1943. okt. 18-i akta.

32 (Megjegyzés - Popup)

Alispáni jelentések Sopron vármegye 1942. évi állapotáról. 74. o.

33 (Megjegyzés - Popup)

Nem minden jut el. Horváth Imre visszaemlékezése szerint a Lövér-szálló igénybevétele honvéd üdülő céljára azért történt, hogy megvédjék a szállót a németektől és a nyilasoktól. A sebesültek csak néhány szobát foglaltak el, s éppúgy fizettek, mint a többi vendég. A bérlőt 1944. nov. elején felszólították, hogy kössön szerződést a németekkel, ezt megtagadta, s az első bombázásig sikerült is távoltartania őket. A decemberi bombázás után (18-án.) húzódik be a nagyjából épen maradt első rész néhány szobájába a német parancsnokság.

34 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. VI. 7/1945. csomó, 4767/1945. márc. 16. irat.

35 (Megjegyzés - Popup)

SÁL. IX. 2/945.

36 (Megjegyzés - Popup)

Polgármesteri iratok mutatója 1945. Az 5383. és a 6092. sz. irat.

37 (Megjegyzés - Popup)

Az oklevél legújabb kiadását l. Wagner, Hans: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Graz–Köln, 1955, I, 24.

38 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Hóman–Szekfű: Magyar Történet. Bp., 1935², I, 377.

39 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon. Bp., 1932.

40 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923, 101., 104–8., 110., 116–7., 120. számú oklevél; uő.: Magyar oklevéltan. Bp., 1930, 57–60, 69; Mezey László: A latin írás magyarországi történetéből. Magyar Könyvszemle 1966, 1–9, 205–16, 285–304; Jakubovich–Pais: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs, 1929, XV–XVI. – A *Bicen* 'Vince' névre l. Melich János: Szláv jövevényszavaink. Bp., 1903–1905, 1/2, 52.

41 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay, Karl: Das älteste deutsche Lehngut der ungarischen Sprache. Acta Linguistica, I, 373–417.

42 (Megjegyzés - Popup)

A 43. jegyzetben említett forráskiadvány e *Welen* faluval kapcsolatban a Vica és Rábakecöl közt fekvő Beled falura gondol, bár ezt közelebbről nem indokolja meg. Valóban mind a három falu Kapuvárhoz tartozott, birtoktörténeti szempontból csak ez a megoldás jöhet számításba. E magyarázat hangtörténeti nehézségeit csak úgy lehet áthidalni, ha feltesszük, hogy a bemondott magyar *Beledën* locativust („in villa ... *Welen*”) a királyi kancelláriában bajor nyelvjárású írnok szabályos hanghelyettesítéssel *weledn* > *wele'n* alakban fogta fel és jegyezte le. A bajorban ugyanis már ekkor sem volt bilabiális zöngés szájjárhang (*b*). Ezért ezt a magyar hangot a bajor hangképzésben szabályosan vagy bilabiális zöngés réshanggal (*w*) vagy bilabiális zöngétlen zárhanggal (*p*) helyettesítették. A *Welen* alakváltozat a *Beledën* locativus alkalmi átvétele a királyi kancelláriában, Beled későbbi állandó német népies neve a másik hanghelyettesítési lehetőséget mutatja. Vö. 1437: „predicta possessio *Pelden* in predicto comitatu Soproniensi habita, ... alia possessio *Beled* nuncupata, que in theutonico similiter *Pelden* vocaretur” (SoprVmOkl. II, 262). Az alkalmi *Welen* és az állandó *Bicen* névalakok magyarázata alapján szempontokat kapunk a királyi kancellária személyzetének nyelvismereteire, az egész oklevéllel pedig Sopron és Kapu várak 1162. évi helyzetére nézve.

43 (Megjegyzés - Popup)

Sopron nevének ennél korábbi hazai feljegyzése („in comitatu Soproniensi”) egy 1156. évi oklevélben lenne, ez azonban csak egy 1412. évi átiratban maradt fenn. Nyelvtörténeti szempontból ezért nem tekinthető 1156. évi adatnak. Vö. Mollay, Kari: Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Bp., 1944.

44 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 3.

45 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mezey i. h.; uő.: A kéziratosság századai, vö. Kovács Máté (szerk.): A könyv és könyvtár a magyar

társadalom életében. Bp., 1963; Mészáros István: Magyarországi iskoláskönyv a XII. század első feléből. Magyar Könyvszemle 1961, 371–98; Falvy, Z.–Mezey, L.: Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Budapest–Graz, 1963.

46 (Megjegyzés - Popup)

Szigeti Kilián: Középkori hangjegyes kódextöredékek a Soproni Állami Levéltárban. SSz. XVIII, 29–40, 145–9 (a XIII. századi graduale és antiphonale hasonmásával); uő.: Studia Musicologica 1963.

47 (Megjegyzés - Popup)

Házi i. m. 27–8.

48 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Fejér, Georgius: Codex diplomaticus. Budaë, 1829, IV/1, 304; Wagner i. m. I, 207.

49 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959, 20.

50 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Makkai László–Mezey László: Árpád- és Anjou-kori levelek. Bp., 1960, 154. A latin forrásnak itt minket közelebről érdeklő helye: „nos vero quam plures et competenter armati in castris de Alba, de Strigonio, de Vesprimio, de Tyhon, de Iaurino, de Monte sacro Pannonie, de Mussun, de Suprun, de Ferreocastro, de Novocastro, de Zala, de Leuca et aliis castris et locis circa Danubium munitis ... recipimus nos” (Schneider, Fedor: Ein Schreiben der Ungarn an die Kurie aus der letzten Zeit des Tatareneinfalles [2. Februar 1242]. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XXXVI [1915], 661–70). Vö. még Wagner i. m. I, 205.

51 (Megjegyzés - Popup)

Belitzky i. m. 335.

52 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Turchányi Tihamér: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. Századok 1903, 412–30, 493–514; ifj. Horváth János: A ritmikus próza történetéhez: Rogerius mester Carmen miserabili-je. Vö. Magyar Századok. Bp., 1948, 24–40; uő.: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954, 239–54.

53 (Megjegyzés - Popup)

Horváth János fordítása (i. m. 244)

54 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Szentpétery Imre (szerk.): Scriptores Rerum Hungaricarum. Budapestini, 1938, II, 575. Az idézett hely magyar fordítása: „A király nem menekülhetett kezei közül, amíg annak a pénznek egy részét készpénzben, más részét arany és ezüst edényekben neki meg nem fizette, egy részéért pedig országának azon földdel

határos három vármegyét le nem kötötte. És bár azok az arany és ezüst edények értékesebbek voltak, a herceg a drágakövekkel együtt mégis csak kétezer márkában fogadta el. A herceg a vármegyét azon nyomban birtokba vette és váraikat saját pénzén helyreállíttatta a tatárok ellen”. – Egyes történettudományi munkák (így többek között Belitzky i. m. 334) találgatása ellenére bizonyos, hogy Moson, Sopron és Vas vármegyéről van szó (így már Schwammel, Eduard Joseph: Der Antheil des österreichischen Herzogs Friedrich des Streitbaren an der Abwehr der Mongolen und seine Stellung zu König Bela von Ungarn in der Zeit des Mongolensturmes. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1857, 665–95). Pozsony vármegyét ugyanis Kozma ispán megvédte Frigyessel szemben (Fejér i. m. IV/1, 390). Az elzálogosítás a muhi csatát (1241. ápr. 11–12.) követő második héten, azaz április végén következhetett be (IV. Béla május 8-án már Zágrábban van: i. h. 214). Harcias Frigyes május–október között szállja meg a három vármegyét, aztán (1241 novemberében és decemberében) esküje ellenére a Duna jobb partján Győrre nyomul előre és a várost átmenetileg elfoglalja. A magyarok onnan hamarosan kiverik, nyilván még 1242. február 2-a, az 56. jegyzetben említett levél létrejötte előtt. A locsmánci várispánság (*comitatus*) különállása már ekkor és nem IV. Béla visszatérése után (így Belitzky i. m. 335) szűnt meg. A soproni vár építéstörténetéhez kétségtelenül hiteles adatot nyertünk, hiszen Rogerius tudósítását kb. másfél évvel a fenti események után írta le, a soproni vár megerősítéséről pedig személyesen is meggyőződhetett. Az 1242. február 2-i levél Sopront teljes joggal sorolta a tatárok ellen biztonságot nyújtó, megerősített helyek közé.

55 (Megjegyzés - Popup)

Horváth i. m. 240, 57, 61, 99. Itt köszönöm meg Horváth Jánosnak, hogy tanulmányom e részében segítségemre volt.

56 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Makkai–Mezey i. m. 14.

57 (Megjegyzés - Popup)

Wagner i. m. I, 219.

58 (Megjegyzés - Popup)

Az eredetiben: „Porro remeantibus nobis de maritimis, dum contra Ducem Austriae exercitum mouissemus, ac circa Sopronium, quod idem Dux occupauerat, castra metati fuisset, intendentes ad ipsius castrum recuperationem, nostris illud bellatoribus circumcinxisset hinc et inde, vbi Balistariis castrum egredientibus, ad nostrorum laesjonem, per occultas insidias, saepredictus Detricus, arrepta lancea, irruens in eodem, in castrum ipsos redire compulit, grauius duo vulnera, in iactu balistae recipiens per eosdem, per que manus mortis vix effugit” (Fejér i. m. XI, 402). Az oklevél *hinc et inde* ’mindkét oldalon’ kifejezése csak a soproni vár északi oldalára (itt volt az Előkapu) és a keleti oldalára (ennek déli végében volt a Hátulso kapu) vonatkozhat. A déli oldalt (a mai Széchenyi tér felől) mocsaras tó védte. Itt volt ellenben a római város déli kapuja (Széchenyi tér 18. sz.). Major Jenő a soproni vár (belváros) alaprajzának kialakulásával kapcsolatban arra a nézetre jutott, hogy a magyar uralom elején a soproni vár két déli kapuja (Hátulso kapu, római kapu) egyidejűleg még használatban volt (A városalaprajz mint a korai magyar városépítéstörténet forrása. A soproni belváros kialakulása. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények 1965, 153–74). Oklevelünk *per occultas insidias* ’rejtett csellel’ kifejezése mindezt megerősítheti. Fejér György az oklevél korábbi kiadásában (i. m. IV/1, 289) e kifejezést nem választja el vesszővel az utána következő *saepredictus Detricus* ’az említett Detre’ kifejezéstől, Wagner (i. m. I, 206)

ennek alapján a két kifejezést egymásra vonatkoztatja, azaz az oklevelet úgy értelmezi, hogy Detre lesből („aus einem Hinterhalt”) tört rá a várból kitörő osztrák íjászokra. Az oklevél későbbi kiadásában Fejér György (i. m. XI, 402) más kiadókhoz (pl. Bárdosy, Joannes: Moldavensis vel Szepsiensis decimae indagatio. Posonii, 1802, 47; Smičiklas, T.: Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae, et Slavoniae. Zagrabiae, 1906, IV, 191) hasonlóan a két kifejezést vesszővel választja el egymástól. Az első kifejezés ezáltal a kitörő osztrákokra vonatkozatható, ami véleményünk szerint inkább felel meg az adott harci helyzetnek. Ennek megfelelően az oklevél úgy értelmezhető, hogy az osztrákok „rejtett csellel” törtek ki a várból, azaz meglepték a Hátulsó kapu közelében táborozó magyarokat. Detre ekkor lándzsát ragadva, felvette velük a harcot, és visszaűzte őket a várba! Véleményünk szerint a meglepetésként ható kitörés a nemrég felfedezett, de befalazott, 1242-ben már az ostromló magyarok által sem számontartott római kapun át történhetett. Ha e magyarázatunk helyes, akkor értékes támpontot kaptunk a belváros építéstörténetéhez.

59 (Megjegyzés - Popup)

Szentpétery i. m. I, 218–9; Wagner i. m. I, 205.

60 (Megjegyzés - Popup)

SoprVmOkl. II, 138; Fejér i. m. IV/1, 287; Wagner i. m. 213.

61 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi i, m. 132–3.

62 (Megjegyzés - Popup)

Lindeck–Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. II. Graz–Köln, 1966, 91–2.

63 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kurcz, Ágnes: Arenga und Narratio ungarischer Urkunden des 13. Jahrhunderts. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1962, 323–54.

64 (Megjegyzés - Popup)

Lindeck–Pozza i. m. 104.

65 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei. SSz. XVII, 261–6.

66 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kniezsa István: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp., 1952, 42. Korabeli magyar helyesírással *Suerchel* volna e név alakja, így található ugyancsak a soproni keresztesek által 1278-ban kiadott (1636. évi soproni átiratban fennmaradt) oklevélben (SoprOkl. II/6, 1). Ez magyar írnok kezére vall.

67 (Megjegyzés - Popup)

Az *Ödenburg* név első soproni feljegyzését 1352-ből ismerjük (SSz. XVII, 170), a név 1300 táján keletkezett (vö. Mollay, Kari: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron*. Bp., 1944).

68 (Megjegyzés - Popup)

Szentpétery Imre: *Magyar oklevéltan*. Bp., 1930, 104.

69 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: *Középkori soproni naptárak*. SSz. XVI, 215–26, 299–311.

70 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. X, 202–15. Kiadásukat I. Weis, Johann Nepomuk: *Urkunden des Cistercienser-Stiftes Heiligenkreuz im Wienerwalde (Fontes rerum Austriacarum II/16)*. Wien, 1856, II, 11–2; Lindeck–Pozza i. m. 305.

71 (Megjegyzés - Popup)

Vö. a *SoprOkI. I/1, SoprVmOkI. I*. kötet. Vö. még Kurcz Ágnes: *Az Anjoukori oklevelek narrációja*. Irodört. Közlemények 1966, 178–9.

72 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Lindeck–Pozza i. m. II, 305.

73 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Mollay Károly: SSz. XV, 128–9; Házi Jenő: SSz. XVII, 264–5.

74 (Megjegyzés - Popup)

A két Harkai Istvánra vonatkozó adatokat Házi Jenő állította össze (SSz. X, 202–215). Az 1336. évi „Stephanus filius Stephani posterior iudex civitatis Suproniensis” (*SoprOkI. I/1, 69*) adat, amelyet Házi egyszer „István fia István öregbíró”-nak értelmez, egyszer pedig Harkai István comes fiára, Istvánra vonatkoztat, nem tarthat ide. A *posterior iudex* jelentése nem lehet ’öregbíró’. 1354/55-ben például Dietmar fia Pál a „posterior iudex” (Góri Miklós a „iudex” *SoprOkI. I/1, 104–5*), ennek előtte három éven át Wolfger fia János a „iudex”. A *posterior iudex* tehát csak ’másodbíró’, másképpen ’albíró’ (*viceiudex, subiudex* i. h. 159; *I/2, 40*) lehet. Ebben az esetben a *iudex* természetesen ’főbíró’. A fenti adat csak a már említett Marcel István comes harmadik fiára, azaz Konrád comes (1317–1338.) testvérére vonatkozhat, akire Házi Jenő (SSz. XVII, 265) csak egy 1321. évi adatot idéz (*SoprOkI. I/1, 35*). Vö. még 1332: „Corrardus filius Stephani ac Stephanus filius Stephani fideles hospites nostri de civitate nostra Suproniensis”; 1339: „Stephanus filius Stephani, unus ex cohospitibus civitatis nostre Supruniensis” (i. h. 62, 75). Ezekről az adatokról a Harkai István fia Istvánra vonatkozók (i. h. 43–6, 49, 65–7, 92, 94, 116, 125, 152; *SoprVmOkI. I, 139, 166*) elkülöníthetők.

75 (Megjegyzés - Popup)

Az átvétel szabályos német *ei* > magyar *é* hangmegfeleléssel (vö. Moór, Elemér: Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 240), ill. a német mássalhangzó-torlódás szokásos magyar feloldásával (vö. *drót* > *derót*, *gróf* > *geróf* stb.) történt.

76 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Antal: A csornai konvent hiteleshelyi működése. Keszthely, 1943; Mollay Károly: SSz. XIV, 333.

77 (Megjegyzés - Popup)

Vö. még Bónis György: Uzsai János Ars Notariája. Filológiai Közöny 1961, 229–60; uő.: Az Ars Notaria mint retorikai és jogi tankönyv. I. h., 1963, 373–88; Surányi Bálint: Az I. Lajos-kori Ars Notarialis városi vonatkozású formuláinak eredetéről. Történeti Szemle 1962, 275–85.

78 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei J. ismertette először életrajzát. (Magyar írók élete és munkái III. k.) főleg Hering Lajos szendi ev. lelkész közlése nyomán. További tanulmányok, melyek Gödörről szólnak: Payr Sándor: Dr. Gödör József szendi esperes (Képes Luther-Naptár 1930. évf. 102–105. old.), továbbá: G. L.: A szendi evangélikus prédikátor 1824-ből való folyóirata (Evangélikus Élet 1960. évf. 27–28. szám) és Theodor Thienemann: Erinnerungen an Goethe in einem Ungarischen Dorfe (Deutsch-Ungarische Heimatsblätter, 1929. évf. 1. sz.).

79 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Alapi Gyula: Komárom vm. nemes családai (Komárom, 1911) 207. old. Zala megye bizonyoságlevelének kihirdetése 1832-ben.

80 (Megjegyzés - Popup)

Életrajzát és irodalmi munkásságának felsorolását l. Szinnyei id. mű 1341. old. és forrásmunkájában, Fárnek Dávid: Gödör György életismertetése. Széchenyi Könyvtár Kézirattár Oct. Hung. 326. sz.

81 (Megjegyzés - Popup)

Evangélikus Országos Levéltár (Továbbiakban EOL) Protocoll. Canon Visit. ab anno 1742–1798 et Catalog ordinator Districtus A. C. Evang. montani ab Anno 1801. Tartalmazza Gödör György és két fiának sajátkezűleg beírt ifjúkori életrajzát.

82 (Megjegyzés - Popup)

Gödör György emlékkönyve 1792. évből Jenában és Bécsben keltezett beírásokkal a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában.

83 (Megjegyzés - Popup)

Gödör Lajos: Tavaszi koszorú, melyet Martiny Kováts Gábor Urnák a posonyi ev. lyceum professzorának neve-innepére az itt serdülő magyar Helikon tagjainak nevében nyújtott Martius 24-kén 1819 (Posony). – Óda, melyet Stanislaides Dániel urnák neve innepére az egész magyar ifjuság nevében készített Januaris 3-kán 1819-ben (Posony). – Öröm-dal, melyet Bilnitza Pál urnak neve innepére készített Januarius 25-kén

1819-ben (Pozsony).

84 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Könyvtár, Kézirattár.

85 (Megjegyzés - Popup)

Szépliteraturai Ajándék 1821. évf. 107. old.

86 (Megjegyzés - Popup)

Gödör Lajos urnak, Néhai-kora hamvai felett, az ő különös s minden Timotheusok barátja. 1822. (Győr). Költemény.

87 (Megjegyzés - Popup)

Egy tekintetes úri párnak úgymint: Csáfordi Török Mihály urnak és Mankó-Büki Horváth Susanna asszonyságnak 1814 észt. egymással lett öszve kelésekor így bizonyította háládatosságát. Soprony.

88 (Megjegyzés - Popup)

Nomenclator Scholasticae Juventutis in Gymnasio A. C. Addictorum Soproniensi, 1814–1816.

89 (Megjegyzés - Popup)

A soproni Berzsenyi Dániel Gimnázium Könyvtára. – A Sopronyi Magyar Tanuló Társaság jegyzőkönyvei II. r. 1806–1820. – Gödör Józsefnek a Magyar Társaságban kifejtett munkásságát megemlíti Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848 (Bpest. 1963, 709. old.)

90 (Megjegyzés - Popup)

Verseinek címei pl.: Pápa és Soprony. Egy látás; Gyöngyösyhez az Elyziumban, sat. A Szabadság. Mese, 12 lábu vers; A Haza. 15 lábu vers; stb.

91 (Megjegyzés - Popup)

Címe: Brevis adumbratio personae, vitae et mortis Muhimedis.

92 (Megjegyzés - Popup)

A Magyar Társaság jegyzőkönyvéből Pröhle Jenő gimn. könyvtárosnak szíves közlése. Ismételten köszönetet mondunk értékes adataiért.

93 (Megjegyzés - Popup)

L. önéletrajzát és a sárszentlőrinci evang. egyház protokollumát, valamint Jakus Lajos: Petőfi sárszentlőrinci tanulóévei c. kiadatlan kéziratát.

94 (Megjegyzés - Popup)

Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen (Bpest, 1890.)

95 (Megjegyzés - Popup)

Specimen novae Interpretationis Paulli Epistolae ad Galat. III. 20 Jenae 1818 és Isagoge historica in pericopas Evangelior. et Epistolar. Jenae 1819.

96 (Megjegyzés - Popup)

Thienemann id. m. Házasságkötésük bejegyzése a győri ev. anyakönyvben: Stephanus (?) Gödör Nobilis Professor et Rector Scholae Jauriensis Ann. 25 Ujváros, Patria: C. Sopron–Georgio Gödör Ministro Vadosfalvensi et defuncta N. Susanna Német-Emilia Eckhart ann. 20 Sponsa habitat: Jena Patria Ducatu Saxo–Weimariensi, Parentibus: def. Jo. Theophilo Eckhart Rationii exactore et Friderica Aulhorn. Testibus: Joseph Ferentzi et Joanne Német Nobilibus et negotiatoribus.

97 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Fehér–Komáromi egyh. m. lt. Oroszlány, 1821. Levélfogalmazvány.

98 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Dunántúli egyh. ker. lt. L. d. I/1. – 1821. karácsony hava 27-én a győri egyházi közgyűlésből.

99 (Megjegyzés - Popup)

Szendi evang. egyház anyakönyve, 1821.

100 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Dunántúli egyh. ker. lt. L. e. I. 39. Gödör levele a superintendensnek, 1823, febr. 6.

101 (Megjegyzés - Popup)

Fárnek Dávid Jénába indulása előtt szerzi egyik versét: Butszás Külső Országokba mentemkor a Magyar Országai Határ széleken 1816. Tőle még az Óhajtás c. vers olvasható ugyanott, a Szépliteraturai Ajándék 1822. évfolyamában.

102 (Megjegyzés - Popup)

Gödör a Tudományos Gyűjteményben akarta közzétenni 1823-ban az Újságokról Nevezetessen Jelentés Lauráról c. tanulmányát. (Kéziratban a Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtár Kézirattár Quart. Hung. 693. sz. alatt.) Erre már nem került sor, mivel 1824-ben némi változtatással a Laura 1. számában megjelent.

103 (Megjegyzés - Popup)

A nyomtatott felhívás megtalálható a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár gyűjteményében.

104 (Megjegyzés - Popup)

L. 25. sz. jegyzetet.

105 (Megjegyzés - Popup)

Vörösmarty Mihály: Összes költői munkái (Bpest, 1943. 124. old.) Az epigramma címe: Gödör József. I. Mese, mese mi az? Tégy hozzá, kisebb lesz, Mese, mese mi az? Végy tőle, nagyobb lesz. Felelet, az gödör, magában semmiség, Levegővel torkig megtöltött üresség. II. Felszedted Helicon szemetét nagy száju gödör te: Már nem vagy s rajtad halmot ütött a szemét.

106 (Megjegyzés - Popup)

Szendi evang. egyház anyakönyve.

107 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Dunántúli egyh. ker. H. L. III. e. 7. Gödör levele a püspökhöz, 1834.

108 (Megjegyzés - Popup)

Uo. L. e. 77. – 1826. május 7. Gödörné levelének utóiratában említi, hogy édesanyja nagyon beteg. Ebben az évben halhatott meg, úgy mint Gödör édesapja.

109 (Megjegyzés - Popup)

Uo. N. V. 1. Gödör újított pere, 1836. márc. 16. A vád képviselőjének előadásából.

110 (Megjegyzés - Popup)

Uo. I. III. e. 7.

111 (Megjegyzés - Popup)

A három évig folyó pereskedés aktái: EOL. Dunántúli egyh. ker. lt. N. IV. 6. b. 1835; – M. III. 34. 1835; – M. IV. 5. 1836; – L. 70. – 1836.; N. V. 1. 1836.; – M. IV. 55. – 1837.

112 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Dunántúli egyh. ker. lt. N. V. 1, – 116 folio. Duka, 1834. nov. 8. Takács Sámuelné Gödör Lidia levele Gödörnéhez, ugyanott Eszter Samuhoz.

113 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Téli egyh. kerületi kisgyűlés jkv-e, 1837. aug. 15. Gödör nyomtatásban kiadni szándékozott a Habsburg-ház uralkodásának 300 éves ünnepén az egyház kerületben németül elmondott prédikációkat. Ennek megküldésére 1828. márc. 14-én felszólítják az egyházak lelkészeit. Valószínűleg nem jelent meg.

114 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Bonyhádi gyűlés, 1841. jul. 22-i jkv. 84. pontja.

115 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Fehér–Komáromi egyh. m. lt. Sopron, 1844. jun. 13. Kis János levele Fárnek Dávid espereshez.

116 (Megjegyzés - Popup)

Erdélyi János levelezése. Levélszám: 192. Szend, 1846. Gödörházi Gödör József levele Erdélyihez.

117 (Megjegyzés - Popup)

Erdélyi János: Népdalok és mondák. 1846, I. k. 157. old. – Erdélyihez beküldött dalok eredeti szövege a Magyar Tud. Akadémia Kézirattárában. Népkölt. 64. füzet: „Népdalok Szendről, Komárom megyéből 13 db.” „62 népdal Komárom megyéből – Szendről” uo. 113. füzet, „41 dal Szendről Komárom megyéből” uo. 151. füzet.

118 (Megjegyzés - Popup)

L. Payr id. tanulmányát.

119 (Megjegyzés - Popup)

Papi dolgozatok gyászesetekre c. gyűjteményben. Kecskemét, 1855. V.

120 (Megjegyzés - Popup)

Urunk Jézus végórai; Lelki épülést kereső keresztyén hivek számára népszerű, nyelven előadva. I. füzet. Jézus szenvedését megelőző különféle készületek. Kecskemét, 1848.

121 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Fehér–Komáromi egyh. m. lt. Szend, 1849. júl. 12.

122 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Szend, 1853. júl. 20.

123 (Megjegyzés - Popup)

Uo.

124 (Megjegyzés - Popup)

Uo. A Vallás és Közokt. Min. 1856. dec. 17-én kelt rendeletével az egész Birodalom két prot. gyülekezetében közsegély gyűjtésre engedélyt ad. Gödör által szerkesztett magyar és német nyelvű „Felhívás evangélikus hitrokoninkhoz az osztrák birodalomban” Szendén, 1857. ápr. 7-én kelt.

125 (Megjegyzés - Popup)

Egy ügyvédhez szóló levele, 1857. okt. 27-én kelt. (Szinyeyi gyűjteményében volt 1894-ben, hagyatékában nem található.)

126 (Megjegyzés - Popup)

EOL. Fehér-Komáromi egyh. m. lt. 1858. május 11-én Oroszlányon (Komárom megyében) tartott egyh. m. gyűlés jkv-e.

127 (Megjegyzés - Popup)

Uo. Szabados Pál esperes letiltó kérelme a járásbíróshoz, 1858. V. 26.

128 (Megjegyzés - Popup)

Gödör József portréjának és pecsétnyomójának fényképét először közölte Thienemann id. tanulmányában.

129 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Zeitung 1892 VII. 4.

130 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Zeitung 1913 IX. 16.

131 (Megjegyzés - Popup)

Barkóczi L.–Bóna I.–Mócsy A. Pannónia története Bp. 1903. uo a III. sz. közepén kialakult „rendszeretlen összevissza temetkezést” a városi élet rendezetlenségével magyarázzák. Ez az általunk tárgyalt korban is figyelemre méltó.

132 (Megjegyzés - Popup)

A sokszorosán bolygatott, sötét, hulladék-anyagokból feltöltődött talajban a beásás [sírgödör] elszíneződése nem látszott. Az ilyen kőkoporsós-kőlapos sírok máshol is mindig földbeásott sírok, hiszen a IV. sz.-ban már a szarkofágokat is elásták: Alföldi A.–Nagy L.–László Gy.: Budapest az ókorban, Bp. 1942. II. 173.

133 (Megjegyzés - Popup)

Néhány jellemző példa a teljességre törekvés nélkül: Intercisa I., AH XXXIII. 1954, A temetők feldolgozása Sági K. munkája: 43-100. old., Brigetio [Barkóczi L., FA XIII, 1962, 94–113], Fenékpusztá [Pekáry T., AE 82, 1955, 19–29], Lajh bei Krainburg [ma Kranj, Jugoszlávia: J. Zmavc, Jahrbuch d. Kuk Zentralkomm. 1904, II, 232–274, szintén későrómai hulladékregbe vágva], Pilismarót [Barkóczi L., FA XII. 1960, 111–129, illetve Kovrig I., Acta Arch. X. 1959, 210] Csövár [Kovrig I., i. m. 211]. További párhuzamok hunkori vagy azzal rokon jelenségekkel Kovrig I., i. m. 209–225. Párducz M. szerint a Nagyalföldön 340–360 között jelent meg [A szarmatakor emlékei III, AH XXX. 1950, 101]. Sági K. is erre alapít [„az intercisai sírok sem keletkeztek a fenti időnél korábban”, i. m. 94.]. Kovrig I. a hunkorban a germánok hagyatékát keresi a Ny-K-i tájolású sírokban, szemben a hun-alán É-D-i tájolással [Kovrig I., i. m. 216]. Az É-Dunántul „prelongobard” népessége is így tájol [lelőhelyekkel Bóna I., Alba Regia I, 1960, 165–166], a későbbi germán temetőkből is általános [Obermöllen: F. Holter, Das Gräberfeld bei Obermöllern, Halle-Saale, 1925, Feldmoching: H. Dannheimer–G. Ulbert, Die bajuwarischen Reihengräber von Feldmoching und Sendung, Stadt München, Kallmünz, 1956, Hailfingen: H. Stoll, Die alamannengräber von Hailfingen im Württemberg, Berlin 1939, A trieri kerület frankjai: K. Böhner: Die Fränkischen Altertümer des Trierer Landes, Berlin 1958]. Olyan temetőket választottam, amelyek valamilyen kapcsolatba hozhatók a mienkkel [leletanyag, temetkezési szokás].

134 (Megjegyzés - Popup)

Későrómaikori elterjedésére Barkóczi-Bóna-Mócsy i. m. 93. és 122. Ide tartozó példák: Brigetio [Barkóczi

i. m.] Pilismarót [Kovrig I., i. m. és Barkóczi L., i. m.] Fenépuszta [Pekary T., i. m.]. Az egykori provinciális lakosság leszármazottainak tulajdonítja H. Dannheimer–W. Torbrügge az ebersbergi területen, bajor temetőkből, de önálló temetőkből is [idézi Bóna I. *Alba Regia* 4-5, 1963–64, 247-248.]. Hasonlóan értékeli A. Kloiber is [Die Gräberfelder von Lauriacum, Zieggelfeld. Linz, 1957]. Hogy az egész V. sz.-ban használták, bizonyítja Grafenwörth [Beninger, *Fundbericht aus Österreich III.* 1948, 167, ill. IV., 1952, 68.], a frank fennhatóságú trier-i terület provinciális lakossága az egész meroving-korban alkalmazta. [Böhner i. m.] A frankoknál az V.–VI. sz.-ban a kőlapos sírok mellett szárazon falazott sírkamrákat is használtak. Ennek egyszerű változatait ismerjük Kranj-ból [J. Zmavc i. m.] és Hailfingen alamannjaitól is [H. Stoll i. m.]

135 (Megjegyzés - Popup)

Nagy L., *Pannonia sacra. Szent István Emlékkönyv I.* 130–132, Barkóczi L.: Pilismarót... 127. old. Bonner szerint a késői meroving korban terjed el a sírok többszöri használata. [K. Bonner, i. m.]

136 (Megjegyzés - Popup)

Ha egyszerűen csak a koporsón kívül elhelyezett edények előfordulásait ügyeljük, a népvándorláskori sírok adnak analógiákat a sipovói kurganoktól [Fettich N., *AH XXXII*, 1953, 29-30] a pannoniai longobardokig [Sági K., *Acta Arch. XVI*, 1964 437. Bóna I., *SSz* 14, 1960, 263]. Sági szerint ez „allgemein germanischer Ritus”, aminek párhuzamai már a későrómai korban fellépnek a germánoknál. Ezt támogatja Garády S. megfigyelése a Budapest, Csalogány-utcai síroknál [Garády S., *Bud. Rég. XIII*, 1043, 438]. A rómaikorból Bölcskén találták meg legutóbb [B. Vágó E., *AÉ* 88, 1961, 267.]. Ugyanennek a szokásnak különleges változata – magasabb szinten, külön fülkében az edény – jellegzetes az V. sz.-ban [Kovrig I., i. m., a csővári sírral kapcsolatban, további analógiákkal.]

137 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi A., *Leletek a hunkorszakból és etnikai szétválasztásuk*, *AH*, IX. 1932, 42–58.

138 (Megjegyzés - Popup)

Kisterenye, Szöny [Dornyai B., *Dóig. XII*, 1936, 90–96], Szekszárd [Csalog J., *Diss. Pann. II.* 10, 1938, 143–146], Körösladány [Fettich N., *Attila és hunjai*, szerk. Németh Gy., Bp. 1940, 258].

139 (Megjegyzés - Popup)

Csővár, Szob–Kálvária [I. Kovrig., *Acta Aren. X.* 1959, 209-211, utóbbi téves hivatkozással: „Lovas E.” szerepel „Balogh A.” helyett]. Legutóbb és egész közelről Lébényből Pusztai R., *Arrabona* 8 (1966) 111.

140 (Megjegyzés - Popup)

Párducz M., *AÉ*. 1952, 41. Az adonyi tábor területéről temetőből előkerült edényt még Alföldi és a pilismaróti leletek alapján az V. sz. elejére keltezték [L. Barkóczi, E. Bónis, *Acta Arch. IV.* 1954, 178-179], Így hivatkozik rá Kovrig is [i. m. 214]. Intercisában a „legkésőbbi rómaikorba” sorolta Sz. Póczy K. [hun-alán vagy keleti gót gyártmányként] [*Intercisa II*, *AH XXXVI*, 1957, 79]. Barkóczi L. a pilismaróti későrómai temetőből „a hunkori anyagban otthonos” korszokról szól [*FA. XII* 1960, 125.]. Megjegyezzük, hogy a Kovrig I. által közölt pilismaróti leletek nem szerepelnek Barkóczinál. Úgy tűnik azonban, hogy egy temetőről van szó. Brigetiánál már így fogalmaz Barkóczi: „arról a pár hunkorinak

mondható kerámiáról, ami mint szórványlelet ismeretes Brigetióból ... egyenlőre nem dönthető el, hogy még a császárkorból származik-e, az V. sz. elejéről, vagy valamivel későbbi ...” [Barkóczy L., FA XIII, 1961, 113.]. Majd még konkrétabban: „a IV. sz.-i kerámiának egyik jellegzetes csoportját szürke és besimításokkal díszített edények képviselik, amelyek azonban már nem a római, hanem a germán és a Duna balpartjáról betelepített népek hagyatékának tekinthetők” [Barkóczy-Bóna-Mócsy., i. m. 132].

141 (Megjegyzés - Popup)

M. Párducz., Acta Arch. XI. 1959, 362–364, 356.

142 (Megjegyzés - Popup)

Barkóczy-Bóna-Mócsy., i. m. 138.

143 (Megjegyzés - Popup)

B. Svoboda., Über das Nachleben der römischen Kultur im Mittleren Donaubecken: Limes Romanus Konferenz, Nyitra, Bratislava 1959, 111., U. ö. PA LIII, 1962, 195., V. Budinsky-Kricka., Slov Arch. XI-1, 1963, 5–43., I. Pleinerová., AR XVII (1965. 4/512). J. Dekan [idézte Pusztai R., i. m. 111.]

144 (Megjegyzés - Popup)

Kiss A., A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965, 81–122.

145 (Megjegyzés - Popup)

Legközelebbi rokona: Szőny (valószínűleg Brigetió területéről), Dornyai B., i. m. 94, 4. kép.

146 (Megjegyzés - Popup)

Az üveg pohár pl. előfordul az Alföldön [Párducz M., Acta Arch. XI. 1959. 365., a pannoniai párhuzamokkal] és egy sor V. sz. -i sírban [Kovrig I., Acta Arch. X. 1959, 220].

147 (Megjegyzés - Popup)

Párducz M. a Körös–Maros közötti Tiszavidéken számol velük leginkább [i. m. 336]. Megvan már Marosszentannán [Kovács I., Dóig. III., 1912], Bóna I. longobard edények között említi (Bóna I., Acta Arch. VII, 1956, 202).

148 (Megjegyzés - Popup)

Sági K., Acta Arch. XII (1960), 224.

149 (Megjegyzés - Popup)

Különösen a Dunától É-ra találunk pontos párhuzamokat: Zsitvabesnyő (T. Kölnik, SIA IX. 1–2, 1961, 256), Ocskó (T. Kölnik, SIA IV. 2, 1956, 266). Hasonlóan asszimetrikus és konkáv orsógombok, de más arányokkal: Ózd (Párducz M.–Korek J., AÉ 1958, 33–34) Magyarcsanak–Bökény (Banner J., Dolg. II, 1926, 96).

150 (Megjegyzés - Popup)

Ságvár (Sz. Burger A., Acta Arch. XVIII. 1966, 214).

151 (Megjegyzés - Popup)

Kranj (J. Zmavc, i. m. 244), Feldmoching (H. Dannheimer-G. ULBert, i. m. 3. t. P2), Obermöllern (F. Holter, i. m. 13), Hailfingen (H. Stoll, i. m. 28. t. 2), a trieri területen pl. Rittersdorf (K. Böhner, i. m. 95. sir.).

152 (Megjegyzés - Popup)

Az Alföldön Párducz M. figyelmeztet a gepida anyagra (Acta Arch. XI. 1859, 366), valóban pl. Kiszombor (Török Gy., Dolg. XII, 1936, 121-122), vagy egy egész sereg jó párhuzam Csallány D. monográfiájában Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaubecken, AH. XXXVIII. 1961). A provinciában v. ö. Alföldi M. összeállítását (Intercisa II 478-480). Ugyanígy az V. sz.-ban: Kisterenye (Dornyai B., i. m. 15), Csóvár (Kovrig T., i. m. 217). Nyugaton: Obermöllern (F. Holter, i. m.), Trier-i terület (K. Böhner, i. m.).

153 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi A. i. m. 60. Csat esetében a domolospusztai gót sirleletre hivatkozhatunk (Dombay J. JPMÉvk. 1956, 118.), vagy Rittersdorf VI. sz.-i vasmagon ezüstlemezborítású csatjára (K. Böhner, i. m. 179).

154 (Megjegyzés - Popup)

Nagyon hasonlók a malajdoki csatok, pl. a 32. sir ovális bronzcsatjának pecke vaskarikával volt felerősítve (Párducz M.–Korek J., AÉ 1946–48, 295).

155 (Megjegyzés - Popup)

Néhol a csattüske barázdált végével is találkozunk: Magyartés (Csallány D., i. m. CVII. t. 4), Szentes–Nagyhegy (Csallány D., i. m. XXXIV. t. 10) vagy hasonló nyakkiképzéssel: Szentes Nagyhegy (Csallány D., i. m. XXXV. t. 3). További párhuzamok: Bezenye (csatkarika csak, Bóna I. Acta Arch. VII. 1956, 192; XLIII. t. 10), Kranj (J. Zmavc i. m. 245) Hailfingen) H. Stoll i. m. 23. t.), Rittersdorf (K. Böhner i. m. 35. t. 5).

156 (Megjegyzés - Popup)

A pannoniai városok IV. sz. végi állapotára: Balla L. AÉ 90 (1963) 75-79.

157 (Megjegyzés - Popup)

E. Beninger, Der Westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa, Leipzig 1931, 72. idéz Sopronból egy korsót, hálómintás töredéket közölt Storno Miksa (SSz. II. 1938 230-231), előfordult a Deák téri sírok egyikében (P6. sír. Nováki Gy. ásatása. Lelt. sz. 60. 57. 1., ugyanabban a sírban „a korsó felett” besimított díszű bögre is volt). Besimított díszű korsó került elő a Várkerületről (lelt. sz. 55. 113. 2), és van még egy töredékünk a Deák térről (a 70. sírtól 1 m-re) (lelt. sz. 60. 47. 1). Reméljük, hogy a legújabb ásatások eredményeinek feldolgozása biztosabb alapot ad majd.

158 (Megjegyzés - Popup)

Lebeny, Oroszvár (Pusztai R., 1. m. Ili), de máshol is, pl. Bezi, a barátföldpusztai tábor legfelső rétegeiben tálon. E leleteket Gabler D. szívességéből ismerem.

159 (Megjegyzés - Popup)

Kiss A. i. m. 85–94.

160 (Megjegyzés - Popup)

Vagy egyes helyekkel kapcsolatban merült fel a kontinuitás lehetősége; Keszthely–Fenek-puszta [Sági K., Ant. Hung. 9 (1961), 397-440, nyelvészetiileg Pais D. alapozta meg: Ant. Tan. 1955, 144-147] Pécs [Simonyi D., Ant. Tan. 1959, 87–103] a helynév továbbélése alapján jött szóba Vindobona, Siscia, Di-Mitrovica, stb.; vagy régészeti jelenségek egyetlen lehetséges magyarázataként: ilyen pl. a Keszthely-kultúra [Kovrig I. AÉ 85, 1958. 66–74, uő. AÉ. 87, 1960. 136–166]. A hegykői temető egyes jellegzetességeit keresztény, római eredetű népességgel magyarázza Bóna I., SSz XVII (1963) 142., a longobard edényművességre gyakorolt római hatás legegyszerűbb feloldása is a helyi elemek számításba vétele (Kiss A. i. m. 109).

161 (Megjegyzés - Popup)

Kiss A. i. m. 108.

162 (Megjegyzés - Popup)

Mócsy A. PWRE Suppl. 9. 776.

163 (Megjegyzés - Popup)

Tolnai Vilmos: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Bp. 1925. Magyar Tört. Társ. III. kötet. 394. lap.

164 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi Árpádtól tudjuk, hogy Wellenthall báró Rueskaefer Mihályról van szó, aki 1857-ben titkos tanácsos, p. ü. miniszteri államtitkár és miniszterhelyettes volt. Nem tudni, mért öltöztette Széchenyi a Bach-huszárok egyenruhájába, mert Rueskaefer az ötvenes években nem szolgált Magyarországon. V. ö. Károlyi: Széchenyi I. kötet 158. lap.

165 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. I. kötet. 157–158. p.

166 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. kötet. 503. p.

167 (Megjegyzés - Popup)

Tolnai i. m. III. kötet. 44. p.

168 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet. 256. p.

169 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet. 256. p.

170 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet. 256. p.

171 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet.

172 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet, 101. p.

173 (Megjegyzés - Popup)

Károlyi i. m. II. kötet. 254–255. p.

174 (Megjegyzés - Popup)

Mikor 1780-ban a káptalant beiktatták, ez ünnepélyen válogatott ének- és zenekari művek hangzottak el, írja a tanácsjegyzőkönyv (124. lap) annak a jeléül, hogy a gazdátlan templomban ismét megkapja helyét az egyházi zene.

175 (Megjegyzés - Popup)

A Merten-Katz értelmét és az Esel zu der Leyer magyarázatát Mollay Károly szíves útbaigazításának köszönhetem. A kismartoni volt Wolf-múzeumban egy bábsütőmintán is volt egy számár lanttal 1810 körül.

176 (Megjegyzés - Popup)

Gerichts-Prothocoll oder Diarium. 1774/5. 275. 281. 284. lap.

177 (Megjegyzés - Popup)

Ssz 1957. 267. lap. Csatkai: Soproni bonyodalmak egy gúnyirat körül.

178 (Megjegyzés - Popup)

A szerkesztő megjegyzése: Mohácsi Jenő neves írónk, aki soproni felesége révén kissé a miénknek számított, költői ihletettséggel egy olyan tárgyat gondolt ki, hogy a beiktatáson a színészek a Bánk bánt adták volna elő. Elképzelte, milyen megrendítő hatást, megértést és főleg ellenkezést váltott volna ki Tiborc panasza az összegyűlt főrangúakból. De minek utána a megyei levéltárban erre nézve kutatott is Mohácsi,

és mivel a való tényekkel nem tudta igazolni elképzeléseit, elállt ötletének feldolgozásától.

179 (Megjegyzés - Popup)

Mindenes Gyűjtemény. 1790. IV. negyed. 236. lap. Nem régiben egy Haza-fi, mikor mind ezeket a szépségeket sorra járta, s mikor hallotta némely Tiszteltül, hogy már a kastély és a Kert többen van öt milliónál; nem állhatta meg, hogy így ne szóljon, hogy ha csak egy ötöd részét is ennek a sok kintsnek arra szánta volna a Hertzeg, hogy azon az ő Uradalmaiban levő árva Magyar gyermekek számokra holmi szükséges mesterségekre tanító fundatiók építtetnének, vagy pedig a Magyar nyelvnek virágoztatására, s az által az egész Nemzetnek meg-világosítására s boldogítására tzelező Társaság állitatott volna fel, azzal a maga nevét sokkal kedvesebbé s halhatatlanabbá tette volna, mint ez által a külömben igen pompás épület által, mellyet egy földindulás semmivé tehet.”

180 (Megjegyzés - Popup)

Frankenburg: Emlékiratok. I. kötet. Pest. 1868. 136. lap. Az évben téved az író, mert 1838-at ír, egyébként is hiba esik a számításban, mert az előd halálát december 10-re teszi a beiktatást január 26-ra, azaz a szöveg szerint hat hónappal későbbre. No de Frankenburg nem történelmet írt, minket egyéni benyomásai érdekelnek.

181 (Megjegyzés - Popup)

Természetszerűleg a megyei közgyűlési jegyzőkönyv is megörökítette a főispáni beiktatást. E forrás alapján ismertette Sümeghy Dezső a Sopronvármegye c. lap 1923. X, 5. Főispáni installáció Kismartonban 100 évvel ezelőtt.

182 (Megjegyzés - Popup)

Békefi Remig: A népoktatás története Magyarországon 1340-ig. Bp. 1906. 21.

183 (Megjegyzés - Popup)

Békefi Remig: Az újkori iskolázás. (Beöthy–Badics, Képes magyar irod. történet I, 197.)

184 (Megjegyzés - Popup)

Győri Püspöki Levéltár. Locsmándi Főesperesség Visitatio Canonica jegyzőkönyvei 1651-től.

185 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. k. Sopron, 1924, 130.

186 (Megjegyzés - Popup)

Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár 1908 VII, 116.

187 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor, Egyháztörténeti emlékek. Sopron. 1910, 134.

188 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1659.

189 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1663.

190 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1776.

191 (Megjegyzés - Popup)

Győr egyházmegye névjegyzéke. Schematizmus 1855.

192 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár. Évi jelentés a sopron megyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről s a tankerületbeli népoktatásügy állapotáról.

193 (Megjegyzés - Popup)

Canonica Visitatio, 1893.

194 (Megjegyzés - Popup)

Canonica Visitatio, 1832.

195 (Megjegyzés - Popup)

SÁL Évi jelentés a sopron megyei iskolatanács 1873. évi működéséről.

196 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor i. m. 133.

197 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1733.

198 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1776.

199 (Megjegyzés - Popup)

Visitatio canonica, 1832.

200 (Megjegyzés - Popup)

Canonica Visitatio 1893.

201 (Megjegyzés - Popup)

Zelliger Alajos, Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat, 1893. 297.

202 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor i. m. 130.

203 (Megjegyzés - Popup)

Szinnyei József. Magyar írók élete és munkái. XI. k. Budapest. 1906, 254.

204 (Megjegyzés - Popup)

Kegyes Tanítórend Névtára 1876–90.

205 (Megjegyzés - Popup)

Guzmics: Révay Miklós pályája. Tud. gyűjtemény. 1830. II. 3. lap. Csaplár Benedek: Révai nevelő Lozson. Figyelő 1882, 123.

206 (Megjegyzés - Popup)

Legidősb. dukai Takács Gyula 48-as honvéd őrmester visszaemlékezései. Smidt-gyűjtemény Szombathely.

207 (Megjegyzés - Popup)

Smidt-gyűjtemény Szombathely.

208 (Megjegyzés - Popup)

Protocollum II. Mortuorum = Halottak anyakönyve II. kötet.

209 (Megjegyzés - Popup)

Pünkösöd hava = június.

210 (Megjegyzés - Popup)

A Hanság csatorna neve, mely a falutól kb. 4 km.-re, északra fekszik, ma is német metszés. A bősárkányi rk. esperes szíves közlése.

211 (Megjegyzés - Popup)

Sz. Jakab hava = Július.

212 (Megjegyzés - Popup)

A bősárkányi rk. esperes szíves közlései. Néhány adat olvasható a következő füzetben: Thier László, Adatok az 1849 június 13-iki csornai ütközet történetéhez. Sopron. 1938. Scarbantia füzetek. László Antal röjtöki plébános pársoros visszaemlékezése 1867-ben. A korábbi helyi irodalomból vö. Soproni Napló.

1899. III. 20. Ki lőtte le Wyst a csornai csatában?

213 (Megjegyzés - Popup)

Említi nevét *Rajczy Mária-Mechtilda* „Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyománya” című tanulmányában (Soproni Szemle VII. évfolyam, 1941, a 77–114. oldalon). A Magyar Nyelvőr 1873. évi kötetében találós mesék a 90, 91, 132, 177–178 oldalon, helynevek a 93–94. oldalon, szólásmódok a 275. oldalon, tájszók a 371–372. oldalon. Feljegyezte, hogy a találós meséket egy öreg csepregi kanásztól hallotta. Az 1875. évi kötetben lakodalmi köszöntők (tulajdonképpen a lakodalom egész menetének leírása) folyamatosan a 331–332, 428–429, 522–524, 562–564. oldalon.

214 (Megjegyzés - Popup)

1853. március 1-én született Csepregen és 1943. október 20-án hall meg 92 éves korában Budapesten. Atyja „beöczületes és emberséges ember”, ahogy régen a polgárok rangját illették, „magister cothurnarius”, a csizmadia céh vizsgázott mestere, aki azonban mesterségét már nem gyakorolta. Nagyatyja céhmester és a mezőváros bírása. Akkoriban a polgármester elnevezés kiment a használatból. Kőszegen és Sopronban végzi gimnáziumi tanulmányait, Budapesten doktorál. Ügyvédkedik. E minőségében alakítja meg a Monorkerületi Hitelszövetkezetet 1882-ben és ezzel a magyar szövetkezeti mozgalom első gyakorlati úttörője lesz. 1886-ban ő szervezi meg, mint iparhatósági biztos, az első hat ipartestületet az országban, köztük természetesen a csizmadiákét is. Utána végleg kiköt a kisiparos szervezkedés és a szövetkezeti ügy mellett. 1905-ben az Ipartestületek Országos Szövetségének ügyvezető társelnöke lesz. Közben az Országos Központi Hitelszövetkezet szolgálatába lép, ahol igazgatói rangot ér el. Élete alkonyán az Iparosok Országos Központi Szövetkezetének örökös tiszteletbeli alelnökévé választják. Gazdag szakirodalmi munkássága keretében megírja a magyar szövetkezeti intézmény történetét, amellyel maradandó nevet szerez magának a gazdasági irodalomban.

215 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Csatkai Endre: Sopron vármegye műemlékei. III. sorozat (1937) 108. oldal.

216 (Megjegyzés - Popup)

A majdnem fehérhajú gyermekek jellemzők a nyugati magyar nép fajtaképére. Idősebb korukban azonban rendszerint elsötétedik a hajuk.

217 (Megjegyzés - Popup)

Ez a horvát szó azért gyökeresedett meg Csepregen, mert körülötte több horvátajkú község terül el, ahonnan sok volt az átszüremkedés. Ez az öntudatos nép e megjelöléssel is példáját adta, igyekezett elhatárolni magát, bár a horvátok iránt sohasem mutatott ellenszenvet. Esetében ennek semmi alapja sem volt, hiszen családja színmagyar és csupán családneve után illették így.

218 (Megjegyzés - Popup)

A tájszavak között több, a nép saját nyelvére alakított és meggyökeresedett jövevényszó. Éreztették hatásukat a közeli nyelvi határok. Ezért vesznek át néha horvát és – csúful elferdítve – német szavakat. De előfordulnak latin kifejezések is, a magasabb kultúra lehatolásának bizonyítékaként.

219 (Megjegyzés - Popup)

A fonóöv elnevezést először az 1947-ben megjelent első magyar nyelvű szakmai jegyzetünkben használtuk. (Gyóriványi Sándor L.: A kötélgyártó ipar Budapest, é. n. Melléklet a Magyar Kötélgyártó Iparosok Munkaközösségének körleveléhez) A szakmai nyelv sűrűbandlinak, helyenként girtlinek nevezi. Szükségesnek tartottuk, hogy a fiatal szakmunkások számára készült jegyzetben ne a torz szakmai zsargonnak megfelelő szakkifejezéseket használjuk. Több kötélgyártó mesterrel történt tanácskozás után a fonókötényöv rendeltetésű zsinórt fonóövnek neveztük el. Az elnevezés helytel-közzel meggyökeresedett, így használja az 1963-ban általunk készített, s a Munkaügyi Minisztérium által 26902 sz. alatt kiadott „Köteles és hálókészítő szakmai szint, óraterv és témafelsorolás”.

220 (Megjegyzés - Popup)

A fonóöv a Liszt Ferenc Múzeum katalógusában 59, 26. 7 sz. alatt szerepel. Neve: Girtli, kötényzsinór. A múzeumi fonóöv 312 cm hosszú, Csontos Károly kapuvári köteles készítette 1910 körül. 1959. november 27-én a Múzeumnak ajándékozta. A Múzeum meg 2 darabot csináltatott vele.

221 (Megjegyzés - Popup)

A fonáshoz a gerebenezett kendert meghatározott módon helyezik a köténybe. A kendernek simán kell feküdnie, bal oldalon a rostvégekkel. A megcsavarodott, gondatlanul felvett anyag a munka során kellemetlenséget okoz, egyenletes, szép fonalat nem lehet belőle fenni.

222 (Megjegyzés - Popup)

Ugyanúgy személyhez kapcsolt a fonókötény és fonóöv, mint a csizmadia-, cipész-szakmában a székláb. Az ülőmunkát végző csizmadialegény vitte magával a mélyített ülőkéjű székhez a lábakat, amelyeket a munkahelyen talált ülőkébe egyszerűen beütött, s az így a testmagasságához mért legkényelmesebb ülést biztosította.

223 (Megjegyzés - Popup)

Néhai Barcs Kálmán arany- és ezüstkoszorús kötélgyártó mesterrel, a mester- és segédvizsgáztató bizottság elnökével 1947-ben folytatott beszélgetés alapján.

224 (Megjegyzés - Popup)

A díszes, tájanként variáltan jelentkező kötőfékek és a magyarság lószertete közötti kapcsolatot másutt már kimutattuk (Agrártörténeti Szemle 1966. Sajtó alatt. A kötélgyártó kézműipar fejlődésének agrártörténeti vonatkozásai) Természetesen a díszes kötőfékek mellett készültek egyszerű zsinórból kötött száras és karikás kötőfékek is.

225 (Megjegyzés - Popup)

éves kötelező vándoridőről Selmezbányáról tudunk (Selmezb. lvt. XX. Fons. cl. 5. a.)

226 (Megjegyzés - Popup)

Gelléri Mór: A magyar ipar úttörői Budapest, 1887. 168. lap.

227 (Megjegyzés - Popup)

Winkler Elemér: A soproni céhek története a XV–XIX században. Sopron, 1921. 26. oldal.

228 (Megjegyzés - Popup)

A szegedi kötélverő legények és Jungerek szabályai (Szegedi v. Ivtr). Az 1743-ban kiadott legénycéh szabadalmat 1822-ben Wöber György céhmester fordította németből magyarra. A fordításból másoltuk a hetedik artikulust. „Hetedszer: Ha egy Vándorló Legény el jönn, és Tiszen Négy Napig itten Helyben Dolgoszott és a Ksenket meg kívánja, midőn innen elmenne, az Ollyan Legénynek Kérésé, hogy ha valamely Kifogása nem Találatik, az Betsületös Céhnek Rendelése szerénd nékie megadasson, ahoz az Legények és Jungerek, mind egyik Tiszen Hatt Pénzt Fiszetni Tartoznak.”

229 (Megjegyzés - Popup)

Dobi Antal: Adatok a céhek házi szokásaihoz. 1877. Kézirat a Széchényi Könyvtár kéziratárában.

230 (Megjegyzés - Popup)

Ismertette J. Hajdú Helga a SSz 1957, 1. és 2. számában.

231 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: Egy keszthelyi köteles élete és munkája. Néprajzi Közl. 1958. III. kötet.

232 (Megjegyzés - Popup)

Néhai Barcs Kálmánnal folytatott id. beszélgetés.

233 (Megjegyzés - Popup)

Gelléri Mór id. mű 162. oldal.

234 (Megjegyzés - Popup)

E cikk szerzője kötélgyártó szakmunkás vizsgájára, 1946-ban még összegyűjtött 10 fonatoló eljárást, s elkészítette fonóövét. Ma is gondosan őrzi. Míg a szakmában dolgozott, sem használta, sajnálta.

235 (Megjegyzés - Popup)

Az életrajzi adatok nagy részét a következő című munkából vettük: Bendefy László: Fuchs Károly kézirati hagyatéka. A M. T. Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. 33. kötet 1-4. száma. 1964.